

บทที่ 2

การสร้างกรุงเทพฯเป็นเมืองราชธานี

ปัจจัยในการก่อตัวของกรุงเทพฯ

ในท่ามกลางบรรยากาศการเคลื่อนไหวทางการเมืองภายหลังการเสียกรุงในปี พ.ศ. 2310 การสถาปนาอำนาจใหม่ที่ธนบุรีมีส่วนสัมพันธ์กับการสร้างเมืองเพื่อเป็นศูนย์กลางทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมเพื่อแทนที่กรุงศรีอยุธยา ด้วยความพยายามฟื้นฟูอำนาจทางการเมืองและดำรงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของกลุ่มผู้นำใหม่รวมตัวกันเป็นรัฐบาลสมัยธนบุรีและกรุงเทพฯต่อมา หลังการสร้างเมืองใหม่ ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขปัจจัยหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นฐานะทางกำลังคนที่ยังอยู่กับจำนวนไพร่ และประสิทธิภาพการควบคุมสังคมในอำนาจการบริหารของรัฐ การเกณฑ์แรงงานยังคงถูกใช้ระบบไพร่ที่เป็นแบบแผนปฏิบัติตั้งแต่สมัยอยุธยา การผลักดันทางเศรษฐกิจตอบสนองต่อการเปิดตัวของศูนย์กลางใหม่ โดยเฉพาะด้านการค้าระหว่างประเทศรองรับโอกาสในการขยายตัวของเมือง ความเจริญรุ่งเรืองทางการค้าส่วนใหญ่อยู่ในมือของกลุ่มมูลนายทั้งสมัยธนบุรีและส่วนมากของสมัยรัตนโกสินทร์ ประสบการณ์และความชำนาญทางการค้าของมูลนายเหล่านี้มีรากฐานมาตั้งแต่สมัยอยุธยา สงครามในท้ายรัชกาลของกรุงศรีอยุธยาแม้จะกระทบกระเทือนต่อสังคมในวงกว้าง แต่ก็ได้ปิดกั้นการดำเนินการทางการค้าที่ยังอยู่ในมือของคนกลุ่มเดิมที่มีประสบการณ์ และผลประโยชน์จากการแสวงหาความมั่งคั่งมาก่อน คนกลุ่มนี้ได้ให้การสนับสนุนการฟื้นตัวของอาณาจักรขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง อาจกล่าวได้ว่านี่คือรอยต่อของอยุธยาสู่ธนบุรีและกรุงเทพฯในยุคแรก โดยมีเงื่อนไขปัจจัยอีกประการหนึ่งคือการเสริมสร้างความมั่นคงภายในเมื่อผ่านช่วงแรกของการสร้างเมืองเป็นส่วนกำหนดทิศทางการเคลื่อนไหวและการขยายตัวของสังคมเมืองกรุงเทพฯต่อมา

การสถาปนาศูนย์กลางใหม่ในภาวะฉุกเฉินด้วยผลกระทบอันสืบเนื่องจากการเสียกรุง ในปี พ.ศ. 2310 และการต่อเนื่องของสงครามในวงกว้างของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป ทำให้เกือบทั้งภูมิภาคตกอยู่ในบรรยากาศของการรุกรานซึ่งกันและกัน เปิดช่องว่างสำหรับการก่อตัวและสร้างความมั่นคงทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจแก่เมืองใหม่ที่บางกอก ด้วยความพร้อมทั้งศักยภาพของกำลังคน และการรวมตัวของกลุ่มผู้นำที่มีเศรษฐกิจเป็นแรงผลักดัน

จากหมู่บ้านริมฝั่งเจ้าพระยาที่รู้จักในนาม บางกอกและเมืองธนบุรีมาเป็นเมืองราชธานี

หอสมุดกลาง สถาบันวิทยบริการ

กรุงเทพมหานคร

การพิจารณาถึงเงื่อนไขปัจจัยอันเป็นพื้นฐานของการก่อตัวของเมือง ไม่อาจละเลยในการศึกษาถึงสภาพการณ์ในสมัยอยุธยาช่วงตอนปลายจนถึงสงครามเสียกรุง พ.ศ. 2310 โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเคลื่อนไหวทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจของอยุธยา ที่มีส่วนต่อเนื่องและเป็นฐานสำหรับการก่อตัวของเมืองใหม่ที่กรุงเทพฯ แม้ว่าจะมีความปั่นป่วนในทุกระดับเมื่ออำนาจศูนย์กลางที่กรุงศรีอยุธยาแตกสลายลง การรวมตัวของกลุ่มผู้นำชุมชนทางการเมืองเพื่อสถาปนาอำนาจใหม่ได้ทำให้มีการปะทะขัดแย้งกันจนขยายเป็นสงคราม ชัยชนะของกลุ่มพระเจ้ากรุงธนบุรีเหนือกลุ่มชุมชนอื่น ๆ ด้วยการแสดงบทบาทในฐานะผู้กู้เมืองและเป้าหมายทางการเมืองอยู่ที่การฟื้นฟูระบบของอยุธยา เป็นส่วนหนึ่งในโอกาสสำหรับการอยู่รอดของศูนย์กลางใหม่ที่ธนบุรี และการเคลื่อนไหวของสังคมเมืองกรุงเทพฯ ด้วยการสืบทอดและปรับเปลี่ยนด้วยปัจจัยภายในช่วงเวลาต่อมา การทำความเข้าใจในการก่อตัวของธนบุรีและกรุงเทพฯ จึงต้องพิจารณาจากสภาพการณ์ในสมัยอยุธยา โดยเฉพาะในช่วงปลาย ที่มีส่วนสืบทอดยังรัฐบาลใหม่ของทั้งธนบุรีและกรุงเทพฯ

ก. การขยายตัวทางเศรษฐกิจในสมัยอยุธยาตอนปลายและผลกระทบ

การขยายตัวจากชุมชนหมู่บ้านสู่เมืองบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง เป็นฐานทางเศรษฐกิจสำคัญของพระราชอาณาจักรอยุธยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงอยุธยาตอนปลายรับกับการขยายตัวทางการค้ามาตั้งแต่สมัยกลางอยุธยา¹ เช่นเดียวกับเมืองรอบนอกออกไปจากกรุงศรีอยุธยาที่หนาแน่นและคับคั่งไปด้วยผู้คน หัวเมืองที่เป็นแหล่งเพาะปลูกและทำนาสำหรับพระราชอาณาจักร ได้แก่ อ่างทอง ลพบุรี อินทรบุรี พรหมบุรี สิงหนบุรี สรรคบุรี สุพรรณบุรี² เนื่องจากการขยายตัวทางการค้ากับจีนในรัชสมัยพระเจ้าท้ายสระเป็นต้นมา การส่งออกข้าวได้

¹ได้แก่เมืองสาครบุรี นนทบุรี และนครไชยศรี ตั้งเป็นเมืองในสมัย

สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ โปรดดู "พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม)"

ประชุมพงศาวดาร, (กรุงเทพฯ: ศรีสภา, 2512), 38 : 75. และ พรนิภา พุฒินารากร และ

ทวีศิลป์ สิววัณณะ "ข้าวในสมัยปลายอยุธยา (พ.ศ. 2199-2310)" วารสารธรรมศาสตร์

4 (กุมภาพันธ์ - พฤษภาคม 2518): 41-42.

²เกียรติ จิวะกุล และคนอื่น ๆ , ตลาดในกรุงเทพมหานคร : การขยายตัวและพัฒนาการ,

(กรุงเทพมหานคร : ฝายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี, 2525), หน้า 337.

เพิ่มปริมาณความต้องการตามนโยบายของรัฐบาลราชวงศ์ชิงในเมืองจีน เปิดตลาดรับซื้อข้าวจากภายนอกเพื่อแก้ปัญหาการขาดแคลนภายใน³ ทำให้ข้าวได้เป็นสินค้าออกที่สำคัญของอยุธยาเพิ่มขึ้น สำหรับสินค้าในรายการอื่น ๆ ได้แก่สินค้าป่า เช่น ไม้ฝาง ช้าง งาช้าง และหนัง กวาง เป็นสินค้าออกสำคัญมาก่อนโดยเฉพาะในช่วงอยุธยาตอนกลาง ได้ลดปริมาณในการส่งออกลงในช่วงต่อมา สินค้าป่าในสมัยอยุธยาตอนปลายส่วนมากเป็นส่วยเกณฑ์จากหัวเมืองต่าง ๆ เช่น ในเขตเมืองกาญจนบุรี ศรีสวัสดิ์ ราชบุรี ระยอง เมืองบุรีน เมืองชลบุรี ส่งส่วยศิลาปากนก งาช้าง ฝาง กำมะถัน ดินประสิว ผ้าแดง เสื้อต่าง ๆ ไม้แดง ไม้ดำ เมืองสุพรรณ นครไชยศรี ส่งถ่าน เมืองบางตะพาน ส่วยทองคำ เมืองชุมพรและเมืองตานี ส่งเสื้อผ้า เมืองพิษณุโลก บ้านกำแพง ส่วยไม้ เมืองลพบุรี ส่งทองแดง เมืองนครนายก ส่วยจันทน์ชะมด เมืองนครคีรี ส่งเนื้อไม้ บ้านสารคาม ส่วยกำยาน จึงอาจกล่าวได้ว่าในสมัยอยุธยาตอนปลายนั้นเขตเศรษฐกิจสำคัญในการค้าต่างประเทศอยู่ที่บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และหัวเมืองรอบนอกที่ไม่ห่างไกลจากกรุงศรีอยุธยา และน่าจะเป็นเขตที่อำนาจจากส่วนกลางในสมัยอยุธยาตอนปลายครอบคลุมไปถึงอย่างค่อนข้างเข้มข้นกว่าหัวเมืองที่ห่างไกลออกไปเช่นหัวเมืองล้านนาที่ตกอยู่ท่ามกลางอิทธิพลของอยุธยาสลับกับพม่าในบางยุคสมัย และเมื่อถึงสมัยอยุธยาตอนปลายหัวเมืองล้านนาตกอยู่ภายใต้การครอบงำของพม่า

³ สิบแสง พรหมบุญ, ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย, แปลโดย กาญจนี ละอองศรี (กรุงเทพ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2525), หน้า 142-143.

⁴ คมขำ ดีวงษา, "บทบาทของตลาดในเมืองพระนครศรีอยุธยาต่อการค้าภายในและภายนอก พ.ศ. 2173-2310" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531), หน้า 142-143.

⁵ ปารีชาติ วิลาวรรณ, "การส่งของป่าเพื่อเป็นสินค้าออกในสมัยกรุงศรีอยุธยา", เมืองโบราณ 10(กรกฎาคม - กันยายน 2527): 87.

การขยายตัวทางการค้าต่างประเทศที่เฟื่องฟูนับแต่สมัยกลางอยุธยาเป็นต้นมายังคงดำเนินไปอย่างสม่ำเสมอ แม้เมื่อความสัมพันธ์ทางการค้ากับตะวันตกคลอนคลายลง โดยเฉพาะการปริมาณการค้ากับจีนที่เพิ่มขึ้นทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบการค้า เอกชนได้เข้ามามีบทบาททางการค้ามากขึ้น การผูกขาดการค้าและตัวสินค้าโดยราชสำนักที่เข้มงวดมากในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองและสมเด็จพระนารายณ์อ่อนคลายลง^๕ อย่างไรก็ตามเพื่อทวีผลประโยชน์ของตัวเอง พ่อค้าต่างชาติที่หาลังไหลเข้าสู่พระราชอาณาจักรได้พยายามนำตัวเองเข้าผูกพันกับระบบราชการ ทั้งการเข้าสู่ระบบเครือญาติด้วยการแต่งงานกับพวกมูลนาย และผลักดันตัวเองเข้าสู่ตำแหน่งราชการ หรือมีส่วนสนับสนุนอุปถัมภ์ต่อเจ้าและขุนนาง กล่าวได้ว่าเป็นยุคสำคัญที่บทบาทการค้าขยายตัวสู่มือของกลุ่มมูลนายในสมัยอยุธยา

ความรุ่งเรืองทางการค้าทำให้มีการสั่งสมโภคทรัพย์เพิ่มขึ้นมากเท่า ๆ กับการสั่งสมอำนาจ และกำลังคนเพื่อสร้างเสถียรภาพทางการเมืองคุ้มครองผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในหมู่ชนชั้นสูง การต่อต้านและร่วมการสนับสนุนการแย่งชิงอำนาจเพื่อเสถียรภาพดังกล่าว ทั้งในกลุ่มมูลนายด้วยกันเองและในการแย่งชิงกับพระมหากษัตริย์ ทำให้เกิดความขัดแย้งที่แผ่ออกไปอย่างกว้างขวาง เป็นตัวการทำลายประสิทธิภาพในการควบคุมระเบียบของสังคม บันทึกของบาทหลวงชาวฝรั่งเศสที่พำนักอยู่ในกรุงศรีอยุธยาในช่วงปีท้าย ๆ ได้กล่าวถึงความเป็นไปในสังคมอย่างน่าสนใจว่า

ตั้งแต่ครั้งสมัยก่อน ๆ มาพระราชโองการของพระเจ้าแผ่นดินเท่ากับเป็นกฎหมายในเมืองนี้ ครั้นมาในบัดนี้เจ้านายผู้หญิงทุกคนก็จะมีอำนาจเท่ากับพระเจ้าแผ่นดิน และข้าราชการก็ต้องเปลี่ยนอยู่เสมอ แต่ก่อน ๆ มาผู้ที่มีความผิดฐานเป็นกบฏฆ่าคนตายและเอาไฟเผาบ้านเรือนต้องรับพระราชอาญาถึงประหารชีวิต แต่มาบัดนี้ความโลภของเจ้านายผู้หญิงได้เปลี่ยนลงโทษความผิดชนิดนี้เพียงแต่ริบทรัพย์ และทรัพย์ที่ริบไว้ได้นั้นก็ตกเป็นสมบัติของเจ้าหญิงเหล่านี้ทั้งสิ้น ฝ่ายพวกข้าราชการเห็นความโลภของเจ้านายผู้หญิงเป็นตัวอย่างก็หาหนทางที่จะหาประโยชน์

^๕สายชล วรณรัตน์, "พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทสาขาศาสนา วิทยาลัยปริชญามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 15.

บ้าง ถ้าผู้ใดเป็นถ้อยเป็นความแล้ว ข้าราชการเหล่านี้ก็คิดหาประโยชน์จากคู่ความ ให้ได้มากที่สุดจะเอาได้ การที่ทำเช่นนี้ก็ปิดความหาได้ให้พระเจ้าแผ่นดินทรงทราบไม่ แต่ถ้านางพระเนตรพระกรรณออกไปแล้ว ข้าราชการเหล่านี้ก็ลักขโมยอย่างไม่กลัว ที่เดียว⁷

การขยายตัวทางเศรษฐกิจดังปรากฏในคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมให้ภาพการค้าภายในพระนครหรืออยุธยาในฐานะตลาดใหญ่ ความคิดคักของการประกอบการค้าและชีวิตทางเศรษฐกิจเป็นไปอย่างกว้างขวาง⁸ แต่ในอีกด้านหนึ่งของพงศาวดารและหลักฐานเอกสารอื่น ๆ กลับให้ภาพความวุ่นวายของการก่อกบฏ การแย่งชิงอำนาจที่นำไปสู่สงครามกลางเมืองหลายครั้ง ตั้งแต่สมัยกลางอยุธยา การช่งสุ่มก่อกวนของพวกชุมนุมโจรและกองกำลังอิสระทั้งในเมืองและหัวเมือง เป็นการบ่งบอกถึงความไร้ประสิทธิภาพในการควบคุมระเบียบภายในสังคม และอำนาจที่แท้จริงของส่วนกลางที่ถูกรบกวนและสั่นคลอนจนอ่อนแอลงในช่วงปลายอยุธยา แม้ว่าเอกสารเกี่ยวกับเหตุการณ์ในปลายสมัยอยุธยาในส่วนใหญ่ถูก "ชำระ" ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่ก็ยังปรากฏร่องรอยความพยายามลดความตึงเครียด และการวางนโยบายควบคุมปราบปรามโอกาสก่อการในทางการเมืองและความวุ่นวายในสังคมด้วยการออกพระราชกำหนดต่าง ๆ ของอยุธยาตอนปลาย

สิ่งที่ปรากฏตกค้างอยู่ในพระราชกำหนดสมัยอยุธยาตอนปลายหลาย ๆ ฉบับ คือ การแสวงหาผลประโยชน์อย่างมิชอบของบรรดามูลนายรวมถึงเจ้านายที่การแพร่สะพัดของเศรษฐกิจแบบเงินตราได้นำไปสู่การสั่งสมความมั่งคั่งของกลุ่มมูลนายได้สร้างความปั่นป่วนขึ้นภายในสังคม กระทั่งหมู่ไพร่ให้ถูกเบียดเบียนและถูกมูลนาย "ข่มเหงเอาทรัพย์สินสิ่งของเงินทองแก่พระราชกรณู์ทั้งปวงให้ได้ความยากแค้นเคือง"⁹ ชีวิตความเป็นอยู่ของหมู่ไพร่ที่ทุกข์ยากเป็นปกติ ถูกซ้ำเติมแม้ในสมัย "บ้านเมืองดี" ในรัชกาลพระเจ้าบรมโกศ ก็ยังปรากฏว่า

⁷ "จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสในแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศที่ กรุงธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้น", ประชุมพงศาวดาร (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511), 23 : 29.

⁸ "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง", แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสาร โบราณคดี 3(มกราคม 2512) : 53-65. และ 3(พฤษภาคม 2512) : 21-24.

⁹ "พระราชกำหนดเก่า มาตรา 23", กฎหมายตราสามดวง (กรุงเทพ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506), 5 : 42.

ไพร่ท้องหมู่เข้าเดือนออกเดือนทำราชการทุกวันนี้ ได้ความยากกว่าไพร่ส่วยทั้งปวง เป็นหลายเท่า. . . ถ้าจะคิดไพร่ท้องหมู่ต้องเสียเงินค่าจ้างแต่ละปีเป็นเงินสี่ตำลึงสองบาทบ้าง หกตำลึงบ้าง เจ็ดตำลึงบ้าง มากกว่าค่าส่วยทั้งปวงถึงสองส่วนสามส่วนสี่ส่วน แลที่มีได้คือ ตราคุ้มห้ำมนั้น ครั้นออกเดือนไปจะได้ทำกินเป็นกำลังราชการ ฝ่ายข้างกรมการแลแขวง นายอำเภอเกาะเอาไปใช้ราชการเบ็ดเสร็จตามมีราชการนั้นอยู่เนื่อง ๆ อีกเล่า เพราะเหตุฉะนี้ไพร่หมู่จึงตั้งตัวรับราชการอยู่มิได้ มีบุตรหลานซึ่งจะได้บวกรับเป็นสกรร ใช้ราชการสืบไปนั้น ย่อมเลือกไล่ไปเสียให้พ้นจากหมู่ ๆ ไพร่หลวงจึงร่วงโรยลง¹⁰

ความพยายามป้องกันและผ่อนคลายความเดือดร้อนทุกข์ยากของหมู่ไพร่กระทำด้วยการ ออกกฎหมายตราขึ้นเป็นพระราชกำหนด "ถ้าแจ้งว่าข้าทูลอองทูลิพระบาทและนาประชาราษฎรทั้งปวงได้รับความขัดสนประการใด"¹¹ กฎหมายที่บังคับให้หลายฉบับบ่งบอกถึงความเข้มงวดต่อการปฏิบัติหน้าที่ของข้าราชการที่ส่วนใหญ่มีจะ

มิได้เป็นใจตรวจตราสอดแนมสืบสาวจับกุมเอาตัวอ้ายผู้ร้าย ตามมีพระราชกำหนดกฎหมายเก่าใหม่นั้นหามิได้ ต่ออ้ายผู้ร้ายทำร้ายแก่ราษฎร ๆ เจ้าทรัพย์รู้เรื่องราวเอาเนื้อความมาร้องฟ้องกฎหมายแก่ผู้รักษาเมืองผู้รั้งกรมการ ๆ จึงให้เกาะกุมเอาตัวมาพิจารณา ได้ทรัพย์สิ่งของ ๆ เจ้าทรัพย์บ้างมิได้บ้าง แลเห็นแก่อาμισลินบนก็กำหนดงเหนี่ยวไว้ให้ช้ำอยู่บ้าง ให้มีบาดหมายมาเบิกเอาตัวอ้ายผู้ร้ายไปบ้าง ให้มีนายประกันให้ไปเที่ยวได้บ้าง แลกระทำให้อ้ายผู้ร้ายหนีไปเสียบ้าง เหตุด้วยผู้รักษาเมืองผู้รั้งกรมการมิได้เป็นใจ เจ็บร้อนด้วยราชการ เห็นแก่อาμισลินบนนั้น อ้ายผู้ร้ายจึงได้ใจกำเริบทำร้ายแก่นาประชาราษฎรไพร่พลเมืองลูกค้ำพานิชมากชุมขึ้น¹²

¹⁰"พระราชกำหนดเก่า มาตรา 48", กฎหมายตราสามดวง, 5 : 138-139.

¹¹"พระราชกำหนดเก่า มาตรา 42", กฎหมายตราสามดวง, 5 : 115.

¹²"พระราชกำหนดเก่า มาตรา 12", กฎหมายตราสามดวง, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
คุรุสภา, 2505), 4 : 336-337.

เป็นไปได้มากกว่ามาตรการดังกล่าวไม่น่าจะประสบผลในทางปฏิบัติเท่าใดนัก ความล้มเหลวในการควบคุมประสิทธิภาพของข้าราชการ ส่วนหนึ่งมาจากปัญหาทางการเมืองภายในราชสำนักที่นับแต่เมื่อสิ้นรัชกาลพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. 2145) เป็นต้นมา ความขัดแย้งทางการเมืองภายในที่หลายครั้งได้ลุกลามกลายเป็นสงครามการเมืองในระดับต่าง ๆ กันมักจะมาก่อนการขึ้นครองราชย์ของกษัตริย์ในแต่ละรัชกาล ไม่ว่าจะเป็นการขึ้นครองราชย์ของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง สมเด็จพระนารายณ์ สมเด็จพระเพทราชา สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ เป็นต้น ดังนั้นหนทางสู่ราชบัลลังก์จึงต้องมีปัจจัยสนับสนุน ทางหนึ่งคือทรัพย์สิน อีกทางหนึ่งคืออำนาจและการหาผู้สนับสนุนด้วยการดึงขุนนาง-ข้าราชการเป็นพวกพ้อง การรวมกลุ่มสร้างสายสัมพันธ์ เพื่อเกื้อกูลซึ่งกันและกันของกลุ่มขุนนางรวมถึงการสนับสนุนเจ้านายคุ่มกำลังในราชสำนักเพื่อทวีผลประโยชน์และอำนาจ เป็นปรากฏการณ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงการสร้างเครือข่ายปกป้องผลประโยชน์ทั้งทางเศรษฐกิจและการเมืองได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในครอบครัวขุนนางระดับสูง 4 สายสกุลใหญ่ของอยุธยาตอนกลางเป็นต้นมา ที่ได้ยึดครองตำแหน่งสำคัญที่มีบทบาทต่อการค้า คือ "พระคลัง" และยังมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติด้วยการแต่งงานข้ามไปมาระหว่างตระกูล นับเป็นกลุ่มครอบครัวที่มีสมาชิกอยู่ในวงการราชการระดับสูงจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สายสกุลทั้ง 4 นี้ คือ เปอร์เซีย ตระกูล "ขุนาค" และมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติในสายสกุลอื่น บรรพบุรุษเป็นพ่อค้าชาวเปอร์เซียเดินทางสู่อยุธยา จนถึงปลายอยุธยาอย่างน้อยคนในตระกูลนี้ได้เป็นเจ้าพระยา 5 คน และมีความสัมพันธ์กับขุนนางระดับเดียวกันด้วยการแต่งงาน¹³

สายสกุลที่สอง ต้นตระกูลเป็นพราหมณ์อินเดีย เป็นบรรพบุรุษของ สิงหนเสนี, จันทโรจวงศ์, บุรณศิริ, ชัชกุล, สุจริตกุล, ภูมิรัตน์, นรินทรกุล, ทองอิน, และศิริวัฒนกุล ฯ ในสายนี้มีเจ้าพระยา 7 คน และยังมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติด้วยการแต่งงานกับขุนนางในระดับสูง¹⁴

¹³David K. Wyatt, "Family Politics in Seventeenth and Eighteenth Century Siam", The Eighth Conference International Association of Historians of Asia, Kuala Lumpur, Malaysia, 23-29 August 1980, pp 3-4.

¹⁴Ibid.

สามเป็นตระกูลเชื้อสายมอญ ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของกษัตริย์ในราชวงศ์จักรี แม้ว่าในช่วงอยุธยาตอนปลายไม่ปรากฏว่าสมาชิกของครอบครัวนี้จะรับตำแหน่งขุนนางระดับเจ้าพระยา แต่สมาชิกของสกุลหลายคนได้สมรสกับเชื้อสายของขุนนางระดับสูง และกับผู้ที่อยู่ในครอบครัวที่มีฐานะทางเศรษฐกิจที่มั่งคั่ง¹⁵

สายที่ 4 เป็น จีน ในสกุลนี้มีเจ้าพระยาอย่างน้อย 3 คน ได้แก่เจ้าพระยาพระคลังในรัชกาลพระเจ้าท้ายสระเป็นต้น นับว่ามีบทบาทสำคัญทางด้านเศรษฐกิจการค้าในสมัยอยุธยาเป็นอย่างมาก และยังได้สร้างความสัมพันธ์กับเครือญาติกับครอบครัวที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น¹⁶

ข้อสังเกตคือ ต้นตระกูลของทั้ง 4 สายสกุลนี้เป็นต่างชาติที่เข้ามามีบทบาททางการค้าเป็นส่วนใหญ่ และมีโอกาสเข้าสู่ระบบราชการ ด้วยเงื่อนไขการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองในราชสำนัก ทำให้พ่อค้า-ข้าราชการได้เข้ามีส่วนร่วมในการสนับสนุนและร่วมการต่อต้านในความขัดแย้งดังกล่าว เช่น เมื่อสิ้นรัชกาลพระเจ้าท้ายสระ มีการสู้รบอย่างหนักระหว่างฝ่ายเจ้าฟ้าเอกชัยวังหลวงกับฝ่ายเจ้าฟ้าพรวังหน้า สงครามย่อย ๆ นี้สิ้นสุดลงด้วยชัยชนะของฝ่ายเจ้าฟ้าพรได้ขึ้นครองราชย์เป็นพระเจ้าบรมโกศ พร้อม ๆ กับข้าราชการวังหลวงถูกกำจัดกวาดล้าง¹⁷ นับเป็นการริดรอนจำนวนข้าราชการในกรุงศรีอยุธยาครั้งใหญ่ ภายหลังเหตุการณ์นี้ได้เกิดความวุ่นวายโดยกลุ่มคนจีนประมาณ 300 คน ได้บุกเข้าปล้นโจมตีวังหลวงที่ถูกละทิ้งหลังสงครามนั้น กล่าวกันว่ากลุ่มจีนนี้เป็นฝ่ายสนับสนุนเจ้าฟ้าเอกชัย ในที่สุด "จับได้ 281 คน ทรงพระกรุณาสั่งให้ลงพระราชอาญาขับเสี้ยนโบยตี ที่เป็นต้นเหตุ 10 คนให้ประหารชีวิตเสีย ที่ปลายเหตุนั้นให้จำไว้ณคุก"¹⁸

ในท่ามกลางการวุ่นวายสั่งสมอำนาจด้วยการสร้างเสถียรภาพทางการเมืองภายในราชสำนักอยุธยาในสมัยอยุธยาตอนกลางเป็นต้นมา การแย่งชิงราชสมบัติบางครั้งอยู่ภายหลัง

¹⁵"ปฐมวงศ์," ประชุมพงศาวดาร, (พระนคร: คุรุสภา, 2507), 8: 233-234.

¹⁶David K. Wyatt, "Family Politics in Seventeenth and Eighteenth Century Siam", p.4.

¹⁷สืบแสง พรหมบุญ, ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย, หน้า 142.

¹⁸"พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม)", ประชุมพงศาวดาร, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512), 39 : 253-254.

สงครามกลางเมืองและติดตามด้วยการกำจัดกวาดล้างศัตรูและการถือฤกษ์ผลประโยชน์ความชอบแก่ฝ่ายสนับสนุน ได้เป็นช่องทางเพิ่มอำนาจให้ฝ่ายเดียวกันสามารถย้อนกลับแย่งชิงกันต่อไปในปลายรัชกาล วงจรนี้ทำให้กลไกของระบบราชการถูกดึงเข้ามามีส่วนร่วมในความขัดแย้งทางการเมือง มีการประนีประนอมและความพยายามลดปัญหาการคุกคามของขุนนางที่มีโอกาสหรืออำนาจและการกำจัดกวาดล้างเมื่อมีโอกาส ความล้มเหลวในการควบคุมระบบราชการ แม้แต่ในหัวเมืองที่มีการส่งข้าราชการจากส่วนกลางเข้าไปดูแลก็ยังกลับเป็นการสร้างความปั่นป่วนในหัวเมืองที่กลับเป็นการได้บั้นทอนอำนาจของรัฐบาลกลางในหัวเมืองนั้น ๆ จนกระทั่งแรงผูกพันระหว่างราชธานีกับหัวเมืองคลายลง¹⁹

ความล้มเหลวในการควบคุมระเบียบสังคม ยังปรากฏให้เห็นจากการเติบโตของกลุ่มชุมชนโจรและกำลังอิสระที่จับกลุ่มกันอยู่ทั่วไป เช่น นักโสน ที่ช่องสุ่มผู้คนที่แขวงเมืองลพบุรี²⁰ หรือกลุ่มคนจีน 300 คน ที่รวมตัวกันเข้าบุกปล้นพระราชวังหลวงในสมัยพระเจ้าบรมโกศ เป็นต้น

นอกจากนี้ในช่วงสมัยปลายอยุธยา รัฐบาลกลางประสบความล้มเหลวในการควบคุมอำนาจของข้าราชการ ทั้งนี้เพราะปัญหาใหญ่ที่รัฐเผชิญคือไม่สามารถคุมระบบไพร่และยังถูกทำลายอำนาจจากกลุ่มขุนนางข้าราชการอยู่เสมอ²¹ รัฐต้องสูญเสียกำลังคนโดยถูกถ่ายเทจากไพร่หลวงเป็นไพร่สมซึ่งอยู่ในสังกัดบังคับบัญชาของมูลนายอย่างเด็ดขาด ด้วยเหตุผลทางการเมืองนอกเหนือไปจากความร่วंगโรยของหมู่ไพร่หลวงด้วยปัญหาทางเศรษฐกิจตั้งได้กล่าวมาแล้ว การดึงกำลังคนเข้าสู่อำนาจของมูลนาย นับว่าเป็นการแย่งชิงทรัพย์สินและอำนาจในอีกรูปแบบหนึ่ง ระหว่างขุนนางกับพระมหากษัตริย์ที่ก่อให้เกิดความแตกแยก และยังสัมพันธ์กับการแย่งชิงอำนาจที่นำไปสู่สงครามกลางเมืองในท้ายรัชกาลหลายรัชกาล การแย่งชิงอำนาจที่ค่อนข้างบ่อยครั้งนำความอ่อนแอสู่ราชสำนักและระบบราชการ แสดงให้เห็นถึงความไม่เป็นเอกภาพในราชสำนัก แม้แต่

¹⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม, 2529), หน้า 7.

²⁰ "พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม)", ประชุมพงศาวดาร, 39 : 263.

²¹ แม้จะมีความพยายามป้องกันด้วยการกำหนดกฎหมายเพื่อปราบเหล่ามูลนายในกรณีดังกล่าว เช่น พระราชกำหนดเกล้า มาตรา 22, 23 และ 27

เมื่อสิ้นรัชกาลพระเจ้าบรมโกศก่อนการปราบดาภิเษกของเจ้าฟ้าอนุกรมพร ก็มีการกำจัดเจ้านายสำคัญถึง 3 พระองค์ และที่สุดก็ต้องถวายราชสมบัติแก่พระเจ้าเอกทัศ²² เพื่อเลี้ยงสงครามกลางเมืองในเวลาต่อมาไม่นานนัก²²

ช. การแตกสลายของกรุงศรีอยุธยา

1. ความปั่นป่วนภายในสังคมจากสงคราม

สงครามในช่วง 2 ปีสุดท้ายเมื่อกองทัพพม่าบุกเข้าล้อมกำแพงเมืองอย่างยึดเชื้อ การต่อต้านและป้องกันเมืองเป็นไปอย่างทุลักทุเล จำนวนทัพหัวเมืองที่ถูกเรียกเกณฑ์มาป้องกันพระนครมีจำนวนไม่มากพอและส่วนใหญ่ไม่เต็มใจอยู่ช่วย ตามสายตาของผู้เห็นเหตุการณ์กล่าวถึงการตั้งรับภายในกรุงว่า "ชาวพระนครไม่รู้จักรบ ชี้อลาดไม่เป็นน้ำหนึ่งกัน ไม่เป็นใจเดียวกัน ไม่ปลงงานเดียวกัน มีใจต่าง ๆ กัน ต่างพากันหนีเสีย"²³ การหลบหนีออกจากพระนครมิได้มีเฉพาะชาวเมืองเมื่อเกิดภาวะขาดแคลนเสบียงอาหารเท่านั้น แม้แต่กองทหารที่เกณฑ์เข้ามาอยู่ช่วยกรุง เช่นทัพพิษณุโลกก็ยังทิ้งค่ายที่วัดภูเขาทอง "พากันเลิกทัพกลับเมืองไป"²⁴ เมื่อเห็นว่าไม่มีประโยชน์อันใดที่จะอยู่ต้านทานข้าศึกที่ล้อมไว้เป็นเวลายาวนาน ประกอบกับความกังวลที่ทัพพม่ายกเข้ามาทางเหนือได้ตีสุโขทัยเป็นการคุกคามต่อพิษณุโลก กองทหารเหล่านี้จึงลี้ภัยกลับบ้านเป็นการละทิ้งอำนาจบังคับบัญชาของส่วนกลาง เพื่อมุ่งรักษาความปลอดภัยเฉพาะตัว

ความรุ่มรวยของกรุงศรีอยุธยาจึงมีอาภตแทนกับความเข้มแข็งในการป้องกันเมืองได้นอกจากจะ

²²"พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม)", ประชุมพงศาวดาร, 39 : 276.

²³สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยราชธานินทร์, สังคี่ติยวงศ์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย, แปลโดย พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลลักษมณ) พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระอุบาลีคุณูปมาจารย์(กมลเถระ) (กรุงเทพ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดคิวดร, 2521), หน้า 407.

²⁴"พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม)", ประชุมพงศาวดาร, 39 : 288.

ให้เงินแก่พวกจีน 2 หมื่นแพรง และให้เงินแก่พวกเข้ารีต 5,000 แพรงเพื่อ
 ขอให้พวกจีนและพวกเข้ารีตคอยป้องกันและสู้รบกับข้าศึกจนกว่าจะเลิกสงคราม
 แต่นั้นแหละพวกเข้ารีตก็มีเพียง 80 คนเท่านั้น ใน 80 คนนี้ก็ต้องแยกอยู่ตาม
 วัดถึง 3 แห่ง ซึ่งล้วนแต่อยู่ห่าง ๆ กันสุดทางปืนทั้งนั้น และคนเหล่านี้ก็มีได้
 เคยรับความฝึกหัดในวิธีทำสงครามเลย เพราะฉะนั้น พวกเข้ารีตจะทำอะไร
 ได้ แต่ถึงดังนั้นพวกเข้ารีตก็ถือปืนเล็กคนละกระบอกและคอยยิงปืนใหญ่ด้วย
 พวกเข้ารีตได้สู้รบกับพวกพม่าอย่างวิธีกองโจร. . .²⁵

เหตุการณ์ในวาระสุดท้ายของพระนครศรีอยุธยาได้ถูกบันทึกเพื่อรายงานไปยังเมืองจีนมี
 ใจความที่สอดคล้องต่องันกับเอกสารหลาย ๆ ฉบับ ว่า

กองทัพพม่ายึดเมืองหลวงได้และตีค่ายทหารไทยได้ 47 แห่ง ดังนั้นทั่วทั้งประเทศ
 ก็เต็มไปด้วยทหารพม่า พวกข้าราชการทุกคนก็พยายามอยู่กับครอบครัวไม่ออกรบ
 ยกเว้นคนจีนบางคนที่ยกยอต่อพม่า ทั่วทั้งประเทศระยษนี้ยากจนลงเพราะการ
 สงคราม โรคภัยไข้เจ็บและมีคนจำนวนมากที่ตายเพราะอดอยากลงทุกวัน ประมาณวันละ
 100 คน จนกระทั่งเดือนมกราคม พ.ศ. 2310 อันเป็นที่ 32 รัชกาลพระเจ้าเจียนหลง
 กลุ่มคนจีนได้ต่อสู้กับพม่าโดยช่วยกันสร้างกำแพงขึ้น ต่อมาในเดือนกุมภาพันธ์
 พม่าได้พยายามทำลายกำแพงใหญ่มีส่วนหนึ่งพังลงจึงเกิดต่อสู้กันขึ้นถึง 7 วัน 7 คืน
 ทหารพม่าประมาณ 3,000 คนถูกฆ่าตาย แต่ภายในเมืองไม่มีอาหารและน้ำจึงไม่
 อาจจะทำต่อสู้อีกได้นาน²⁶

วาระสุดท้ายของพระนครไม่มีการสู้รบป้องกันภายในกำแพงเมืองอีกต่อไป ผู้คนล้มตาย
 ลงด้วยภัยของสงครามประมาณว่านับแสนคน มีอีกจำนวนมากที่ตายเพราะอดอยากขาดแคลน

²⁵"จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสในแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศน์ กรุงธนบุรี และรัตนโกสินทร์
 ตอนต้น", ประชุมพงศาวดาร, 23 : 53-54.

²⁶ณัฐภัทร จันทวิษ, "ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาตอนปลาย
 และกรุงธนบุรี จากจดหมายเหตุจีน", ใน สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช, คณะกรรมการมูลนิธิ
 ตากสินมหาราช, (กรุงเทพมหานคร : บพิธการพิมพ์, ม.ป.ป.), หน้า 101.

อาหารและการเจ็บไข้ การปล้นทำลายเมืองกินเวลา 15 วัน²⁷ บรรดาเจ้าและขุนนางราษฎรที่ยังหลงเหลืออยู่ภายในพระนครถูกกวาดจับเป็นเชลยส่งไปเมืองพม่าเป็นจำนวนมาก ภาพแห่งเวทนาการในวันคืนของความพินาศดับสูญของกรุงศรีอยุธยา ได้ถูกบันทึกไว้ด้วยความทรงจำของภิกษุรูปหนึ่งที่อยู่ร่วมในยุคสมัยครั้งนั้น บอกเล่าถึงบรรดาผู้คน

ต่างพากันหิวโหยโรยแรงทั่วไป พลัดพรากจากญาติมิตรลูกเมียทั้งหลาย หนีหายวายร้ายจากเครื่องใช้สอย อุปโภคบริโภค ทรัพย์สินเงินทองแก้วแหวนเข้าของทั้งหลาย หาทีนี้พามีได้เป็นทุกตกำร้าวร้ายกาจเป็นอันมาก ปราศจากเข้าปลาอาหารผ้าผ่อนเครื่องนุ่งห่ม ชุบพอมเผือดผิดร่างกายชุดโทรมไป ได้แต่ต้นไม้ใบหญ้าเครือเถาเหง้าเปลือกใบไม้ดอกผล ผีซเป็นอาทิเป็นอาหาร. . .

มนุษย์ทั้งหลายนั้น คุมกันเปนมุ่มเป็นพวก ปล้นชิงเข้าเปลือกเข้าสานเกลือเป็นอาทิ ได้อาหารบ้างมิได้บ้าง ชุบพอมลง เนื้อเลือดก็ลดน้อยไป รุมเรียงอยู่ด้วยทุกข์ยากสาหัส ตายไปบ้างยังไม่ตายบ้าง²⁸

2. การรวมตัวเป็นกลุ่มอิสระเพื่อความอยู่รอดและการขยายอำนาจ

สภาพการณ์ในบริเวณภาคกลางของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและส่วนรอบ ๆ ตกอยู่ในภาวะสงคราม ความวุ่นวายของการเอาตัวรอด การปล้นของฝ่ายใต้ได้รับชัยชนะ บีบคั้นและผลักดันผู้คนไปให้พ้นจากพื้นที่ เป็นบรรยากาศของความว่างเปล่าด้วยแรงกระแทกดังกล่าว ศูนย์กลางการบริหารการเมืองและการสั่งการในระบบแตกสลายไป มนุษย์ต้องดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดปลอดภัยด้วยตัวเอง สภาพการณ์เช่นนี้ทำให้เกิดกลุ่มคนที่รวมตัวกันเพื่อความอยู่รอดเฉพาะกาล หลายกลุ่มมี อิสระไม่ขึ้นกับใครกระจายอยู่ทั่วไป เช่น กลุ่มนายเพง ถูกพม่าจับกุมเป็นเชลยพาใส่เรือเดินทางมาถึงบางเขนแขวงเมืองนนทบุรี นายเพงและพี่น้องได้ฆ่าผู้คุมพม่า และเกลี้ยกล่อมครัวเชลยอื่น ๆ เข้าเป็นพวก -พากันเดินทาง

²⁷ "จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสในแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศ กรุงธนบุรี และรัตนโกสินทร์ ตอนต้น", ประชุมพงศาวดาร, 23 : 61.

²⁸ สมเด็จพระวันรัตน์, สังคีตยวงศ์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย, หน้า 409-410.

ถ้าถึงบ้านใดชมรมไรที่รักษามั่นคงแข็งแรงก็ลัดหลีกเลยไป ที่ตำบลไรร่วงโรยมิได้ร่วง
รักษาเป็นกวดขัน ก็เข้าตีกวาดต้อนผู้คนโคกรบือเกบริบรวบรวมเสบียงอาหารขนต่อไป
ครั้นถึงตำบลบ้านวังม่วงแควป่าคัก แขวงเมืองสระบุรี ฝั่งตะวันออก นายเพงสั่ง
ให้หยุดพักพิจารณาตุณภูมถานที่มีไม่ใหญ่ เหน่เป็นที่ไชยภูมิชอบกลจึงสั่งคนทั้งหลายให้ชุดสนาม
เพลาะปลูกกับปักรั้วค่ายรายชวากหนามกออาไลเป็นที่มั่น แล้วให้เที่ยวชักชวนชาวบาล
ที่ชุดเซหนีพม่าไปชุ่มชร้อนอยู่ในดงและป่าให้กลับมาทำไร่่นา ชร่องสุ่มเสบียงอาหารไว้
เป็นอันมาก แต่กิจการสิ่งใดนายเพงจะว่ากล่าวลิขซาช คนทั้งหลายเป็นที่นับถือยำเกรง²⁹

ขนาดของกลุ่มเหล่านี้มีทั้งระดับกลุ่มเล็ก เช่นกลุ่มของนายเพงที่รวมตัวอยู่อย่างสงบแม้ใน
สมัยธนบุรีก็ยังมีอิสระไม่ขึ้นกับส่วนกลาง ถึงระดับที่มีผู้นำเป็นใหญ่ในหัวเมืองมีการสะสมอำนาจ
และกำลังคนเพื่อสถาปนาอำนาจทางการเมืองทดแทนศูนย์กลางอำนาจเดิมที่อยู่ชยา ได้แก่ กลุ่ม
ของพระเจ้าตากที่ยึดครองพื้นที่บริเวณแถบชายฝั่งตะวันออก อยู่ที่เมืองจันทบุรี กลุ่มนี้มีผู้นำเป็นข้า
ราชการเก่าของอยุธยาในตำแหน่งเจ้าเมืองบ้านนอก ก่อนเสียกรุงได้ถูกเกณฑ์ให้ช่วยป้องกันพระ
นคร เมื่อสิ้นทางต้านทานข้าศึกจึงนำกองทัพเดินทางไปสู่หัวเมืองทางชายฝั่งทะเลด้านตะ
วันออก ยึดพื้นที่บริเวณนี้เป็นฐานในการสั่งสมกำลังและเพิ่มพูนอำนาจ เนื่องจากพื้นที่ที่กลุ่มนี้ยึด
ครองเป็นหัวเมืองที่ค่อนข้างปลอดภัยจากการโจมตีและการรั้งความของพม่า และมีผู้คนอยู่หนาแน่นมา
ก่อน จึงมีพวกที่หนีภัยสงครามอพยพเข้ามาอยู่อาศัย ได้แก่เมืองฉะเชิงเทรา บางปลาสร้อย ชลบุรี
ระยอง จันทบุรี ตราด เมืองเหล่านี้อยู่ในทำเลของการเดินทางติดต่อค้าขายทางทะเลด้านเมือง
จีน ผู้คนส่วนใหญ่ที่อยู่ในบริเวณหัวเมืองเหล่านี้มีพวกคนจีนที่ยังคงติดต่อทางการค้ากับจีน พ่อค้าจีน
ยังคงเข้ามาค้าขายเป็นประจำ การที่กลุ่มการเมืองภายใต้การนำของพระเจ้าตากแผ่อำนาจอยู่ใน
บริเวณนี้ นับเป็นฐานทางเศรษฐกิจและกำลังคนที่สำคัญให้กับกองทัพพระเจ้าตากด้วย ประกอบกับ
ภูมิหลังของพระเจ้าตากที่เป็นลูกจีน น่าจะทำให้ได้รับการสนับสนุนทางการเงินและปัจจัยทาง
เศรษฐกิจ

²⁹ พระยาราชสัมพันธ์การกร, ราชสัมพันธ์การกรลิขิต, พิมพ์ในงานศพหม่อมชวา เกษมศรี (พระนคร :
โรงพิมพ์แพร่การช่าง, 2505), หน้า ง.

จนทำให้ "เมื่อพระเจ้าตากยกทัพไปถึงตำบลไค้ก็แจกจ่ายเงินทองทั่วไปทุกแห่ง กองทัพ พระยาตากจึงมีจำนวนคนเพิ่มมากขึ้นทุกวัน"^{๑๐}

กลุ่มการเมืองในหัวเมืองอื่น ๆ คือ กลุ่มกรมหมื่นเทพพิพิธ ยึดครองพื้นที่ทางโคราช กลุ่มนี้ภายหลังถูกกองทหารของพระเจ้าตากโจมตีจนพ่ายแพ้ และยังได้กวาดต้อนผู้คนครัวจากโคราช ลงไปกรุงธนบุรี เช่นกันกับที่ได้เมืองพิษณุโลกของกลุ่มเจ้าเมืองพิษณุโลกที่มีท่าที่แยกตัวเป็นอิสระ จากกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ก่อนเสียกรุงแล้ว เมืองพิษณุโลกเป็นที่รวมของบรรดาข้าราชการเก่า จากอยุธยา^{๑๑} เช่น พระราชบิดาของรัชกาลที่ 1^{๑๒} ก็ได้รับราชการในตำแหน่งเจ้าพระยาจักรี ในเมืองนี้ สำหรับกลุ่มการเมืองทางเหนืออีกกลุ่ม คือ กลุ่มเจ้าพระฝางที่เมืองสวางคบุรี ที่สุดก็ ถูกปราบปรามลงโดยทัพของพระเจ้าตาก

หัวเมืองทางใต้ เมืองนครศรีธรรมราช ปัตตานี และไทรบุรี ต่างก็ได้ถือตัวเป็นอิสระ ไม่ขึ้นกับใคร ในรัชกาลของพระเจ้าตากสามารถดึงเมืองนครศรีธรรมราชกลับขึ้นกับส่วนกลางได้ แต่ยังไม่ทันจัดการกับเมืองปัตตานีและไทรบุรี หัวเมืองทั้งสองทำสงครามกับกรุงเทพฯ ในสมัยต่อมา การก่อตัวของกลุ่มการเมืองและการแยกตัวเป็นอิสระของบรรดาหัวเมือง เป็นการยืนยันถึงความล้มเหลวของอยุธยาในฐานะศูนย์กลางอำนาจได้เป็นอย่างดี การเอาตัวออกห่างของบรรดา ผู้นำในหัวเมืองตั้งแต่ก่อนการเสียกรุง และโดยเฉพาะที่เมืองพิษณุโลก นครศรีธรรมราช และ ธนบุรี ผู้นำของกลุ่มการเมืองในหัวเมืองเหล่านี้ได้สถาปนาตัวเองเป็นกษัตริย์ ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า ไม่มีกรุงศรีอยุธยาในความเป็นจริงอีกต่อไป

^{๑๐}"จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสในแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศน์ กรุงธนบุรี และรัตนโกสินทร์ ตอนต้น", ประชุมพงศาวดาร, 23 : 90.

^{๑๑}สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า, พิมพ์ครั้งที่ 5. (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2514), หน้า 379.

^{๑๒}B.J.Terwiel, A History of Modern Thailand 1767-1942, (Queensland : Queensland University Press, 1983), p. 71.

3. บทบาทของกลุ่มพระเจ้าตาก

ในช่วงแรกของการลี้ภัยอยู่ทางหัวเมืองชายฝั่ง สงครามระหว่างพม่ากับกรุงศรีอยุธยาที่ยืดเยื้อ ฐานะของกลุ่มพระเจ้าตากจึงเป็นเพียงกลุ่มนอกระบบที่ซ่อนผู้คนเป็นอิสระต่อเมื่อเสียกรุงแล้ว สภาพความปั่นป่วนในสังคม สุนทรียภาพทางการเมืองเกิดขึ้นในฉบับล้นทันใจ "พม่าตั้งพระนายกองไว้รั้งเมือง และผู้ครองเมืองเอก โท ตรี จัตวา บรรดาซึ่งขึ้นแก่กรุงเทพฯ นั้นชวนกันกำเริบอหังการตั้งตัวเป็นใหญ่ ให้รับพระโองการเป็นหมู่เป็นเหล่ากัน..."³³ เช่นกับกลุ่มพระเจ้าตากที่ได้เปลี่ยนฐานะผู้นำชุมชนอิสระเป็นกองทัพที่มีเป้าหมายชัดเจนในการฟื้นฟูอำนาจใหม่ทดแทนกรุงศรีอยุธยา การเคลื่อนทัพจากเมืองจันทบุรี ภายหลังจากที่ได้เกลี้ยกล่อมและปราบปรามกลุ่มกำลังอิสระอื่น ๆ และผู้นำของเมืองในแถบชายฝั่งทะเลบริเวณนั้น มีการลี้ภัยคนและเตรียมพร้อมในการดำเนินสงคราม เช่น ต่อเรือรบจำนวนมาก ใช้เวลาเตรียมการอยู่นานประมาณ 6 เดือน ได้เคลื่อนทัพมุ่งสู่ค่ายพม่าที่เมืองธนบุรี ระหว่างทางเมื่อถึงชลบุรี "จึงมีพระราชบริหารให้พิพากษาโทษ พระยาอนุราช หลวงพล ขุนอินเชียง ซึ่งกระทำความผิดด้วยโจรกรรม ดีชิงสำเภาลูกค้าวานิช กระทำทุจริตให้เสียพระเกียรติยศ พระราชสิริสวัสดิ์..."³⁴ พระยาอนุราชนี้เดิมชื่อนายทองอยู่นกเล็ก เป็นนายช่องอยู่ที่เมืองชลบุรี ถือการกระทำปล้นชิงทรัพย์เป็นอาชีวะ เมื่อได้อ่อนน้อมต่อพระเจ้าตากจึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระยาอนุราชบุรีศรีมหาสมุทร แต่ยังคงกระทำการปล้นทรัพย์โจรกรรมไม่หยุดหย่อน การมีบริวารกระทำการเช่นนี้ย่อมกระทบกระเทือนต่อการสร้างเสริมบารมีและคุณธรรมแห่งกษัตริย์ราชา ถึงช่วงนี้พระยาอนุราชหรือนายทองอยู่นกเล็กนายช่องเดิมจึงต้องถูกกำจัดเสีย

กองทัพเข้าโจมตีกองทหารพม่าที่ค่ายเมืองธนบุรี เมืองนี้ถูกพม่ายึดไว้ตั้งแต่ก่อนเสียกรุง เมื่อพม่าเดินทัพเข้าโจมตีหัวเมืองรายทางในการยกทัพเข้ามาทางด้านเจดีย์สามองค์ ในปี พ.ศ. 2308 เมืองถูกทำลายตั้งแต่นั้น สภาพโดยทั่วไปอยู่ในภาวะร้างและพินาศทั้งบ้านเรือนและสวนผลไม้ หมดสภาพของการเป็นเมือง ผู้คนถูกจับเป็นเชลย ล้มตายและชมซานหลบหนี พม่าได้ใช้เมืองนี้เป็นที่ตั้งค่ายกักเก็บเชลย เมื่อกองทัพพระเจ้าตากขับไล่พม่าและยึดเมืองนี้ได้

³³ "พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม)", ประชุมพงศาวดาร, (กรุงเทพมหานคร : องค์การคำคุณุสภา, 2527), 40 : 15.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 16.

ปลายปี พ.ศ. 2310 ภายในเมืองเต็มไปด้วยซากศพ และ "คนโทชอยู่ 2 - 3 พัน"^{๓๕}
บรรดาเหล่าเชลยที่เป็นคนกลุ่มเดียวที่หลงเหลืออยู่ในเมือง ล้วนแต่ "ลำบากอดอยากอาหาร มี
รูปร่างคุดหนึ่งเปเรตปีศาจผิงเกลียด"^{๓๖}

ผู้นำสมัยธนบุรี กับการสร้างเมือง

เมื่อเจ้านายไม่มีแล้ว ใครมีพวกมีพ้องมีกำลังมากก็คุมคนเที่ยวคุมเหงผู้อื่น พวกที่มีอำนาจ
น้อยก็เข้าไปเป็นพวกพ้องหลายหมู่หลายเหล่า ก็มีผู้มีอำนาจใหม่นั้นถ้าแข็งแรงเกินไป
ในกันเองก็คุมเหงกัน ในพวกนั้นก็ทำลายผู้อื่นเสีย เมื่อเป็นดังนี้ผู้มีทรัพย์แลพวกบางเปน
หมู่ ๆ เหล่า ๆ ครอบงำกันนานวันไปเพื่อใจเข้าก็ปราณีประนอมกัน เลือกลั่นเอาพวกผู้
ที่เห็นพร้อมกันว่าใจดี มีอัธยาศัยรอยยิ้มเป็นใหญ่ เป็นเจ้าถึงไม่ยอมก็อ่อนวอนให้เปน ผู้
ที่จะเปนใหญ่เปนเจ้านั้น ก็เห็นว่าตัวผู้เดียวจะรักษาแผ่นดินไม่ได้ ก็อ่อนวอนที่เลือก
ตัวนั้น ให้ช่วยกันรักษาแผ่นดินด้วย พวกนั้นก็รับจึงแบ่งปันเป็นหน้าที่ให้พวกนั้นว่าสิ่งนี้
พวกนี้ว่าสิ่งโน้น ก็เห็นว่า เป็นเจ้าตั้งขุนนางไป^{๓๗}

การปลอดจากผู้อ้างสิทธิในราชบัลลังก์ ทั้งได้กำจัดเชื้อพระวงศ์ที่อยู่ในกลุ่มชุมนุมอื่น
เรียบร้อยแล้ว ทำให้พระเจ้าตากสามารถส่งสาส์นไปยังจักรพรรดิจีน เพื่อให้รับรองฐานะพระ
มหากษัตริย์แห่งราชวงศ์ใหม่อย่างมั่นใจ โดยได้ชี้แจงสถานการณ์ในเวลานั้น

นับตั้งแต่กองโจรพม่ามารุกรานเรา เราก็ได้ตีเอาแผ่นดินของเรากลับคืนมา และแก้แค้น
ให้ตัวเราเองสำเร็จ เนื่องจากไม่มีผู้สืบทอดราชบัลลังก์ เสนาบดีทั้งหลายจึงเลือก

^{๓๕} กรมหลวงนรินทรเทวี, จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (พ.ศ. 2310-
2381), พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราช
ทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวาปีบุษบากร 26 มีนาคม 2526, (กรุงเทพฯ
นคร : อมรินทร์การพิมพ์, 2526), หน้า 2.

^{๓๖} "พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม)", ประชุมพงศาวดาร, 40 : 17.

^{๓๗} หอพระสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1215 เลขที่ 82.

ข้าพเจ้าขึ้นเป็นผู้นำของเรา พร้อมกันนี้ข้าพเจ้าก็ขอส่งบรรณาการมาเช่นเคย^{๓๓}

ทุนเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการสร้างเมืองใหม่ในช่วงเวลาที่สภาพบ้านเมืองกำลังปั่นป่วนด้วยความขัดแย้งของสงคราม ในกลุ่มผู้นำของธนบุรีจะมีช่องทางในการแสวงหาผลประโยชน์และรายได้ทางการค้ามากกว่ากลุ่มชุมชนอื่น ๆ กล่าวคือ หัวเมืองตะวันออกซึ่งอยู่ไกลการรบกวนของพม่าและยังเป็นเมืองท่าติดต่อทางทะเล ยังสามารถดำเนินการทางการค้าอย่างไม่ขาดตอนแม้จะมีเหตุการณ์สงครามจนกรุงศรีอยุธยาแตกสลายไป แต่ปรากฏว่าทางแนวชายฝั่งมีพ่อค้าจีนเดินทางมาค้าสำเภาอย่างราบรื่น การมุ่งสู่หัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออกของกลุ่มพระเจ้าตาก การเกลี้ยกล่อมและคุกคามเพื่อส่งสมทุนทรัพย์และกำลังคน ในเวลาที่ไม่นานนักกลุ่มนี้มีความพร้อมที่จะขยายอำนาจและสถาปนาความมั่นคงทางการเมืองได้ระดับหนึ่ง ณ เมืองธนบุรี

ผู้นำเมืองใหม่ในส่วนหนึ่งมาจากพรรคพวกกลุ่มของพระเจ้าตากที่ได้รวบรวมกันแยกตัวจากการป้องกันกรุงศรีอยุธยาเดินทางสู่หัวเมืองทางชายฝั่งทะเลด้านตะวันออก ผู้นำกลุ่ม พระยาวิชิตปราการหรือที่เรียกว่า พระยาตากสิน ตำแหน่งเจ้าเมืองตากที่คงจะถูกเกณฑ์ให้ช่วยต่อต้านกองทัพพม่าที่กรุงศรีอยุธยา ด้วยตัวผู้นำกลุ่มเป็นเพียงขุนนางระดับพระยาในหัวเมือง ผู้แวดล้อมและพรรคพวกในช่วงแรก ๆ น่าจะเป็นเพียงข้าราชการระดับต่ำกว่ามีชื่อปรากฏในพงศาวดาร ได้แก่ พระเชียงเงิน หลวงพรหมเสนา หลวงพิชัยราชา หลวงราชเสนา ขุนอภัยภักดี หมื่นราชเสนาห์ สำหรับคนอื่น ๆ ได้ชื่อในเหตุการณ์ครั้งหลัง คือ นายบุญมี นายทองดี นายแสง ขุนพิพิธวานิช กงกรามเจ้ากรุงกัมพูชา ขุนชำนาญไพโรสณฑ์ นายกองช้าง นายกล้า นายบุญรอดแสนอ่อน นายบุญมาน้องเมียพระยาจันทบูร นายอยู่ศรีสงคราม นายนาค ท้ามะรังอิม ขุนจำเมือง เลือร่าย หมื่นท่อม นายเผือกญวน นักราชเมธ นายบุญเมืองมหาเด็กรู้บังลม พระยากลาโหม นายสุดจินดา(บุญมา) จีนเจียม เป็นต้น^{๓๔}

^{๓๓}วิลเลียม สกินเนอร์, สังคมจีนในประเทศไทย ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์, แปลโดย พรณี ฉัตรพลรักษ์ และคนอื่น ๆ (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529), หน้า 21.

^{๓๔}"พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม)", ประชุมพงศาวดาร, 40 : 2 - 15.

คนกลุ่มนี้เชื่อว่าได้มีส่วนร่วมในการขยายอิทธิพลของชุมชนพระเจ้าตากมาแต่ต้น หรืออย่างน้อยที่หัวเมืองตะวันออก ส่วนใหญ่เป็นลูกน้องและคนสนิทมาแต่เดิม หลายคนเป็นสามัญชน แต่มีความสามารถและมีฝีมือในด้านการรบ และส่วนหนึ่งนั้นเป็นคนจีน ได้แก่ หลวงพิพิธ หลวงพิชัย ขุนจำเมือง เสือร้าย หมิ่นท่ง หลวงพรหม⁴⁰

ตราบกระทั่งการสถาปนาศูนย์กลางอำนาจใหม่ ณ เมืองธนบุรีภายหลังการกำจัดอิทธิพลพม่าในบริเวณภาคกลางในแถบแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง จึงได้ขุนนางข้าราชการเดิมของกรุงศรีอยุธยาที่ตกค้างอยู่ในค่ายพม่าบ้าง ได้เข้าร่วมรับราชการ ได้แก่ พระยาธิเบศร์บริรักษ์ ขุนนางเก่าถูกพม่าจับกุมอยู่ที่ค่ายโพสามต้น ได้รับราชทินนามเป็นเจ้าพระยาจักรีธรรมมาราช⁴¹ มีหน้าที่เกี่ยวกับพระราชพิธีและราชสมณเฑียร การประกอบพิธีกรรมของรัฐตามราชประเพณี และคงจะมีข้าราชการสมัยกรุงศรีอยุธยาอีกผู้หนึ่งที่รู้เรื่องระเบียบประเพณีต่าง ๆ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ข้าราชการท่านนี้ได้รับแต่งตั้งจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ให้เป็นเจ้าพระยาเพชรพิชัย ประธานถวายระเบียบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก⁴²

เมื่อก่อนการแตกสลายของกรุงศรีอยุธยา และเสียกรุงแล้ว เหล่าพระบรมวงศานุวงศ์-ขุนนางเสนาบดีส่วนใหญ่ที่หลบหนีได้ก่อนพม่าจับกุม พากันหาที่ปลอดภัยมักฝัง มีทั้งที่เดินทางสู่เมืองพิษณุโลก นครศรีธรรมราช แต่เมื่อพระเจ้าตากโหมตีค่ายพม่าที่ธนบุรีและค่ายใหญ่โพธิ์สามต้น ได้รับบรรดาดาบรวงศานุวงศ์ลงมาเมืองธนบุรี มีขุนนางเก่าติดตามมาด้วย ขุนนางระดับผู้ใหญ่ได้แก่ เจ้าพระยาจักรีธรรมมาราชที่กล่าวได้ว่ามียศสูงสุด วันแต่นี้เป็นขุนนางที่ไม่น่าจะมีอิทธิพลหรือได้รับการยกย่องให้รับราชการในหน้าที่และตำแหน่งที่สำคัญในการคุมอำนาจการบริหารและการเมือง ขุนนางเก่าของอยุธยาได้แก่ เจ้าพระยาราชบริรักษ์ เจ้าพระยาราชนายก พระยาราชสุภาวดีละคร พระยาราชทูต พระยาสूरเสนากรมท่า พระยาธรรมไตรโลก พระสุรเสนา พระมหาอำมาตย์ พระอินทราช พระนิลพลนอกราชการ พระศรีกานท์สมุทร หมิ่นรินทรเสนาอกราชการ

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

⁴² ม.ร.ว. แสงโสม เกษมศรี และนางวิมล พงศ์นิพนธ์, เรียบเรียง, ประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2325 - พ.ศ. 2394), (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2523), หน้า 139.

หมื่นศรีสห เทพนอกราชการ⁴³ ขุนนางเหล่านี้และบรรดาเชื้อสายของขุนนางเก่าอยุธยาหลายคน ที่รับราชการในราชสำนักธนบุรี แต่ส่วนใหญ่อยู่ในตำแหน่งข้าราชการระดับล่างเท่านั้น เช่น เชื้อสายของขุนนางระดับสูงที่ดูแลภาษามาลาในสมัยอยุธยาได้เป็นเพียงมหาดเล็กเลวในสมัยพระเจ้าตากเท่านั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์ในราชวงศ์ใหม่ ได้เรียกให้เข้าอยู่งานเครื่องสูง ยกย่องว่าเป็นตระกูลเก่า ลูกหลานจึงได้รับราชการในตำแหน่งนี้ต่อมาในอีกหลายรัชกาล⁴⁴

เป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางถึงภูมิหลังของพระเจ้าตากที่เป็นลูกจีน สิ่งติดตามมาคือ ได้รับการสนับสนุนและการให้อุปถัมภ์แก่คนจีน ขุนนางของพระเจ้าตากหลายคนเป็นคนจีนที่มีประสบการณ์และอยู่ในแวดวงการค้า เช่น คนในตระกูลที่มีบทบาททางเศรษฐกิจการค้าในสมัยอยุธยา เป็นลูกหลานของเจี๊วไช้อู๋ เจี๊วไส้อู๋ เจี๊วชี เจี๊วไซ่ ที่เคยได้รับอภิสิทธิ์ทางการค้ามาตั้งแต่สมัยพระเจ้าท้ายสระ⁴⁵

หยั่งจั้นจง นายเรือสำเภาก็เดินทางจากจีนพร้อมด้วยขุนนางที่ถูกส่งมาสำรวจสถานการณ์หลังการเสียกรุง ใน พ.ศ. 2311 เรือสำเภาที่เกิดอุบัติเหตุขุนนางหายสาบสูญ หยั่งจั้นจง ได้เข้ารับราชการกับพระเจ้าตากโดยได้เดินทางไปยังเมืองพุทไธมาศเพื่อขอตราให้แก่พระเจ้าตาก ต่อมาจึงได้รับตำแหน่งพระยาพิชัยไศวรราช⁴⁶ ขุนนางเชื้อสายจีนผู้ที่มีประสบการณ์ในการเดินเรือและการค้าสำเภาทไทย-จีน เป็นกำลังสำคัญของราชสำนักธนบุรี มีอำนาจค่อนข้างมาก เห็นได้จากการควบคุมกำลังและเรือรบในกองพระยาพิชัยไศวรราชเมื่อยกไปตีเมืองพุทไธมาศและเขมรในปี 2314 จำนวนไพร่พลในกองมีถึง 1,686 คน เรือรบจำนวน 73 ลำ น้อยกว่าเรือรบ

⁴⁴"ตำราแบบแผนธรรมเนียมในราชสำนัก", ใน ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ, (พระนคร : บรรณาคาร, 2515), 2 : 479-481.

⁴⁵พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2507), หน้า 326.

⁴⁶สิริลักษณ์ คักดีเกรียงไกร, "ต้นกำเนิดของชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ. 2398-2453)", (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), หน้า 143-144.

ในกองเรือหลวงเพียง 11 ลำ⁴⁷

ขุนพิพิธวาที "เจ้าขรรค์เหล็ก" เป็นจีนแต่จิวที่อาจจะจะเป็นขุนนางในกรมท่าซ้ายของอยุธยา ชื่อเดิม คือ เงินเหล็ก เข้าใจว่าขุนพิพิธวาทีน่าจะเป็นผู้มีฐานะและบทบาททางการค้าอยู่มาก จากชื่อที่เรียกว่าเจ้าขรรค์⁴⁸

นอกจากนี้ขุนนางหลายคน เช่น พระเชียงเงิน พระยาราชประสิทธิ์(กุน) นับว่าเป็นผู้มีฐานะดี โดยเฉพาะพระยาราชประสิทธิ์(กุน) เป็นพ่อค้าจีนทำการค้าอย่างต่อเนื่อง ในสมัยรัตนโกสินทร์ได้รับแต่งตั้งให้ดูแลพระคลัง หรืออย่างกลุ่มขุนนางที่อยู่ในการเคลื่อนไหวทางการค้าสำเภาและการแสวงหาประโยชน์ทางการค้า ในครอบครัวของเจ้าพระยาจักรี มีสมาชิกในครอบครัวสมรสกับนายพานิชใหญ่ที่ชาวกรุงเก่าเรียกว่าเศรษฐีถนนตาล ซึ่งสืบเชื้อสายมาแต่ มหาเสนาบดีแห่งต้นจากเมืองปักกิ่ง มีฐานะมั่งคั่งร่ำรวยมาก อีกทั้งยังมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ พระคลังคนสำคัญของอยุธยาช่วงตอนปลาย และตัวเจ้าพระยาจักรีเองก็ได้สมรสกับนากบุตรมหาเศรษฐีตำบลอำพา เมืองสมุทรสงคราม

การเลือกเมืองธนบุรี เพื่อฟื้นฟูเมือง ในขณะที่อยู่ในสภาพบอบช้ำให้เป็นราชธานีแห่งใหม่ ได้กลายเป็นภาระสำหรับผู้นำ นอกจากการสร้างเสถียรภาพทางการเมือง การเสริมสร้างอำนาจให้แก่ศูนย์กลางการบริหารแห่งใหม่เพื่อสืบแทนกรุงศรีอยุธยาในฐานะของรัชกาลใหม่ ณ กรุงธนบุรี จึงอาจกล่าวได้ว่าเป็นการเล็งเห็นศักยภาพในการพัฒนาและโอกาสในการเติบโตของเมืองนี้มากกว่าเมืองจันทบุรีที่แม้ว่าในช่วงเวลาเดียวกันจะมีความปลอดภัยและอุดมสมบูรณ์กว่า การเลือกธนบุรีเป็นที่ตั้งของเมืองหลวงใหม่นี้แม้จะอยู่ในเงื่อนไขที่ฉุกเฉินด้วยภาวะของสงครามยังไม่ยุติ ความปั่นป่วนทางเศรษฐกิจยังไม่คลี่คลาย และการสร้างประสิทธิภาพในการควบคุมสังคมยังไม่ลงตัวและเพียงพอ แต่หากจะพิจารณาถึงภูมิหลังของเมืองธนบุรีและชุมชนในบริเวณนี้ก็จะทำให้เห็นความสำคัญและทำความเข้าใจได้มากขึ้นถึงการเลือกเมืองธนบุรีนี้ได้

⁴⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 132.

⁴⁸ "พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม)", ประชุมพงศาวดาร, 40 : 135.

⁴⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 127-128.

ภูมิหลังของเมืองธนบุรี

ที่ตั้งของเมืองธนบุรีหรือบางกอก อยู่ในบริเวณพื้นที่ที่เกิดจากการทับถมของดินตะกอน และโคลนตมที่แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำสายหลักของภูมิภาคพัฒนามา เป็นพื้นที่ในลุ่มแม่น้ำอันอุดมสมบูรณ์ ชุมชนเรียงรายอยู่ตามริมแม่น้ำตั้งแต่ใต้เมืองนนทบุรีลงมาถึงเมืองพระประแดง ซึ่งเป็นบริเวณปากแม่น้ำเจ้าพระยาในสมัยอยุธยา แม่น้ำไหลอ้อมวกกว้างไกลเมื่อผ่านพื้นที่แถบนี้ การตั้งถิ่นฐานของชุมชนน่าจะหนาแน่นตามริมฝั่งของแม่น้ำและลำคลองที่แตกสาขามากมายโดยเฉพาะทางด้านตะวันตก มีร่องรอยการตั้งชุมชนมาตั้งแต่สมัยก่อนอยุธยาแล้ว ด้วยพบหลักฐานในวัดสำคัญ ๆ หลายแห่งมีพระพุทธรูปสมัยอุทงขนาดใหญ่ และศิลปวัตถุอื่น ๆ ที่บ่งบอกยุคสมัยที่สร้างในสมัยนี้และในสมัยหลังต่อมาอย่างต่อเนื่อง วัดเหล่านี้เรียงรายอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำทั้งปากตะวันตกและตะวันออก^{๕๐}

สายน้ำที่ไหลวกวนจากใต้เมืองนนทบุรีลงมาทางคลองบางกอกน้อยอ้อมเข้าคลองตลิ่งชันและคลองบางระมาด ไหลผ่านคลองบางกอกใหญ่ต่อไปทางใต้ เมื่อยังไม่มีการขุดคลองลัดบริเวณระหว่างคลองบางกอกน้อยถึงคลองบางกอกใหญ่จนกลายเป็นแม่น้ำในปัจจุบัน ฝั่งธนบุรีกับปากกรุงเทพฯ เป็นผืนดินเดียวกัน เมืองเดิมของธนบุรีอยู่บริเวณปากคลองบางหลวงซึ่งเป็นทางแยกไปปากน้ำท่าจีน ไกล ๆ กับวัดมหาสุวรรณ(วัดศาลาสี่หน้า)^{๕๑} ฐานะเป็นเมืองปรากฏในสมัยใดไม่แน่ชัด เมื่อมีการขุดคลองลัดในปี พ.ศ. 2๑65 คลองใหม่นี้ถูกกระแสน้ำไหลแรงกัดเซาะสองฟากฝั่งกว้างขวางจนกลายเป็นแม่น้ำใหม่ ลำน้ำเดิมกลับตื้นเขินคับแคบ คลองขุดใหม่ช่วยร่นระยะทางในการคมนาคมให้สะดวกและรวดเร็วมากขึ้น จึงมีการตั้งบ้านเรือนตามสองฟากคลองขุดนี้ และเมืองธนบุรีคงจะย้ายมาตั้งทางปากตะวันตกปากคลองบางกอกใหญ่ในเวลาต่อมา

ธนบุรีปรากฏชื่อครั้งแรกในเอกสารพงศาวดารสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ^{๕๒} เป็นที่ตั้งของขนอนธนบุรี^{๕๓} ที่เป็นหน้าด่านในการตรวจตราเรือที่สัญจรเข้าออกอยุธยาทางทะเล ฐานะ

^{๕๐} น. ณ ปากน้ำ, ศิลปในบางกอก, (กรุงเทพฯ : เกษมบรรณกิจ, 2514), หน้า (8)-(14).

^{๕๑} กรมตำรา กระทรวงศึกษาธิการ, ภูมิศาสตร์สยาม, (ม.ป.ท., 2468), หน้า 86.

^{๕๒} "พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม)", ประชุมพงศาวดาร, (พระนคร : องค์การคำคุณุสภา, 2512), 38 : 120.

^{๕๓} กฎหมายตราสามดวง, 4 : 89.

ของเมืองในสมัยอยุธยาเป็นหัวเมืองชั้นใน ซึ่งมีด้วยกัน 11 เมือง คือ วิเศษไชยชาญ อินทบุรี พรหมบุรี สรรคบุรี สิงหนบุรี นนทบุรี ธนบุรี นครไชยศรี สระบุรี นครนายก และปราจีนบุรี⁵⁴

ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ เมื่อความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 และกรุงศรีอยุธยาดำเนินไปอย่างราบรื่น คณะบาทหลวงชาวฝรั่งเศสได้เดินทางเข้ามาพำนักเผยแพร่คริสต์ศาสนาในภาคทอลักที่อยู่อยุธยา คณะบาทหลวงนี้ได้นำ ม.เดอ ลามาร์ วิศวกรชาวฝรั่งเศสเข้ามาช่วยอำนวยการสร้างพระราชวังและป้อมที่ลพบุรี ป้อมที่อยู่อยุธยา นนทบุรีและธนบุรี ที่เมืองธนบุรีได้สร้างป้อมสองฝากแม่น้ำบริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ คือป้อมวิชัยประสิทธิ์ทางตะวันตก และป้อมวิชาเยนทร์ทางตะวันออก บาทหลวงตาชาร์ดหนึ่งในคณะบาทหลวงได้กล่าวถึงการก่อสร้างป้อมนี้ว่า "มีความสำคัญมากและ เปรียบเหมือนกุญแจแห่งราชอาณาจักรสยามที่เดียว"⁵⁵

จากหลักฐานเอกสารของชาวตะวันตกที่ได้บันทึกไว้เกี่ยวกับธนบุรี ชื่อเสียงของเมืองนี้คือสวนผลไม้ และความหนาแน่นของชุมชนที่เรียงรายอยู่ตลอดแนวแม่น้ำไปถึงอยุธยา⁵⁶ ชุมชนที่ธนบุรีมีความหลากหลายในเชื้อชาติวัฒนธรรม เช่น พวกมุสลิมเข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณบางกอกใหญ่ตั้งแต่สมัยพระเจ้าทรงธรรม ปลุกสร้างเรือนแพอยู่ริมแม่น้ำเรียกกันว่า "แขกแพ"⁵⁷ กลุ่มพวกเข้ารีตซึ่งคณะบาทหลวงฝรั่งเศสได้ขอพระราชทานที่ดินจากสมเด็จพระนารายณ์เพื่อสร้างวัด

⁵⁴ กฎหมายตราสามดวง, 5 : 11.

⁵⁵ บาทหลวงตาชาร์ด, จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศไทย, แปลโดย นายสันต์ ท.โกมลบุตร (กรุงเทพ : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2519), หน้า 79.

⁵⁶ Valentyn, Francois, Verhandeling der Zee-Horenkens en Zee-Gewassen In en omtrent Amboina En de naby gelegene Eylanden, Mitsgaders een naaukeurige befchryving van Banda en de Eylanden onder die Landvoogdy begrepen. Als ook der Eylanden Timor en Solor, Celebes ofte Macassar, Borneo en Bali Mitsgaders van de Koningryken Tonkin, Cambodia en Siam. (Amsterdam : oannes van Braam Gerard Onder De Liden, 1726), pp 56 - 61.

⁵⁷ ฟื้นฟูศรี กาญจน์ไฉ้ม และนันทนา กบิลกาญจน์, บทบาทมุสลิมในปลายอยุธยา-ธนบุรี พ.ศ. 2310-2325, (กรุงเทพ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2521), หน้า 53-55.

ได้รับพระราชทานที่ที่สามแสน สร้างวัดคอนเซ็ปชั่น ผู้ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณนี้จะเป็นคนจากหมู่บ้านโปรตุเกสในอยุธยาเข้ามาในสมัยนั้น^{๕๘} เหนือขึ้นไปมีชุมชนมอญอยู่ที่สามโคก^{๕๙} และนอกเหนือจากชุมชนชาวไทย จีน ซึ่งคงตั้งบ้านเรือนอยู่ริมฝั่งแม่น้ำลำคลองและทำสวนผลไม้ ที่นี้คงจะเป็นที่พำนักของพวกลูกค้าที่เดินทางเข้ามาติดต่อค้าขายด้วย

ภายหลังสงครามกับพม่าในการเสียกรุง พ.ศ. 2112 จำนวนประชากรของเมืองธนบุรีคงจะคับคั่งขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง เพราะก่อนหน้านั้นเมืองธนบุรี นนทบุรี ถูกกองทัพพระยาละแวกกวาดจับผู้คนเป็นเชลย เมื่อยกทัพเข้ามาตุลาตเลากรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 2108 "ให้จับเอาคนทั่วจังหวัดเมืองธนบุรีได้มาก"^{๖๐} เมืองจึงได้ร้างคนไป และการทำสงครามกับพม่าในช่วงนั้นทำให้มีการกวาดต้อนผู้คนตามเมืองที่กองทัพผ่าน ในสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาได้มีการยกทัพขึ้นไป เพชรบูรณ์พยุพชาวเมืองเหนือทั้งปวง ลงมายังกรุงเทพมหานครศรีอยุธยา ให้ถ่ายข้าวและเทศราวพยุพเมืองพิษณุโลก เมืองกำแพงเพชร เมืองสุโขทัย เมืองพิษณุ เมืองพิจิตร"^{๖๑} คราวที่ถูกต้อนมาอาจมีพวกที่ถูกส่งให้มาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ธนบุรี และจากกลุ่มคนที่เดินทางเข้ามาตั้งถิ่นฐานในสมัยต่อมาจนหนาแน่นขึ้น จนในสมัยพระเจ้าเสือเกิดโจรผู้ร้ายชุกชุมในเมืองธนบุรี จึงมีกฎหมายวางแนวปฏิบัติและบทลงโทษแก่ผู้รักษาเมืองผู้รั้งกรมการ ด้วยเหตุที่ผู้รักษาเมือง"ละเสียมิได้เป็นใจสอดแนมอ้ายผู้ร้าย ๆ ยิงได้ใจคบหากันเป็นพวกเพื่อนปล้นลตมทำร้ายแก่ราษฎรเนื่องอยู่"^{๖๒} การไม่เอาใจใส่ของผู้รักษาเมืองอาจจะเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้เมื่อกองทัพพม่าซึ่งยกผ่านทางด่านด่านเจดีย์สามองค์ บุกลงมายังเมืองราชในในปี พ.ศ. 2308 และได้เข้าโจมตีธนบุรี แม้จะมีการส่งกองทัพของพระยารัตนาธิเบศร์ที่เกณฑ์จากเมืองนครราชสีมา ด้วยความช่วยเหลือจาก

^{๕๘}ไพโรจน์ โพธิ์ไทร, "หมู่บ้านโปรตุเกสแห่งที่ 2", ศิลปวัฒนธรรม 6(เมษายน 2528): 119.

^{๕๙}ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทย สมัย พ.ศ. 2352-2453 ด้านสังคม, (กรุงเทพ : สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์, 2519), หน้า 28.

^{๖๐}พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์(เจาด), (กรุงเทพ : องค์การค้าของคุรุสภา, 2504), 1 : 152.

^{๖๑}"พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม)", ประชุมพงศาวดาร, 58 : 191.

^{๖๒}"พระราชกำหนดเกล้า มาตรการา 1", กฎหมายตราสามดวง, 4 : 294.

นายเรือกำปั่นอังกฤษที่เข้ามาค้าขาย^{๕๓} แต่การต่อต้านพม่าเป็นไปอย่างไร้ประสิทธิภาพ ในที่สุด กองทหารที่เกณฑ์มารักษาเมืองก็แตกหนีกลับขึ้นไปกรุงศรีอยุธยา กองเรือลูกค้าที่ช่วยเหลือถูกพม่า ฆ่าฟันพ่ายแพ้ เมืองตกอยู่ในความพินาศ พม่า "เอาไปเผาสวนที่บางกอก และทำลายป้อม ทั้งเผา สวนและปล้นบ้านเรือนไม่เว้นเลย"^{๕๔} เมืองกลับร้างอีกครั้งหนึ่ง พม่าได้ใช้เป็นที่ตั้งของค่ายเชลย

จากภูมิหลังของเมือง จะเห็นได้ว่าบางกอกหรือเมืองธนบุรีมีชุมชนตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่ ต้นอยุธยาแล้ว ความอุดมสมบูรณ์ของเนื้อดินทำให้เป็นแหล่งเกษตรกรรม นอกจากสวนผลไม้ที่มีชื่อเสียง พื้นที่ทางฝั่งตะวันออกที่เรียกว่า "ทะเลตม" เป็นพื้นที่ที่เพาะปลูกทำนาได้ดีที่สุดแห่งหนึ่ง^{๕๕} ซึ่งหากพิจารณาในระดับภาคจะเห็นว่าที่ตั้งของเมืองธนบุรีอยู่ในระดับเดียวกับอยุธยา ซึ่งสามารถอาศัยพื้นที่เกษตรหลักแต่เดิมคือบริเวณเมืองลพบุรี อินทบุรี เมืองพรหม เมืองสิงห์ สรรคบุรี และสุพรรณบุรี และการเปิดพื้นที่เพาะปลูกในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ได้แก่ กระจุกม แบน หนองบัว แขวงเมืองนครไชยศรี เป็นฐานทางเศรษฐกิจรองรับอาณาจักรใหม่ ภูมิพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ของแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยาได้ทั้งหมดขณะเดียวกันการเลื่อนที่ตั้งของราชธานีลงมาทางใต้ นอกจากจะสะดวกในการติดต่อทางทะเล ยังอยู่ในเงื่อนไขที่ดีในการประกอบการค้าสำเภาในฐานะเมืองท่า ทั้งเป็นการผลักดันให้พื้นที่ตอนล่างมีการเคลื่อนไหวในการขยายตัวของชุมชน ทำให้มีการบุกเบิกพื้นที่ออกไปอย่างกว้างขวาง เห็นได้จากการพัฒนาพื้นที่ในสมัยต่อมาด้วยการขุดคลองหลายสายและการขยายพื้นที่เกษตรและชุมชนที่สนับสนุนการขยายตัวทางสังคมและเศรษฐกิจของนครใหม่

เศรษฐกิจ-การเมืองและการขยายอำนาจของกรุงธนบุรี

นับแต่การเข้าโจมตีกองทหารพม่าที่ค่ายเมืองธนบุรีและที่โพธิ์สามต้น เป็นการเปิดฉาก สงครามระหว่างผู้นำของไทยที่เมืองธนบุรีกับพม่า ต่อเนื่องอย่างยืดเยื้อไปกว่าครึ่งศตวรรษ พม่า ได้กลายเป็นศัตรูอย่างถาวรสำหรับคนไทยนานไปกว่านั้นเสียอีก เจตนารมณ์ของพระเจ้าตาก

^{๕๓} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า, หน้า 347.

^{๕๔} "จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสในแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศน์ กรุงธนบุรี และรัตนโกสินทร์ ตอนต้น", ประชุมพงศาวดาร, 23 : 48.

^{๕๕} "ลัทธิธรรมนิยมภาคที่ 3 เรื่องทำนา", ใน กรมศิลปากร, ลัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2515), 1 : 165.

ในการก่อสร้างครามอย่างไม่เลืกลากับพม่า ด้วยเหตุผลเพื่อ"ทำไปกว่าจะได้กรุงอังวะ"^{๕๖} และ "จะขึ้นไปเอามาใช้เป็นซ้ำ"^{๕๗} บอกกล่าวถึงภารกิจของผู้นำใหม่ถึงการล้างแค้นต่อศัตรู อาจจะเป็นความคิดร่วมของผู้คนในทุกระดับในสังคมขณะนั้น ที่ทำให้ยอมรับฐานะผู้นำของกลุ่มพระเจ้าตากได้อย่างสะดวกใจมากขึ้น เจตนาธรรมณ์เช่นเดียวกันนี้ยังปรากฏในนิราศของกรมพระราชวังบวรในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ เมื่อยกทัพจะไปตีเมืองพม่า ว่า

อันกรุงรัตนอังวะครั้งนี้ฤา	จักผันเนื้อมืออย่างสงล้าย
พม่าจะมาเป็นซ้ำไท	จะใช้สร้างกรุงอยุธยา
. . . .	
ถ้าเสรีจักรอังวะลงตราบิด	จะพาใจเป็นสุขเกษมสันต์
อ้ายชาติพม่ามันอาธรรม	เที่ยวล้างขอบขัณฑ์ทุกพารา
แต่ก่อนก็มีให้มีความสุข	รบรุกฆ่าฟันเสียหนักหนา
แต่บ้านร้างเมืองเซกั้วัดวา	ยับเยินเป็นป่าทุกตำบล
มันไม่คิดบาปกรรมอ้ายลำบาก	แต่พลัดพรากจากกันทุกแห่งหน
มันเหล่าอ้อลัษย์ทรชน	ครั้งนี้จะปนเป็นธุลี ^{๕๘}

เพื่อเป็นการกวาดล้างอิทธิพลของพม่า สงครามได้ขยายตัวอย่างรวดเร็วไปสู่หัวเมืองรอบนอก ทางเหนือหัวเมืองล้านนามีเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางอยู่ในการปกครองของพม่าตั้งแต่ปลายอยุธยา นับแต่ปี พ.ศ. 2317 รัฐบาลที่ธนบุรีประสบผลสำเร็จในการขยายอำนาจขึ้นไปครอบงำ ได้เมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง น่าน แพร่ นอกจากจะเป็นการตัดกำลังพม่าทางด้านเหนือ ได้เขตผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจให้กับการสร้างพระราชอาณาจักรใหม่ เช่นเดียวกับหัวเมืองล้านช้างที่ภายหลังการแตกสลายของอยุธยาเนื่องจากฝ่ายแพ้ต่อกองทัพพม่า ทางเวียงจันทน์ป้องกันความปลอดภัยของตัวเองโดยสวามิภักดิ์ต่อพม่า การกระทำดังกล่าวย่อมสะท้อนต่อ

^{๕๖}กรมหลวงนรินทรเทวี, จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี(พ.ศ. 2310-2381), หน้า 141.

^{๕๗}เรื่องเดียวกัน, หน้า 136.

^{๕๘}"เพลงยาวนิราศกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเสด็จไปตีเมืองพม่า เมื่อ พ.ศ. 2330", ใน ประชุมเพลงยาว ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, (กรุงเทพ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2507), หน้า 38.

ความมั่นคงในอนาคตของธนบุรี โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อทางเวียงจันทน์ยอมให้ผู้นำชุมนุมการเมืองที่โคราชได้พักพิงภายหลังถูกกองทัพพระเจ้าตากปราบปรามในปี พ.ศ. 2311⁶⁹ รัฐบาลที่ธนบุรีได้ดำเนินการด้วยการทูตในช่วงแรกและสงครามได้เกิดขึ้นในเวลาต่อมา อาณาจักรจำปาศักดิ์รวมทั้งเมืองนางรอง จำปาศักดิ์ โขง อัดปือ และเขมรปาดง ได้แก่เมืองซุซันท์ ลังชะ สุรินทร์ ก็ได้เข้าอยู่ในอิทธิพลของธนบุรี จนถึงปี พ.ศ. 2322 กองทัพธนบุรีก็ทำลายเมืองเวียงจันทน์อย่างราบคาบ ทำให้สามารถแผ่อิทธิพลครอบคลุมลาวและซีกตะวันตกของเขมร อาณาเขตของพระราชอาณาจักรใหม่ได้ขยายไปจนถึงดินแดนญวนในสมัยธนบุรีนี้เอง⁷⁰ แม้ว่า จะยังไม่มี โอกาสสำหรับการรุกรานลงไปยังหัวเมืองมลายูอย่างเต็มที่ แต่สำหรับหัวเมืองทางใต้ ได้กลายเป็นภาระกิจต่อเนื่องในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

บทบาทของธนบุรีในท่ามกลางความปั่นป่วนภายในสังคมของรัฐเพื่อนบ้าน ด้วยการแทรกแซงทำให้บางแห่งได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของพระราชอาณาจักรนี้ เป็นการเปิดโฉมหน้าใหม่ให้กับสถานะของเมืองที่ทวีความมั่นคงให้กับตัวเองทั้งภายในและในการเมืองระหว่างประเทศ นี่อาจจะ เป็นอีกจุดหนึ่งที่มีความแตกต่างไปจากการเมืองเมื่อปลายรัชกาลของกรุงศรีอยุธยา

ก. เศรษฐกิจพื้นฐานของอาณาจักรใหม่

สงครามและการก่อกวนของพม่าทำให้ "ครั้งนั้นยังหาผู้จะทำนามิได้ อาหารกันดาร ข้าวสารสำเภายาขยถึงละ 3 บาทบ้าง ถึงละตำลึงหนึ่งบ้าง ถึงละ 5 บาทบ้าง"⁷¹ นับว่าเป็นราคาข้าวสารที่แพงมาก เพราะในคราวข้าวสารมีราคาแพงในสมัยรัชกาลที่ 3 ยังมีราคาเพียงถึงละ 6 สลึง 7 สลึงเท่านั้น⁷² หนทางบรรเทาภาวะอดอยากขาดแคลนดังกล่าว พระเจ้าตากจึงต้อง

⁶⁹Charles F. Keyes. "Isan: Regionalism in Northeastern Thailand", Data paper: no 65, Southeast Asia Program, Department of Asian Studies, Cornell University, 1967, p 10.

⁷⁰ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 6, (กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา, 2506), 6 : 322.

⁷¹"พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม)", ประชุมพงศาวดาร, 40: 18.

⁷²เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชชกาลที่ 3, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์โท พระยาไพบูลย์สมบัติ(เดช บุนนาค) (พระนคร : โรงพิมพ์ ศรีหงส์, 2477), หน้า 272.

"พระราชทานวัดตาลังการณ์ เลื้อผ้า เงินตราจะนับประมาณมิได้แก่ชัตติยวงศา สมณจารย์ เสนาบดีอาณาประชาราษฎรยากฉิบหายคนโศกนาถาทั่วทุกเสมาณฑล เกลือณกล่นกันมารับพระราชทานมากกว่า 10,000"⁷³ พื้นฐานทางเศรษฐกิจการค้าต่างประเทศที่ยังคงอยู่ในมือผู้นำธนบุรีเป็นโอกาสที่ดีสำหรับการสร้างเมืองและเป็นแรงจูงใจผู้คนเข้าสู่เมืองใหม่

เมืองธนบุรีในช่วงแรกมีศูนย์กลางอยู่ภายในขอบเขตคูเมืองและกำแพงล้อม โดยมีแม่น้ำเจ้าพระยาผ่านกลาง คูเมืองด้านตะวันตกจากปากคลองบางกอกน้อยลงมาทางใต้ ผ่านบ้านช่างหล่อ บ้านขมิ้น ตัดคลองมอญออกคลองบางกอกใหญ่ทำวัดโฆโลกยาราม คูเมืองด้านตะวันออกทางฝั่งกรุงเทพฯ คือแแนคลองหลอดในปัจจุบัน มีกำแพงเมืองรายรอบคลองคูเมืองทั้งสองฟาก

พื้นที่ภายในกำแพงเมืองเป็นบริเวณของกิจกรรมเมือง ประกอบด้วยกลุ่มสิ่งก่อสร้างที่เป็นศูนย์กลางการบริหาร ทั้งพระราชวังหลวง สถานที่ราชการ และบ้านเรือนขุนนาง มีชุมชนบ้านเรือนราษฎร การค้าและตลาดเรียงราย หนี้ออกไปจากกำแพงเมืองเป็นพื้นที่ที่ทำการผลิต โดยเฉพาะทางตะวันตกเป็นสวนผลไม้ พื้นที่ทางฟากนี้มีชุมชนอยู่หนาแน่นกว่าทางด้านตะวันออกซึ่งคงจะมีบ้านเรือนอยู่เพียงภายในกำแพงเมือง ถัดออกไปเป็นที่รกร้าง เนื่องจากพื้นที่ค่อนข้างเป็นที่ลุ่มมีน้ำขังเป็นเลนตม เรียกว่า ทุ่งทะเลตม⁷⁴ แต่ก็มีกรบุกเบิกการทำนาในบริเวณนี้ในสมัยธนบุรีด้วย

ในขณะที่เดียวกันสภาพสงครามที่ต่อเนื่องทำให้ขาดแคลนแรงงานเพาะปลูกและทำนา แรงงานส่วนใหญ่ถูกเกณฑ์ไปในการรบ การผลิตต้องอาศัยแรงงานสตรีและเด็ก รวมทั้งกลุ่มคนที่ถูกอพยพกวาดต้อนให้ตั้งบ้านเรือนใหม่ในหัวเมืองและบริเวณราชธานี แต่แรงงานเหล่านี้ไม่อาจทำการผลิตได้อย่างเต็มที่เนื่องจากไม่คุ้นเคยต่อภูมิประเทศใหม่ ประกอบกับความเสียหาย

⁷³ "พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม)", ประชุมพงศาวดาร, 40: 8.

⁷⁴ "ลัทธิธรรมเนียมภาคที่ 3 เรื่องทำนา", ใน กรมศิลปากร, ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ,

จากภัยธรรมชาติ ทำให้ผลผลิตไม่เพียงพอเลี้ยงผู้คน นอกจากนี้พื้นที่ทำนาในเขตรอบ ๆ ภาคกลางบริเวณบางสะพาน กุยบุรี เพชรบุรี ราชบุรี นครไชยศรี อุทัยธานี กาญจนบุรี นครสวรรค์ กำแพงเพชร พิษณุโลก และ เพชรบูรณ์ ถูกพม่ารบกวน บางครั้งเป็นสนามรบ แม้ว่าในยามว่างสงครามจะมีการเกณฑ์ขุนนางข้าราชการให้คุมบ่าวไพร่ออกไปทำนาในบริเวณรอบ ๆ เมืองธนบุรี⁷⁵ ทางออกสำหรับภาวะฉุกเฉินดังกล่าวคือ ต้องอาศัยผลผลิตและปัจจัยจากภายนอก ด้วยการซื้อข้าวจากสำเภาเพื่อแจกจ่าย และห้ามเอกชนขายข้าวเกลือลงสำเภาไปต่างประเทศอย่างเด็ดขาด⁷⁶

อาจกล่าวได้ว่าการเติบโตของเมืองธนบุรี อยู่ภายใต้การเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจของคนจีน ประกอบกับประสบการณ์และเงื่อนไขที่พร้อมในการทำการค้าของกลุ่มคนจีนที่ดำเนินการทางการค้าอย่างต่อเนื่องแม้ในช่วงสงครามเสียกรุงก็ยังคงมีการติดต่อค้าขายอยู่ เป็นฐานทางเศรษฐกิจในการตั้งเมืองใหม่ของพระเจ้าตาก คนจีนได้รับการอุปถัมภ์และสนับสนุนจากพระเจ้าตาก จำนวนคนจีนน่าจะเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว จากบันทึกของตรูแปง ได้กล่าวถึงชุมชนจีนต้นรัชกาลพระเจ้าตากสิน ว่า "มีเป็นจำนวนมากและรุ่งเรืองที่สุดเนื่องมาจากการค้า และสิทธิพิเศษ"⁷⁷ นับว่าบทบาทของคนจีนมีผลต่อการฟื้นตัวทางเศรษฐกิจของอาณาจักรใหม่

ข. การแสวงหาผลประโยชน์จากการค้า

ในภาวะการณ์ของความพยายามฟื้นตัวสำหรับราชอาณาจักรและสร้างเมืองใหม่ที่พบกับปัญหาทางการผลิตที่ไม่เพียงพอเพราะขาดกำลังคน และความพร้อมในการทำการเพาะปลูกตลอดจนเหตุการณ์ทางธรรมชาติที่เป็นอุปสรรคต่อการทำนา การค้าได้เป็นทางออกสำหรับผู้นำธนบุรี จากพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบอกเล่าไว้ว่า เวลาครั้งนั้นภาสือากรก็ไม่มี เพราะจะให้มีขึ้นอำนาจยังน้อย ไพร่ก็จะลุลูกามเอาด้วยคนเพิ่งตั้งตัวใหม่ ก็ในพวกที่มีทรัพย์มากทั้งเจ้าแผ่นดินแลขุนนาง คือ จำพวก

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 24, 66.

⁷⁶ กรมหลวงนรินทรเทวี, จดหมายเหตุความทรงจำ . . ., หน้า 168.

⁷⁷ วิลเลียม สกินเนอร์, สังคมจีนในประเทศไทย ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์, หน้า 19.

ที่แท้ก็เป็นลูกค้าวานิชต่าง ๆ นั้นแล จึงได้คิดอ่านการค้าขายหาของค้ามาขายให้
 สำเภอบันทกไป แลของที่มาแต่สำเภารับซื้อขึ้นไว้ ค่อยผ่อนขายไปแก่ชาวบ้านชาว
 เมือง เงินกำไรในการค้าขายเอามาจับจ่ายราชการแผ่นดินบ้าง เลี้ยงบุตรภรรยาบ้าง
 ว่าแต่ตั้งเมืองบางกอกนี้มาแผ่นดินกรุงธนบุรี อากาศก็ไม่ใคร่มี เจ้าแผ่นดินหาเงิน
 ด้วยอาการขวาง ๆ รั ๆ เป็นหลายอย่างแต่นั้นปรกตินั้นคือ หาของป่ามาขายลงสำเภา
 แลรับของสำเภาขึ้นมาขายชาวเมือง⁷⁸

ทันทีที่สถาปนาธนบุรีได้ส่งคณะทูตบรรณาการไปยังราชสำนักจีนที่ปักกิ่ง เพื่อสิทธิประโยชน์
 เพื่อสิทธิประโยชน์และฟื้นฟูการค้า แม้ว่าความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างราชสำนักธนบุรี
 และที่เมืองปักกิ่งอย่างเป็นทางการจะมีได้ถูกสถาปนาจนถึงปลายรัชกาลพระเจ้าตากก็ตาม แต่
 การค้าก็ดำเนินไปอย่างไม่หยุดชะงักในมือของคนจีน เพียงแต่ทางรัฐบาลเสียผลประโยชน์ในการ
 ส่งสินค้าไปขายและสิทธิที่จะซื้อสินค้าโดยไม่ต้องเสียภาษี อย่างไรก็ตามก็ความพยายามในการส่ง
 สำเภาพร้อมพระราชสาส์นไปยังเมืองจีนยังคงมีอยู่ตลอด จนถึงปลายรัชกาลในปี พ.ศ. 2324
 พระคลังสินค้าได้จัดแจงนายสำเภา ล้ำดำ ต้นหน ไต่กิ่ง กรมการ คนงาน สำเภาหูทรง
 ลำหนึ่ง . . .

ข้อหนึ่งกรุงไทยจะสร้างพระนครขึ้นใหม่ ใคร่ขอทิวหนาค่าทำเนียมจึงกอบปากสำเภา
 กรุงจีน 3 คราว ๆ ละ 3 ลำ ถ้าสมเด็จเจ้ากรุงจีนให้พระนครศรีอยุธยาจะแต่ง
 สำเภอบันทกข้าวสาร ผาง สิ่งของออกไปจำหน่ายแลกอด สีลา สิ่งของไม่ต้องห้าม ณ
 เมืองกวางตุ้ง ลำหนึ่ง เลียงไผ่ลำหนึ่ง เอมุยลำหนึ่ง เข้ามาสร้างพระนครเมืองละลำ⁷⁹

การส่งคณะทูตไปในครั้งนี้ได้รับอนุญาตจากจักรพรรดิจีนตอบรับบรรณาการ แต่ขอ
 ข้ายของเมืองที่ทางพ่อค้าธนบุรีทำการค้าด้วยมิได้จำกัดอยู่เฉพาะกับจีน มีการติดต่อทางการค้า
 กับพวกแขกเมืองตรังกานู และแขกเมืองยักกะตรา ซึ่งได้นำปืนคาบศิลา 2200 กระบอกเข้ามา
 แลกเปลี่ยนสินค้า⁸⁰ อาวุธปืนเป็นสินค้าเข้าที่เรียกได้ว่าเป็นของต้องห้ามโดยตลอด สินค้าเข้าอีก

⁷⁸ หอพระสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1215 เลขที่ 82.

⁷⁹ หอพระสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุกรุงธนบุรี พ.ศ. 1143 เลขที่ 8/4.

⁸⁰ "พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม)", ประชุมพงศาวดาร,

ชนิดหนึ่ง คือ ข้าวสาร โดยเฉพาะในตอนต้นรัชกาลที่ราคาข้าวสารแพงถึงเกวียนละ 3 ซึ่งในปี พ.ศ. 2310 พระเจ้าตากสินต้องซื้อข้าวสารจากเรือกำปั่นที่เข้ามาค้าขายเพื่อแจกจ่ายในกองทัพและราษฎร^๑ การเปิดประตูทางการค้าแม้จะอยู่ในภาวะสงคราม ก็เป็นการฟื้นฟูสภาพทางเศรษฐกิจของเมืองขึ้นมาอีกรวบรวมหนึ่งเพื่อเป็นฐานรองรับการเติบโตของเมือง สินค้าที่เป็นส่วนของเครื่องราชบรรณาการในสมัยธนบุรี นอกจากข้าวสาร ไม้ฝาง ตามระบุในพระราชสาส์นดังกล่าวแล้ว ยังมีสินค้าอื่น ๆ คือ ช้าง นอระมอด งาช้าง รง ดิบุกและพริกไทย ในบางรายการเป็นสินค้าออกและผูกขาดด้วย

สินค้าในสมัยธนบุรี ได้แก่ ช้าง และไม้ฝางเป็นสินค้าออก ไม้กฤษณา นอระมอด งาช้าง ไม้ฝาง ดินปืน ปืน ไม้จันทน์ และไม้หอม ทั้งหมดนี้เป็นสินค้าผูกขาด^๒

กล่าวโดยสรุปสินค้าในสมัยธนบุรี มีสินค้าออกเพียง 2 ชนิด คือ ข้าวและไม้ฝาง แต่ไม้ฝางเป็นสินค้าผูกขาดหนึ่งใน 8 ชนิด จะเห็นว่าจำนวนชนิดของสินค้าน้อยมาก ช้างเป็นสินค้าออกที่ไม่ผูกขาดเพียงรายการเดียวเท่านั้น สินค้าชนิดอื่นยกเว้นดินปืนและดินปืนแล้วเป็นสินค้าที่เป็นของป่าทั้งสิ้น สินค้าเหล่านี้คงได้มาจากการเกณฑ์ส่วย การขยายเขตอิทธิพลในสงครามที่ไม่เลิกตลอดรัชกาล ดังได้กล่าวมาแล้ว ทางหนึ่งอาจเป็นผลพลอยได้สำหรับการแสวงหาสินค้าออกเหล่านี้ด้วย และจะเป็นนโยบายที่ต่อเนื่องถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่สอดรับกับการขยายตัวทางการค้าที่เพิ่มมากขึ้น

การค้าเป็นการลงทุนอย่างหนึ่งในความจริงนั้นมิได้จำกัดอยู่เฉพาะในแวดวงราชสำนักและขุนนางระดับสูงเท่านั้น ผู้ที่มีทรัพย์สินสามารถรวบรวมทุนซื้อสินค้าฝากสำเภาไปขายยังเมืองท่าต่างประเทศได้ แม้จะไม่มีหลักฐานที่แน่ชัดระบุถึงขนาดของการค้าสำเภาในสมัยธนบุรี แต่เท่าที่มีการกำหนดค่าธรรมเนียมต่อและซ่อมแปลงสำเภาในสมัยรัชกาลที่ 1 ซึ่งได้ออกพระราชกำหนดห้ามการค้าต่อสำเภาตามอำเภอใจ^๓ ซึ่งอาจจะเป็นการกำหนดเพื่อให้อยู่ในความควบคุม

^๑ เรื่องเดียวกัน, -หน้า 18.

^๒ สุวิทย์ ศิริศาสตร์, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมืองไทยตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชถึงสมัยรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2310 - 2394), (รายงานการวิจัยเสนอสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 16 กันยายน 2525), หน้า 83 - 88.

^๓ "พระราชกำหนดใหม่ มาตรา 10", กฎหมายตราสามดวง, 5: 228-234.

สำหรับสภาพเมืองแรงสร้างหลังสงครามใหญ่ยังอยู่ในภาวะฉุกเฉินทั้งด้านสงคราม และปัญหาใหญ่คือด้านเศรษฐกิจ หนทางแสวงหารายได้ในการเป็นทุนสร้างเมืองและสำหรับดึงดูด ผู้คนเข้าสู่เมืองจึงกระทำด้วยการเปิดโอกาสให้มีการเข้าชุดทรัพย์สินสมบัติและเก็บกวาดของมีค่าที่ยัง เหลืออยู่ในกรุงเก่าได้ตามอำเภอใจ โดยทรัพย์สินที่ชุดค้นพบได้นั้นต้องแบ่งให้ทางราชการด้วย วิธี การนี้เท่ากับว่า "เวลานั้นเจ้ากรุงธนบุรีตั้งตัวเป็นเหมือนอย่างเจ้าแก้วหรือกงสี คนทั้งปวง เหมือนกุลี เจ้าแก้วเป็นผู้หาข้าวหาปลาจำหน่ายให้แก่พวกกุลีแจกเลี้ยงกันกิน เงินจะได้มาทางใด ไม่ว่า ..." ^{๘๘} ดังนั้นพวกจีนจึง "ได้ทำให้เงินทองในเมืองไทยไหลไปเทมา" ^{๘๙}

อาจกล่าวได้ว่าเหตุการณ์จลาจลในปลายรัชกาลพระเจ้าตากสินมีสาเหตุอย่างหนึ่งมา จากวิธีการควบคุมและเก็บผลประโยชน์ในการชุดทรัพย์สินดังกล่าวนี้ด้วย กล่าวคือผู้ชุดทรัพย์สินต้องจ่าย อากรแก่ผู้ประมูลได้ ซึ่งเป็นการผูกขาด มีการเร่งรัดเงินอากรค่าชุดทรัพย์สินเพื่อให้ได้ครบตาม จำนวนที่ประมูลทำให้ประชาชนผู้ขึ้นไปชุดทรัพย์สินเดือดร้อนจึงได้พากันก่อกบฏ เหตุการณ์นี้ได้รับแรง ชื่นประจวบกับความไม่พอใจพระเจ้าตากสินในหมู่ขุนนาง ^{๙๐} ข้าราชการที่ถูกส่งไปปราบกบฏที่กรุง เก่าจึงได้ร่วมมือกับพวกกบฏบุกเข้าปล้นตีเมืองธนบุรี เอกสารร่วมสมัยได้กล่าวไว้ว่า

ผู้รักษากรุงเก่า พระชิตณรงค์ผูกขาดขึ้นไปเร่งเงินไพร่หลวงกรุงเก่าให้ได้โดยจำนวน 5๐๐ ซึ่ง ให้เร่งรัดไพร่เมืองยากครั้งนั้นแสนสาหัส รับสั่งให้ขุนแก้วน้องพระยาสุรศักดิ์ เอาปืนขึ้นไปต่อยศิลาปากนก ปืน 1,๐๐๐ ไปคบคิดกับกำนันบ้านแขวงกรุงเก่า บักหนังสือ ชวนผู้รักษากรุงว่าจะเข้าด้วยกันเถาไม่เข้า เวลา ๒ ยามจะเข้ามาเผาบ้าน ผู้รักษากรุง ว่าไม่เข้าจะเผาก็เผาเสีย เผลอ ๒ ยาม ผู้ร้ายเข้าล้อมบ้านได้สู้รบกันอยู่สามราตร กองผู้ร้ายก็ยิงลูกระดมเผา บุตรผู้รักษากรุงโจนน้ำหนี ผู้ร้ายมุ่งหอกซัดถูกบุตรพระยา

^{๘๘} กรมหลวงนรินทรเทวี, จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (พ.ศ. 2310-2381), หน้า 173.

^{๘๙} "จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสในแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศน์ กรุงธนบุรี และ รัตนโกสินทร์ตอนต้น", ประชุมพงศาวดาร, 23: 92.

^{๙๐} นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 243.

อินทรอภัยผู้รักษากรุงกับบุตรภรรยาสิ้นชีวิตในไฟสิ้น 4 คน พระยาอินทรอภัยกลับมาทูล
 ลุคักราช 1143 ปีฉลูตรีนิศก รับสั่งให้พระยาสรรรค์ไปจับผู้ร้ายที่เผาบ้านผู้รักษากรุง
 พระยาสรรรค์ขึ้นไป นื่องพระยาสรรรค์เป็นกองผู้ร้าย จับพระยาสรรรค์ตั้งเป็นแม่ทัพลงมา^{๑๒}

การขยายตัวของชุมชนและการเพิ่มจำนวนพลเมือง

ในระยะแรกของการสร้างเมืองธนบุรี ผู้คนยังค่อนข้างเบาบางด้วยแรงกระทบอย่างใหญ่
 หลวงจากสงครามที่ยังไม่เจือจาง สภาพภายในสังคมในช่วงเริ่มต้นของการรวบรวมกำลังคนก่อ
 ตัวของชุมชนใหม่ก็ยังไม่คืนสู่ภาวะปรกติ การควบคุมกำลังไพร่ไม่สู้จะมีประสิทธิภาพเท่าใดนัก
 แม้จะเข้มงวดต่อการควบคุมเกณฑ์ไพร่พล โดยให้ "คักนาม เมืองแลชื่อมุนนายลงไว้ในข้อมือไพร่
 ฟ้าประกาศกรซ้าทแก้ว ทหารทั้งปวงตั้งนี้ เพื่อจะให้ทำราชการทั่วหน้ากัน"^{๑๓} ทั้งนี้ยังปรากฏการ
 เบียดบังกำลังคน โดยการ "ทำเหลกปลอมคักและโหมยเหลกของหลวงไปศึกแต่อำเพอใจหาผู้ลुक
 หนึ่งมิได้ ต้องด้วยบทพระอายุการว่าปลอมพล โทษนั้นถึงตายสิ้นทั้งโคต"^{๑๔} ตามเจตนาธรรมเนียมในการ
 ออกกฎหมายฉบับนี้บ่งบอกถึงความใส่ใจต่อการเกณฑ์ไพร่อย่างเข้มงวดกวดขัน อันหมายถึงกำลัง
 สำคัญทั้งด้านสงครามความมั่นคง การฟื้นฟูเศรษฐกิจของพระนครใหม่ พร้อมกันนั้นยังได้เพิ่มจำนวน
 ไพร่พลเมืองด้วยการดึงคนให้เข้าสู่เมือง ไม่ว่าจะเป็น "ไทยชาวกรุงฯและแวนแคว้นกรุงฯ"^{๑๕}
 หรือผู้ที่อพยพเข้ามาเพราะหนีภัยทางการเมือง และปัญหาทางเศรษฐกิจจากรัฐอื่น ตลอดจนการ
 กวาดต้อนพ่อกันครัว รวมทั้งเหล่าเชลยศึกที่ถูกกวาดต้อนติดตามกองทัพกลับจากสงคราม

การกวาดต้อนและเปิดรับกลุ่มชนต่างวัฒนธรรมที่หลั่งไหลเข้าสู่กรุงธนบุรี เป็นไปตาม
 จารีตในรัฐแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่พรมแดนระหว่างรัฐนั้นมีได้กันด้วยความแตกต่างทาง
 เชื้อชาติวัฒนธรรม การเปิดรับให้ที่พักพิงเป็นวิถีปฏิบัติที่สืบทอดมาอย่างค่อนข้างยาวนาน สิ่งที่รัฐได้
 ตอบแทนคือกำลังคน

^{๑๒} กรมหลวงนรินทรเทวี, จดหมายเหตุความทรงจำ. . . , หน้า 139-142.

^{๑๓} พระราชกำหนดเกล้า มาตรา 34, กฎหมายตราสามดวง, 5 : 95.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า 96.

^{๑๕} "พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม)", ประชุมพงศาวดาร, 40 : 39.

อย่างไรก็ตามสำหรับการสถาปนาเมืองใหม่อย่างกรุงธนบุรีในบรรยากาศที่แทบจะเป็นสุญญากาศและบนซากของสงคราม การกวาดต้อนและอพยพผู้คนเข้าสู่เมืองหลวงและในพื้นที่อื่น ๆ ที่รัฐกำหนดการตั้งชุมชน มิได้เป็นไปในทางจารีตปฏิบัติในยามสงครามโดยปรกติเท่านั้น หากแต่ได้ถือเป็นนโยบายเฉพาะหน้าที่เร่งด่วน การเพิ่มจำนวนกำลังคนด้วยการกลับคืนสู่บ้านของชาวเมืองเดิม ที่เคยคุ้นกับการดำรงชีวิตในพื้นที่ของที่ราบภาคกลาง และวิถีปฏิบัติในวัฒนธรรมของสังคมเมือง อีกทั้งคนจีนที่มีจำนวนการอพยพเข้าสู่ธนบุรีเป็นจำนวนมากและได้มีส่วนสำคัญในการฟื้นตัวโดยเฉพาะอย่างยิ่งในทางเศรษฐกิจของเมืองและพระราชอาณาจักร รวมไปถึงชนต่างชาติต่างวัฒนธรรมอื่น เช่น มอญ ญวน ลาว ฯลฯ การอพยพด้วยเหตุผลต่าง ๆ กัน ไม่ว่าจะ เป็นเนื่องจากเหตุการณ์ภายในบ้านเมืองเดิมผลักดันให้มีการโยกย้าย และถูกกวาดต้อนบังคับจากรัฐบาล อีกทั้งการอพยพผู้คนจากหัวเมืองที่ห่างไกลด้วยเหตุผลทางความมั่นคงปลอดภัยและยุทธศาสตร์

สงครามเป็นหนทางที่จะทำให้ได้กำลังคน แต่ครั้งจึงมีการอพยพผู้คนและเชลยศึกมาไว้ที่กรุงธนบุรีและในหัวเมืองที่มีความสำคัญในแง่ยุทธศาสตร์การเมืองและเศรษฐกิจเป็นอันดับแรก เช่นเมื่อยกไปรบพม่าที่เชียงใหม่มะพระเจ้าตาก "ตรัสสั่งว่า นายทัพนายกองทั้งปวง ถ้าผู้ใดได้ไทยชาวกรุงฯ และแคว้นแคว้นกรุงฯ ไว้ ให้ส่งมาถวายจงสิ้นเชิง"^{๑๖} นอกจากจะเก็บครัวชาวเมืองเดิมให้มาอยู่ที่กรุงใหม่ เมื่อทัพพระเจ้าตากยกไปปราบชุมนุมการเมืองที่พิษณุโลก และนครราชสีมา ก็ได้เก็บกวาดผู้คนลงมาด้วย^{๑๗} เป็นไปได้มากกว่าในระยะแรกของการตั้งธนบุรี ปัญหาเกี่ยวกับกำลังคนค่อนข้างจะรุนแรง ดังนั้นการเพิ่มจำนวนด้วยการกวาดต้อนจึงยังคงดำเนินอยู่อย่างต่อเนื่อง มีการกวาดต้อนชาวป่าชาวดงจากหัวเมือง^{๑๘} และสงครามกับหัวเมืองลาวกลุ่มเชลยถูกกวาดต้อนลงมากกว่า 3,๐๐๐ คน ส่วนนี้เหลือรอดจากกว่า 2 เท่าของจำนวนเดิมที่ตายลงระหว่างการเดินทาง^{๑๙} กลุ่มคนที่ถูกกวาดต้อนมีจำนวนมากที่ต้องเผชิญกับสภาพแวดล้อมและภูมิ

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๑๗} "จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสในแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศน์ กรุงธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้น", ประชุมพงศาวดาร, 23 : 93-94.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า 15๐.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ประเทศใหม่ที่ไม่คุ้นเคย ในบรรยากาศแปลกใหม่ มีความแตกต่างแม้แต่ในรายละเอียดของการดำรงชีวิต และวัฒนธรรม

จำนวนไพร่พลเมืองที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วนี้ส่วนหนึ่งมาจากการเดินทางอพยพเข้าสู่พระราชอาณาจักรของกลุ่มชนผู้หนีภัยทางการเมืองจากรัฐเพื่อนบ้าน ในช่วงเวลาเดียวกันที่เกิดความวุ่นวายภายในรัฐใกล้เคียง เช่น การเดินทางเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของครัวมอญจากเมาะตะมะ ในปี พ.ศ. 2318 อพยพเข้ามาหลายทาง จำนวนของมอญอพยพครั้งนี้ นับว่าเป็นการอพยพครั้งใหญ่เข้าสู่เมืองไทยครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์ ส่วนใหญ่เดินทางเข้ามาทางด่านเจดีย์สามองค์ ผู้นำคือขุนนางมอญ 4 คน ได้แก่ พระยาแจ้ง พระยากลางเมือง ตละเล็ยง ตละเกลี้ยง ครัวมอญเหล่านี้ได้รับการอุปถัมภ์และให้ตั้งบ้านเรือนที่ปากเกร็ด และที่สามโคก ซึ่งมีมอญอยู่มาตั้งแต่สมัยอยุธยา¹⁰⁰ ผลได้จากการอพยพเข้ามาของกลุ่มมอญ คือกำลังทหารจากบรรดาชายฉกรรจ์ ได้ตั้งขึ้นเป็นกองมอญในจำนวนกว่า 3,000 คน มอญที่ปากเกร็ดมีอาชีพทำสวนและปั้นหม้อ ที่สามโคกทำอิฐ พวกมอญมีชื่อเสียงด้านช่าง นับเป็นช่างฝีมือที่ดีที่สุดใพระราชอาณาจักร การเข้ามาของพวกมอญจึงเป็นการตอบสนองความต้องการเนื่องด้วยขาดแคลนช่างอาชีพและฝีมือดังกล่าวด้วย

กวนกลุ่มของพระยาราชานครศรีหรือมอญเกียนชื่อหนีภัยการเมือง ในเหตุการณ์ครั้งกบฏไต่เตงเดินทางเข้าสู่กรุงธนบุรีพร้อมกับองเชียงซุน กลุ่มนี้มีทั้งคนกวนและจีนประมาณ 3,000 คน พระเจ้าตาก "พระราชทานบ้านเรือให้อาศัยในพระนครปากตะวันออก"¹⁰¹ ที่ตั้งของชุมชนกลุ่มนี้อยู่ตรงข้ามพระราชวัง ซึ่งเป็นบริเวณพระบรมมหาราชวังถึงท่าเตียนในปัจจุบัน กล่าวกันว่าชื่อเรียก "ท่าเตียน" ได้มาจาก ฮาเตียน หรือเมืองพุทโธมาศ เมืองของพระยาราชานครศรี กลุ่มกวน-จีนนี้เป็นกำลังในการช่วยเหลือในสงคราม เช่น ให้ "พระยาราชานครศรียกไปรักษาค่ายเมืองราชบุรีไว้ให้มั่นคง" เพื่อสกัดทัพพม่าในสงครามที่บางแก้ว เมืองราชบุรี ในปี พ.ศ. 2317¹⁰²

¹⁰⁰ สุภรณ์ โอเจริญ, "ชาวมอญในประเทศไทย", เมืองโบราณ 10 (กรกฎาคม - กันยายน 2527): 18.

¹⁰¹ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2516), 2 : 423.

¹⁰² "พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม)", ประชุมพงศาวดาร, 40 : 50.

ชุมชนญวน-จีนจำนวนมากน่าจะมีส่วนสนับสนุนการขยายตัวทางการค้าและเศรษฐกิจของเมืองด้วย เห็นได้จากที่ตั้งชุมชนกลุ่มใหญ่ที่อยู่ใจกลางเมือง ประกอบกับการสนับสนุนให้คนจีนเดินทางเข้ามาธนบุรีอย่างเปิดเผยและกว้างขวาง โดยเฉพาะกลุ่มจีนแต่จีวี่ที่ได้รับการอุปถัมภ์อย่างดีจากพระเจ้าตาก เรียกว่า "จีนหลวง"¹⁰³ กลุ่มคนจีนน่าจะเพิ่มจำนวนและชุมชน ส่วนหนึ่งอยู่ทางด้านเหนือหรือบริเวณพระบรมมหาราชวังปัจจุบัน ใกล้กับญวนที่อยู่ด้านท่าเตียน และชุมชนได้ขยายตัวไปตามริมแม่น้ำลงทางใต้ในแถบตลาดสำเพ็ง เป็นที่ตั้งของจีนกลุ่มใหญ่ในสมัยธนบุรี ต่อมาเกิดความระแวงและไม่ไว้วางใจต่อกลุ่มญวนว่าจะ เป็นไส้ศึกให้ญวนโจมตีธนบุรี ในปี พ.ศ. 2323 จึง "ให้จับญวนกบฏมาประหารเสียทั้งพรรคพวกเป็นอันมาก"¹⁰⁴ ผู้ถูกประหารพร้อมมอง เชียงซุน มีจำนวนถึง 53 คน พระยาราชาศรี (ญวน) ถูกบังคับให้ฆ่าตัวตาย พวกญวนที่เหลือถูกเนรเทศไปอยู่นอกกรุง¹⁰⁵ พวกจีนยังคงอยู่ที่เดิมจนกระทั่งย้ายพระราชวังหลวงข้ามฟากมาสร้างที่ฝั่งตะวันออกจึงถูกสั่งให้ย้ายไป ญวนกลุ่มที่ถูกเนรเทศนี้ภายหลังได้กลับมาอยู่ในบริเวณเมืองในสมัยรัชกาลที่ 1 คือพวกญวนที่บ้านบางโพ¹⁰⁶

ความหลากหลายในกลุ่มชุมชนที่ตั้งบ้านเรือนประกอบกันขึ้นเป็นชาวพระนครใหม่ ทำให้ส่วนประกอบของชาวเมืองที่เป็นชาวพระนครเดิมที่อาจจะมีจำนวนน้อยกว่า หากเปรียบเทียบอย่างหยาบ ๆ กับจำนวนกลุ่มชนที่ถูกอพยพเข้ามาจากเมืองรอบนอกและจากรัฐใกล้เคียง ราชธานีใหม่นี้จึงเป็นที่รวมของคนที่ผ่านมาผ่านประสบการณ์ร่วมกันในปฏิบัติการการเสียกรุงและสงครามใหญ่อย่างหนักหน่วง ยังมีความรันทดท้อในชะตากรรมและซากความพินาศที่ยากแก่การฟื้นฟูในเร็ววันที่มีส่วนบั่นทอนความมั่นใจในคุณค่าของการสร้างสรรค์โลกใหม่ กับอีกกลุ่มใหญ่เป็นเป็นกลุ่มชนที่เดินทางจากภายนอก กลุ่มชนที่มีความแตกต่างในรายละเอียดทางวัฒนธรรมและภาษา ไม่เคยมีส่วนร่วมในโลกที่เคยเป็นศูนย์กลางของคนไทยมาก่อน แต่ได้ผ่านประสบการณ์ในชะตากรรมที่ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากันนัก กลุ่มผู้คนทั้งหมดนี้ได้เข้ามาอยู่ธนบุรีในฐานะส่วนหนึ่งของโลกใหม่นี้อย่างเต็มตัว

¹⁰³ วิลเลียม สกินเนอร์, สังคมจีนในประเทศไทย: ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์, หน้า 19.

¹⁰⁴ "พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม)", ประชุมพงศาวดาร, 40 : 74.

¹⁰⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "พระเจ้าตากในพงศาวดารราชวงศ์ยาละรอง", ศิลปวัฒนธรรม 9(พฤศจิกายน 2530): 51.

¹⁰⁶ กรมหลวงนรินทรเทวี, จดหมายเหตุความทรงจำ. . . หน้า 167.

บรรยากาศของสังคมเมืองธนบุรีท่ามกลางกลุ่มชนที่ส่วนใหญ่ล้วนแต่ได้ผ่านประสบการณ์อดีตไม่แตกต่างกัน ความหวังในอนาคตช่วงเวลาหนึ่งลดลงหรืออาจจะไม่มีเลย สิ่งที่รัฐต้องกระทำคือการรวมความคิดและสร้างความเชื่อมั่นในสังคมที่เป็นอยู่ ความพยายามฟื้นฟูสภาพแวดล้อม ด้วยการทบทวนและถ่ายทอดความรู้ จริยธรรมสำหรับสังคมใหม่สู่กลุ่มชน อันเป็นเหตุเป็นผลให้มีการถ่ายทอดความรู้จาก "พระสมุทไตรภูมิบูรณ" เพื่อให้ "สามัญชน แลจตุเภทบรรพชิตเข้าใจในภูมิทั้ง 3 แลคติทั้ง 5 อันเป็นที่เกิดแห่งเทวดา มนุษย์ นรก หม่อมสุรเปรตวิสัยแลสัตว์เดียรฉาน"¹⁰⁷ เป็นการบอกย้ำถึงการดำรงอยู่และโลกแวดล้อมในแนวคิดและความเชื่อในไตรภูมิ เพื่อสร้างความมั่นใจในโลกปัจจุบันของเมืองใหม่แห่งนี้ด้วย อาจกล่าวได้ว่ามีความพยายามอย่างน้อยสองทางที่เป็นส่วนสนับสนุนการสถาปนาสังคมใหม่ กล่าวคือ การหลอมทางวัฒนธรรมที่รวมทั้งรูปแบบของการดำรงชีวิต, ประเพณี, ความคิด, ความรู้ และศิลปะ สำหรับการสร้างความเป็นเอกภาพในสังคมที่ในรัชกาลต่อมาของสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้มีการสืบทอดและเคลื่อนไหวอย่างจริงจัง และอีกประการหนึ่งคือความเป็นจริงที่สงครามได้ทำให้มีการขยายเขตพื้นที่ให้กว้างขวางออกไปยิ่งกว่าดินแดนที่เคยอยู่ในการครอบงำของพระราชอาณาจักรอยุธยาในก่อนเสียกรุง แผนที่แสดงที่ตั้งเมืองต่าง ๆ และขอบเขตพระราชอาณาจักรกว้างไกลทั้งในความเป็นจริง และจากจินตนาการความเข้าใจทางภูมิศาสตร์ ราชธานีแห่งใหม่นี้ได้เป็นศูนย์กลางของการดูดกลืนทรัพยากรอย่างมหาศาลในเวลาต่อมา การฟื้นอำนาจใหม่ของพระเจ้าตากสินนั้นไปได้ไกลกว่าการฟื้นฟูกรุงศรีอยุธยาเดิมเสียอีก การขยายตัวทางเศรษฐกิจอันเป็นฐานสำหรับการสร้างเมืองที่มีการค้าเป็นหัวใจสำคัญได้เป็นแรงผลักดันให้อาณาจักรสยามฟื้นตัวอย่างรวดเร็ว

การเปลี่ยนแปลงในการเมืองภายในของกรุงธนบุรีภายหลังสงครามกลางเมืองปลายรัชกาลพระเจ้าตากสิน ยุติลงพร้อมกับการปราบดาภิเษกของเจ้าพระยาจักรีขึ้นเป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ในต้นปี พ.ศ. 2325 แม้จะมีการกำจัดศัตรูทางการเมืองทั้งเจ้าและขุนนางของแผ่นดินธนบุรี แต่ไม่กระทบถึงการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจและการขยายตัวของเมืองโดยรวม การย้ายข้ามฟากมายังฝั่งกรุงเทพฯ ยังอยู่ในกระบวนการก่อตัวของเมืองที่ดำเนินมาตั้งแต่เมื่อแรกสถาปนากรุงธนบุรี

¹⁰⁷ คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, สมุดภาพไตรภูมิบูรณ ฉบับกรุงธนบุรี, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ยูไนเต็ดโปรดักชั่น, 2525), หน้า (9).

ชุมชนในกรุงเทพฯ : การก่อตัวและพัฒนาการในระหว่างปี พ.ศ. 2325 - 2411

ในยุคแรกของการก่อสร้างสร้างเมือง ความงามสง่าของปราสาทราชวัง วัดวาอาราม สิ่งก่อสร้างที่เป็นศูนย์รวมพิธีกรรม และความแข็งแกร่งของปราการป้อม กำแพงคูน้ำล้อม นั้นเป็นรูปแบบสัญลักษณ์ของราชธานี แต่เนื่องด้วยประสบการณ์ร่วมที่ความผันผวนในสังคมกดดันต่อผู้คนทุกระดับ และบรรยากาศแวดล้อมภายในสังคมจากสมัยธนบุรีสู่กรุงเทพฯ โครงสร้างส่วนบนของสังคมประกอบด้วยกลุ่มมูลนาย ทั้งเจ้าและข้าราชการขุนนางมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไปตามอำนาจทางการเมืองของผู้นำกลุ่มใหม่ แม้ว่าหลายคนจะเคยรับราชการในสมัยธนบุรีมาก่อน แต่ทั้งหมดได้อยู่ร่วมในกลุ่มผู้นำใหม่ มีแนวปฏิบัติวิธีคิดที่แตกต่างไปจากผู้นำและลูกน้องในกลุ่มพระเจ้าตากสิน*

ผู้นำของสมัยรัตนโกสินทร์ได้นำอุดมการณ์ ความคิดที่ทำให้การกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับไพร่ประชาชน แม้จะยังคงแบบแผนเดิมที่เคยปฏิบัติมาตั้งแต่สมัยอยุธยา แต่ยังมีความแตกต่างไปจากรัชกาลก่อนมา กล่าวคือความอยู่เย็นเป็นสุขของประชาชน เป็นส่วนสำคัญของเมือง ไม่แพ้ความมั่งคั่งของวัดวาอาราม พระราชวัง และป้อมปราการ ที่สมศักดิ์ศรีราชธานี คุณธรรมแห่งพระมหากษัตริย์ในภาวะสังคมใหม่จึง "รักพระศาสนาอนุเคราะห์ราษฎร ยิ่งกว่ารักตะขุมเงินทอง ร้อยเท่าพันทวีอีก"¹⁰⁸

ในทางปฏิบัติที่ตอบรับแนวคิดนี้ คือการผ่อนคลายการเข้าออกเดือนของไพร่ เปลี่ยนแปลงภายหลังการปราบดาภิเษกไม่นาน คือ ในปี พ.ศ. 2326 โดยให้ไพร่หลวงสมกำลังได้ผลัดเปลี่ยนการเข้าออกเดือน เป็น 3 ผลัด¹⁰⁹ ความใส่ใจในทุกข์ยากของหมู่ไพร่สอดคล้องกับภาวะการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมในเวลานั้น เพื่อประกันความมั่นคงของรัฐบาล เป็นส่วนหนึ่งของการกำหนดนโยบายของรัฐที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชนในเวลาต่อมา

*โปรดดูรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, อาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ชี้ให้เห็นความแตกต่างของกลุ่มทั้งสองซึ่งเป็นเหตุผลหนึ่งของการยึดอำนาจและสถาปนาเมืองใหม่ในปลายรัชกาลพระเจ้าตากสิน

¹⁰⁸ "พระราชกำหนดใหม่ มาตรา 9," กฎหมายตราสามดวง, 5: 224-227.

¹⁰⁹ "พระราชกำหนดใหม่ มาตรา 4," กฎหมายตราสามดวง, 5: 202-205.

แม้ว่าในรูปแบบกว้าง ๆ ของลักษณะสังคมในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นจะไม่แตกต่างไปจากสมัยอยุธยา โดยใช้ข้อกำหนดการจัดระเบียบความสัมพันธ์ในสังคม ที่ยึดถือตาม "พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน และนาทหารหัวเมือง"¹¹⁰ ซึ่งใช้มาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ คนในสังคมถูกแบ่งกว้างเป็น 2 ระดับ คือ ระดับ"มูลนาย" และระดับ"ไพร่"และ"ทาส" แต่ในทางปฏิบัติการควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้เปลี่ยนแปลงไปจากสมัยอยุธยา เนื่องจากระบบที่มีประสิทธิภาพในการควบคุมไพร่ยังไม่สามารถทำงานได้อย่างเต็มที่ ขณะเดียวกันสังคมยังต้องการการเพิ่มจำนวนกำลังคนเพื่อรองรับการขยายตัวทางเศรษฐกิจ การสร้างความมั่นคงและปลอดภัยภายใน และการเกณฑ์ในกองทัพ วิธีได้มาของแรงงานกำลังคน มีหลายรูปแบบ ส่วนใหญ่อยู่ที่การกำหนดและนโยบายของรัฐบาล การดึงผู้คนเข้าสู่ถิ่นฐานใหม่ด้วยเงื่อนไขการกำหนดของรัฐ ทำให้มีการก่อรูปของชุมชนในสังคมกรุงเทพฯสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ด้วยความต่อเนื่องของการเดินทาง อพยพ กวาดต้อน ที่เงื่อนไขของสงครามเป็นแรงผลัก บังคับ และจูงใจ ภาพการณ์ในสภาพสงครามตลอดช่วงของรัตนโกสินทร์ตอนต้น นับแต่สมัยรัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 4 มีสงครามภายนอกถึง 19 ครั้ง การเคลื่อนย้ายที่อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นการเปิดคักราชใหม่ให้กับท้องถิ่นและราชธานีของพระราชอาณาจักร กลุ่มคนที่เดินทางเข้าสู่ถิ่นฐานใหม่ทั้งผู้อพยพและผู้ที่อยู่ในสภาพเชลยและทาส มีจำนวนไม่น้อยเป็นส่วนหนึ่งของสังคมชุมชนในเขต "กรุงเทพฯ" จนทำให้พื้นที่เมืองและรอบนอกที่รกร้างว่างเปล่าได้กลายเป็นพื้นที่ที่มี "ผู้คนหลายชนิดไปมาสับสนกันนัก ทั้งตำบลบ้านก็ติด ๆ กันไป ไม่ขาดตอนกัน"¹¹¹

จำนวนประชากรเพิ่มขึ้นด้วยการอพยพผู้คนมาก่อนคร้าวจากหัวเมืองและจากรัฐเพื่อนบ้านเข้าสู่ถิ่นฐานใหม่ ส่วนใหญ่ของผู้คนเหล่านี้เป็นผลพลอยได้จากการขยายตัวของสงคราม มีทั้งการอพยพ และการกวาดต้อนเป็นเชลยและทาส การกำหนดที่ตั้งชุมชนบ้านเรือนพิจารณาจากความสำคัญทางความมั่นคง และทางเศรษฐกิจของรัฐ การอพยพที่ต่อเนื่องและมีจำนวนมากทำให้

¹¹⁰"พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน และนาทหารหัวเมือง," กฎหมายตราสามดวง, 1: 219-327.

¹¹¹พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศ รัชกาลที่ 4, (กรุงเทพฯ: องค์การคำคุณุสฎา, 2528), 1: 95.

เกิดชุมชนใหม่ในหลายพื้นที่ รวมทั้งในบริเวณกรุงเทพฯที่ตลาดลำไ้ไปด้วยกลุ่มชนที่มีความหลากหลายหลายทางวัฒนธรรม จากบันทึกของนักเดินทาง บาดหลวง นักการทูตชาวตะวันตกที่เข้ามายังกรุงเทพฯในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ไม่ว่าจะเป็น ครอว์ฟอร์ด บิลเลอแก้วซ์ กุตซลาฟ แฮมิลตัน ทอมลิน อาบิล มิลคอม ฯลฯ ได้ชี้ให้เห็นความหลากหลายของชนต่างวัฒนธรรมที่อยู่รวมกันในกรุงเทพฯ มีทั้ง คนไทย ลาว มอญ เขมร มลายู จีน มลายู โปรตุเกสฯ และใน Guide Book to Bangkok and Siam ของ Antonio J. ตีพิมพ์ในปี ค.ศ. 1904 (พ.ศ. 2447) ได้เขียนถึงกรุงเทพฯไว้ว่า "ประชากรในกรุงเทพฯอยู่รวมกันอย่างหลากหลาย บางทีอาจจะมากกว่าแห่งใด ๆ ในโลก ยกเว้นในฮ่องกง หรือสิงคโปร์"¹¹² ข้อสังเกตของชาวตะวันตกไม่ต่างจากสิ่งที่ชาวกรุงเทพฯในสมัยรัชกาลที่ 3 กล่าวไว้ นั่นคือ

ที่กรุงเทพฯ ไพร่บ้านพลเมืองมีมากหลายภาษา แต่ไทยภาษาเดียวก็มากจะประมาณไม่ไหว ยิ่งพวกจีนแต่จิว อุกเกียน ไหลล่า เข้ามาพึ่งพระเดชาานุภาพ ตั้งท่ามาหากินอยู่ที่กรุงเทพฯ และหัวเมืองขึ้นกับกรุงเทพฯ ก็หลายหมื่น ลาว มอญ พม่า ทวาย แวกฝรั่ง ก็มีอยู่เป็นอันมาก¹¹³

ความหลากหลายของกลุ่มชนที่มีความแตกต่างทางภาษาและวัฒนธรรม เข้ามาสู่กรุงเทพฯ ด้วยเหตุผลและวิธีการที่ไม่เหมือนกันนับตั้งแต่แรกตั้งเมืองธนบุรี และในสมัยต่อมาอย่างไม่ขาดสายตลอดช่วงเวลาของสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อาจกล่าวได้ว่ากลุ่มชนที่ได้อยู่รวมกันในบริเวณพื้นที่จากศูนย์กลางของเมืองต่อเนื่องออกไป ทำให้เมืองได้ขยายตัวไปในเวลาที่ค่อนข้างจะรวดเร็ว แต่ในระยะแรกอย่างน้อยในสองรัชกาลแรก การตั้งถิ่นฐานของชุมชนและผู้คนในเขตเมืองยังมีการเคลื่อนไหว เป็นนโยบายของรัฐบาลกำหนดพื้นที่ตั้งชุมชนกลุ่มต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการโยกย้ายกลุ่มคนจีนไปยังเขตลำเพ็งใต้กำแพงเมือง เปิดศูนย์กลางทางการค้าแห่งใหม่สำหรับเมือง หรือการส่งย้ายที่อยู่ของญวนจากที่เคยตั้งบ้านเรือนบริเวณสถานทูตโปรตุเกสปัจจุบัน ฝั่งเชิงสือเคยพำนักมาก่อน เมื่อเดินทางกลับไปในลักษณะหลบหนี ญวนกลุ่มที่ใหม่จึงถูกย้ายขึ้นไปอยู่ที่บางโพ¹¹⁴

¹¹³ J. Antonio, Guide to Bangkok and Siam, (Bangkok: The Siam Observer Press, 1904), p. 13.

¹¹⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 98-99.

เมื่อเปรียบเทียบกับ การตั้งบ้านเรือนในช่วงหลังจกสมัยรัชกาลที่ 2 แม้ว่ายังคงมีการอพยพเนื่อง จากสงคราม และรัฐยังกำหนดที่ตั้งบ้านเรือนให้กับกลุ่มคนที่ถูกอพยพเข้ามา ไม่ว่าจะเป็นพวก ญวน เขมรที่ให้ไปอยู่กับพวกเดิม หรือการส่งไพร่อพยพ เชลยศึกจากหัวเมืองทางใต้ออกไปตั้ง บ้านเรือนทำนาตามแนวคลองแสนแสบ แต่มีข้อสังเกตว่าในช่วงหลังนี้รัฐได้เปิดโอกาสให้ผู้คนได้ โยกย้ายจากพื้นที่เดิมที่เคยกำหนดไว้ให้ โดยมีได้มีการบังคับเคลื่อนย้ายทั้งชุมชนเหมือนผ่านมา ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะจำนวนเจ้านายและขุนนางที่เพิ่มขึ้น รัฐได้แบ่งสรรไพร่ให้ขึ้นสังกัดและเป็น บำเหน็จรางวัลมากขึ้นตามจำนวนครั้งของสงคราม และไพร่เข้าพึ่งพิงมูลนายด้วยความสมัครใจ และต้องการการคุ้มกัน จึงมีการเคลื่อนย้ายไปอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับมูลนาย การโยกย้าย ในลักษณะนี้เห็นตัวอย่างได้จากกลุ่มมอญซึ่งเข้าตั้งบ้านเรือนใกล้บ้านพระยาศรีสหเทพ(ทองเพ็ญ)ใน สมัยรัชกาลที่ 3 พระยาท่านนี้เป็นขุนนางระดับผู้ใหญ่ที่มีอิทธิพลสูงคนหนึ่ง และมีเชื้อสายมอญ¹¹⁵

นอกจากการเคลื่อนย้าย การตั้งถิ่นฐานด้วยเหตุผลทางการเมืองและสังคมแล้ว ปัจจัย ทางเศรษฐกิจก็เป็นเหตุผลหนึ่งของการตั้งชุมชนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทั้งการ ขยายตัวทางการค้า และการเรียกร้อยแรงงานทางเศรษฐกิจสำหรับเมืองในระยะแรก กลุ่มคน จีนเป็นแรงงานทดแทนกำลังคนขาดแคลนในช่วงแรก ๆ ได้ดี เพราะการเดินทางมาจากบ้านเกิด เมืองนอนของคนจีนในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ส่วนใหญ่ด้วยแรงผลักดันทางเศรษฐกิจ เพื่อแสวง หาโอกาสสำหรับชีวิตที่ดีกว่าในต่างแดน พวกนี้มีความหวังจึงเดินทาง¹¹⁶ แม้ว่าจะยังมีความคิดที่ จะเดินทางกลับบ้านเกิด ต่างจากไพร่อพยพทั้งหลายในกรุงเทพฯ โดยเฉพาะในส่วนที่ถูกกวาดต้อน เพราะสงคราม ที่น่าจะไม่สามารถคาดหวังอนาคตของตัวเองได้อย่างแจ่มชัดนัก พวกนี้จึงขาดแรง จูงใจในการทำงานอาจมีกรณียกเว้นในการอพยพของกลุ่มมอญ ไพร่หลวงเกณฑ์บุญ และการอพยพ ด้วยการเกลี้ยกล่อม พวกนี้ส่วนใหญ่เข้ามาแล้วมีโอกาส

¹¹⁵ม.ร.ว.อคิด รพีพัฒน์, สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์เนต, 2521), หน้า 272.

¹¹⁶Yen Ching-hwang, A Social History of the Chinese in Singapore and Malaya 1800-1911. (Singapore: Oxford University Press, 1986), p. 111.

เลี้ยงชีพด้วยความสามารถทางอาชีพเฉพาะอย่างมากกว่าพวกไพร่เชลยศึก¹¹⁷

ไพร่เป็นคนกลุ่มใหญ่ในสังคมไทย ความกังวลของผู้เฒ่าในการสร้างเมืองในระยะแรกคือ กำลังแรงงานที่ เป็นทั้งฐานทางเศรษฐกิจ การก่อสร้าง กำลังในกองทหาร และส่วนประกอบของเมืองอย่างสมบูรณ์ การวางแผนปฏิบัติต่อไพร่อย่างผ่อนปรนกว่าในรัชกาลก่อนสมัยกรุงฯ ทำให้เข้าใจได้ว่ารัฐบาลรัตนโกสินทร์ใส่ใจเรื่องนี้ แม้ว่าในสมัยธนบุรีนั้นการดูแลพลกนิกร เช่น การเลี้ยงดูเมื่อคราวขาดแคลนอาหาร แจกเสื้อผ้า เงินทอง เป็นสิ่งที่รัฐกระทำมาโดยตลอด แต่ยังไม่ปรากฏความเข้มงวดต่อไพร่ การเกณฑ์แรงงาน ที่เมื่อถึงรัชกาลแรกของรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้ออกประกาศกฎหมายลดเวลาทำงานเกณฑ์ลงแทบจะทันที

อย่างไรก็ตามก่อนที่จะพิจารณาถึงชีวิตและความสัมพันธ์ในสังคมของกรุงฯ เพื่อความเข้าใจที่แจ่มชัดขึ้น การศึกษาเพื่อทำความเข้าใจการเคลื่อนไหวของการตั้งชุมชน การอพยพกวาดต้อนผู้คนเข้าสู่เขตเมืองตลอดช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น จะทำให้มองเห็นภาพรวมของการเติบโตทางกายภาพของชุมชนกรุงฯ ซึ่งเป็นที่รวมของกลุ่มชนที่มีความหลากหลายแตกต่างทางวัฒนธรรม เชื้อชาติ ภาษา ศาสนาที่เข้ามาในเวลาเกือบจะพร้อม ๆ กัน ความหลากหลายดังกล่าวนี้ทำให้กรุงฯ มีลักษณะเฉพาะตัวทั้งทางสังคมและวัฒนธรรมมาตั้งแต่ช่วงแรกก่อตัวของเมือง

นอกจากกลุ่มผู้คนชาวเมืองธนบุรี ที่มีทั้งพวกที่เดินทางเข้าสู่บ้านเดิมหลังการหลบภัยสงคราม รวมทั้งชาวเมืองในบริเวณใกล้เคียง ไม่ว่าจะเป็นไทยชาวกรุง ที่พระเจ้าตากสินพาอพยพกลับมาพร้อมกับกองทัพจากหัวเมืองต่าง ๆ และการเข้ามาของกลุ่มอพยพหลายกลุ่ม กรุงฯ ในสมัยรัตนโกสินทร์ได้เปิดรับและกวาดต้อนผู้คนเข้ามาในลักษณะเดียวกัน ความแตกต่างของกลุ่มชนที่มีความหลากหลายในเชื้อชาติ วัฒนธรรม ปรากฏตัวในพื้นที่ชุมชนเมืองของกรุงฯ ซึ่งได้แก่

¹¹⁷ ม.ร.ว. แสงโสม เกษมศรี และวิมล พงศ์นิพนธ์, ประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2325 - 2394), (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2523), หน้า 184.

กลุ่มผู้อพยพจากทางตะวันตก

การเดินทางของผู้คนจากทางตะวันตกของพระราชอาณาจักร ส่วนใหญ่เป็นชาวมอญอพยพ เคลยคึกพม่าจากการกวาดจับ และกลุ่มวัฒนธรรมที่ใกล้เคียงอื่น ๆ เช่น ทวาย

สาเหตุสำคัญของการอพยพของมอญมักจะเกิดขึ้นจากแรงบีบบังคับทางการเมือง ความขัดแย้งและสงครามระหว่างพม่ากับมอญเป็นตัวการผลักดันให้มีการเคลื่อนย้าย ในบางครั้งเป็นการอพยพผู้คนจำนวนมาก เนื่องจากหัวเมืองมอญอยู่ใกล้ชายแดนไทย ทำให้ได้เป็นที่รองรับการพักพิงของมอญ ที่ส่วนใหญ่จะเป็นการอพยพในลักษณะที่มักันทั้งชุมชน การอพยพในลักษณะนี้ทำให้กลุ่มมอญสามารถตั้งชุมชนใหม่ได้ในเวลาอันรวดเร็ว และเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้มีการรักษาวัฒนธรรมของตนได้อย่างเหนียวแน่นกว่ากลุ่มอื่น

มอญในกรุงเทพฯ ส่วนหนึ่งเป็นมอญเดิมที่เคยอยู่มาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เมื่อสถาปนากรุงธนบุรีได้เข้ามาตั้งบ้านเรือนที่คลองมอญบ้าง¹¹⁸ และส่วนหนึ่งอยู่แถบบ้านกรมพระราชวังบวรในรัชกาลที่ 1 เมื่อยังเป็นเจ้าพระยาสุรสีห์ ในบริเวณเหนือคลองคูเมืองริมแม่น้ำเจ้าพระยาด้านตะวันออก ใกล้วัดทองปู้(วัดชนะสงครามปัจจุบัน) มอญกลุ่มนี้ยังมีบทบาทในช่วงปลายรัชกาลธนบุรี ด้วยการช่วยเหลือฝ่ายพระยาสุรียอภัยรบกับฝ่ายพระยาสุรศ¹¹⁹ ต่อมาเมื่อย้ายศูนย์กลางของเมืองข้ามฟากมาทางตะวันออก และสถาปนากรุงเทพฯ บริเวณนี้ก็ยังคงเป็นชุมชนของมอญ บ้านของขุนนางระดับสูงคือเจ้าพระยามหาโยธา(ทอเรีย) อยู่ริมแม่น้ำเหนือวังหน้าติดกับถนนพระอาทิตย์¹²⁰ และคงจะมีกลุ่มวัฒนธรรมใกล้เคียงกันอพยพเข้ามาอยู่ด้วย ดังปรากฏชื่อบ้านตะนาวที่ไม่ไกลจากบริเวณวัดทองปู้เท่าใดนัก มอญในบริเวณนี้อาจจะมีพวกที่เข้ามาในช่วงหลัง ต่อมาเจ้าพระยามหาโยธายกบ้านให้สร้างวังกรมพระนเรศวรฤทธิ์ พระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระ

¹¹⁸ กรมหลวงนรินทรเทวี, จดหมายเหตุความทรงจำ. . . , หน้า 72.

¹¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 183.

¹²⁰ "ตำนานวังเก่า," ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 26, (พระนคร: ศุภสภา, 2507),

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากเจ้าจอมมารดาของพระเจ้าลูกเธอเป็นหลานปู่¹²¹ และยังได้พระราชทานลูกหม่อมมอญเข้าสังกัดของพระเจ้าลูกเธอจึงน่าจะมีมอญเข้าพึ่งบารมีอาศัยเพิ่มขึ้นอีก เช่นเดียวกับมอญในสายพระยารามัญวงศ์ที่เข้าพึ่งพิงขุนนางสมัยรัชกาลที่ 3 เชื้อสายของพระยามอญผู้นั้น คือ เจ้าพระยาศรีสหเทพ (ทองเพ็ญ) มอญในอุปถัมภ์กลุ่มนี้ได้ถูกใช้ให้สร้างสะพานข้ามคลองใกล้บ้าน เรียกว่าสะพานมอญจนถึงปัจจุบัน¹²²

ชุมชนมอญอีกแห่งหนึ่งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาปากธนบุรี เป็นที่ตั้งของวัดบวรมงคล หรือเรียกในหมู่ชาวบ้านว่าวัดสิงขร วัดนี้ถูกสถาปนาเพื่อเป็นวัดของพระมอญและชาวมอญที่ถูกอพยพเข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 2¹²³

หมู่บ้านมอญที่เป็นชุมชนใหญ่ในขนาดนับพันหรือนับหมื่นครัว อยู่รอบนอกจากกำแพงเมืองกรุงเทพฯออกไป มีมอญที่สามโคก ปทุมธานี ปากเกร็ด แขวงเมืองนนทบุรี มอญที่ส่วนใหญ่มีอาชีพทำอิฐ ปั้นหม้อ ทำเครื่องดินเผา และทำการเพาะปลูก¹²⁴ มอญที่นี่เป็นมอญรุ่นเก่าบางส่วนอยู่มาตั้งแต่สมัยอยุธยา และกลุ่มใหญ่ที่เดินทางเข้ามาในสมัยธนบุรี หมู่บ้านมอญอีกแห่งอยู่ที่เมืองนคร

¹²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

¹²² ม.ร.ว.อคิด รพีพัฒนัง. สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์. . . , หน้า 272.

¹²³ พระมหาสารเชต(คมภีระมโฆ), ประวัติวัดบวรมงคล, พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในการเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานผ้าพระกฐิน ณ วัดบวรมงคลราชวรวิหาร 7 พฤศจิกายน 2509 (ม.ป.ท., 2509), หน้า 7.

¹²⁴ Charles Gutzlaff, Journal of the Three Voyages along the Coast of China in 1831, 1832 & 1833 with notices of Siam Corea and the Loo-Choo Islands, (Taipei: Ch'eng Wen Publishing Company, 1968), p. 37.

เชื่อนขันธุ์ ปากลัด พระประแดง โดยถูกโยกย้ายมาจากสามโคก และปากเกร็ดในสมัยรัชกาลที่ 2 เพื่อดูแลหน้าด่านทางทะเล ชาวจนกรรจ่มอญทำหน้าที่ทางทหาร ครอบครัวมอญที่ปากลัดก็คงทำการเพาะปลูกเพื่อเลี้ยงชีพเป็นส่วนใหญ่ จากบันทึกของนักเดินทางเมื่อผ่านเข้ามาจากปากแม่น้ำ ถึงปากลัดก็ได้แลเห็น “แผ่นดินทั้งสองข้างแม่น้ำเป็นทุ่งน่ายาวเหยียดไปไกลสุดสายตา”¹²⁵

1. การเดินทางอพยพ

การอพยพครั้งใหญ่ของมอญเข้าสู่เมืองไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีสาเหตุจากการกดขี่เบียดเบียนจากผู้นำมาที่เมืองเมาะตะมะ เมื่อพระเจ้าปดุงตั้งวุ่นกิมมาเป็นเจ้าเมืองเมาะตะมะ เบียดเบียนชาวมอญด้วยการกดราคารับซื้อข้าว แต่เจ้าเมืองกลับนำข้าวไปขายต่อที่ร่างกุ้ง ซึ่งขณะนั้นกำลังขาดแคลนในราคาที่สูงกว่าการรับซื้อ นอกจากนี้ยังเรียกรับเงินและเกณฑ์ชาวมอญให้ตัดไม้สำหรับต่อเรือบรรทุกสินค้า ผลประโยชน์ตกอยู่กับเจ้าเมืองและครอบครัว สร้างความเดือดร้อนให้กับชาวมอญ¹²⁶ สมิงสอดเบา นายด่านใหญ่ที่เมืองเมาะตะมะจึงมีหนังสือลับถึงเจ้าเมืองกาญจนบุรี แจ้งว่า

พวกมอญพร้อมใจจะคิดขบถฆ่าเจ้าเมืองเสีย แล้วจะสมัครอพยพครอบครัวเข้ามาพึ่งพระบารมีบรมกษัตริย์พม่าที่กรุงรัตนโกสินทร์ เป็นคนประมาณสามหมื่นเศษ จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระยากาญจนบุรีสอดหนังสือลับไปถึงสมิงสอดเบาว่าให้พากันเข้าไปเถิดจะโปรดทำนุบำรุงให้อยู่เย็นเป็นสุข¹²⁷

ทางกรุงเทพฯ ได้ส่งกรมพระราชวังบวรฯ คุณคนและเสบียงอาหารขึ้นไปคอยรับที่ปทุมธานี และให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎฯ คุณกองทัณฑ์และเสบียงอาหารออกไปรับที่แม่น้ำน้อย เมืองกาญจนบุรี¹²⁸

¹²⁵ กรมศิลปากร, ชีวิตความเป็นอยู่ในกรุงเทพฯ ในทัศนะของชาวต่างประเทศ ระหว่าง พ.ศ. 2383 - 2384 (ค.ศ. 1840 - 1841), (กรุงเทพฯ: ธนประดิษฐ์การพิมพ์, 2525), หน้า 19.

¹²⁶ หอพระสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 2, จ.ศ. 1177, เลขที่ 7.

¹²⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2, หน้า 63.

¹²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 74.

การเดินทางอพยพมักมาตามเส้นทางที่ใช้ในการเดินทัพ ไม่ว่าจะเป็นการอพยพของมอญ ทวาย หรือการกวาดต้อนเชลยศึกจากสงครามทางด้านเมืองนมา มักจะใช้เส้นทาง 2 สาย คือ

1. ทางเหนือ เข้าทางเมืองตาก หรือระแหง ผ่านด่านแม่ละเมา เป็นเส้นทางอพยพของมอญนำโดยสมิงสุหรั่งยกทัพ ปี พ.ศ. 2317 และการเดินทางในปี พ.ศ. 2358 ด้วย

เส้นทางสายนี้สามารถเดินทางจากหงสาวดีมายังเมาะตะมะได้ จากการคำนวณระยะทางโดยเจ้าพระยามหาโยธา อำมาตย์สายสมร พระยาไทรโยค ได้ประมาณระยะทาง 7,000 เส้น (คำนวณระยะทางเทียบกับมาตราวัดระยะสากลประมาณ 280 กิโลเมตร) จากเมาะตะมะเดินทางทางเรือถึงบ้านตะพู แล้วเดินบกข้ามแม่น้ำกลีบ (เกาะกริต) แม่น้ำเม้ย แม่น้ำแม่สอด มาทางด้านแม่ละเมา มาลงท่าแม่น้ำปิงถึงบ้าน ระแหง ระยะทางรวมตั้งแต่เมืองเมาะตะมะถึงบ้านระแหง 10,400 เส้น¹²⁹ (ประมาณ 416 กิโลเมตร)

2. ทางใต้ ผ่านด่านเจดีย์สามองค์ กาญจนบุรี เส้นทางนี้เป็นทางเดินทัพและอพยพหลายครั้ง แม้ว่าจะมีระยะทางไกลกว่าเส้นทางทางระแหง โดยเดินทางจากหงสาวดีถึงเมืองสะเทิม มีระยะทาง 5,100 เส้น (ประมาณ 204 กิโลเมตร) จากเมืองสะเทิมถึงเมืองเมาะตะมะ 2,500 เส้น (ประมาณ 100 กิโลเมตร) จากเมาะตะมะเดินทางทางเรือแม่น้ำอัตรัน ถึงเมืองสมิเดินบกมาข้ามแม่น้ำแม่สะกลิกแม่กษัตริย์ ข้ามภูเขาเข้าด่านเจดีย์สามองค์ ลงแม่น้ำสังขลา ถึงสามสบ คลองบิลอก จากตรงนี้อาจใช้เรือล่องทางเมืองไทรโยคออกแม่น้ำแควใหญ่ เมืองกาญจนบุรี ที่ลื่นช้างได้ทางหนึ่ง หรือทางบกผ่านด่านผาวน ไทรโยค (เก่า) แล้วตัดข้ามลงแควใหญ่ที่เมืองศรีสวัสดิ์ หรือที่ท่ากระดาน ด่านกรามช้าง เมืองกาญจนบุรีอีกเส้นทางหนึ่ง ระยะทางจากเมือง

¹²⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 132. และโปรดดู สมเด็จฯ เจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราจรรยาภาพ, ไทยรบพม่า, หน้า 13-14.

เมฆะตะมะถึงกาญจนบุรี 10,410 เส้น (ประมาณ 416.4 กิโลเมตร) รวมระยะทางจากหงสาวดีถึงเมืองกาญจนบุรี 19,758 เส้น¹³⁰ (ประมาณ 790.32 กิโลเมตร)

ในปี พ.ศ. 2363 ปลายสมัยรัชกาลที่ 2 มีการสำรวจเส้นทางเดินทัพเพื่อเตรียมรบพม่า จัดทำเป็น"ตำราทางยกทัพ" เส้นทางที่ปรากฏในตำรานี้ เป็นทางผ่านลำน้ำแควน้อย ระยะทางจากปากแพรก ผ่านศาลเทพารักษ์ วังตะเคียน ด่านแก่งไผ่ เมืองท่าตะกั่ว บ้องตี้ ปากแม่น้ำน้อย น้ำโจน รอยช้าง ถึงเมืองไทรโยคเก่า รวมระยะทาง 3,750 เส้น (ประมาณ 150 กิโลเมตร) และเส้นทางทางบกจากเมืองไทรโยค ผ่านผาอัน(น่าจะเป็นที่เดียวกับผาน้ำที่ปรากฏในเส้นทางเดินทัพสมัยรัชกาลที่ 1) ทองผาภูมิเก่า เมืองท่าขนุน สามสบ สงขลา ถึงด่านพระเจดีย์สามองค์ รวมระยะทางทางบกจากเมืองไทรโยคถึงด่านเจดีย์สามองค์ 2,885 เส้น¹³¹ (ประมาณ 115.4 กิโลเมตร)

ระยะทางโดยประมาณของขุนนางมอญในรัชกาลที่ 1 และจากการสำรวจในต่อมา จะเห็นว่ามีความคลาดเคลื่อนกันอยู่บ้าง แต่ก็ไม่ห่างไกลกันมากนัก เวลาที่ใช้ในการเดินทางจากหงสาวดีและเมฆะตะมะถึงกรุงเทพฯ น่าจะไม่ต่ำกว่าหนึ่งเดือน เมื่อพิจารณาจากระยะทางและหนทางค่อนข้างทุรกันดารเต็มไปด้วยป่าเขาและแม่น้ำลำธาร ต้องเดินทางทั้งทางบกและทางน้ำเพียงแค่การเดินทางจากด่านเจดีย์สามองค์ถึงกรุงเทพฯ ในช่วงเวลาที่ทำการศึกษานี้ใช้เวลาถึง 15 วัน¹³²

¹³⁰ อาจารย์และนักศึกษา คณะโบราณคดี, เส้นทางเดินทัพ, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2526), หน้า 33.

¹³¹ กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ตำราทางยกทัพ, (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2464)

¹³² Richardson, "Journal of a Mission from the Supreme Government of India to the Court of Siam," Journal of the Royal Asiatic Society of Bengal. 9.1(January - June 1840): no 97.

นอกจากเส้นทางเดินทัพสองทางที่มอญใช้อพยพครัวเข้ามา บางครั้งได้เดินทางเข้ามาทางเมืองอุทัยธานี

2. การตั้งชุมชนของกลุ่มวัฒนธรรมมอญ-พม่า

เมื่อรับมอญเข้าสู่พระราชอาณาจักรในปี พ.ศ. 2358 ครัวมอญนับหมื่นนี้ได้ถูกกำหนดให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เมืองปทุมธานี แขวงเมืองนนทบุรีซึ่งเป็นชุมชนมอญที่เข้ามาก่อน ¹³³ และส่วนหนึ่งให้ไปอยู่ที่ปากลัดนครเขื่อนขันธ์ เมืองใหม่ตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2357 ยกมอญกลุ่มเจ้าพระยามหาโยธาไปตั้งบ้านเรือนโดยมีขุนนางมอญเป็นเจ้าของเมือง ¹³²

รัฐบาลจ่ายเงินซื้อปลาและของกินของใช้อื่น ๆ แก่กลุ่มมอญอพยพในแต่ละครั้ง ครั้งละ 70-240 บาท ¹³⁵ เพื่อเลี้ยงดูผู้อพยพในช่วงแรก ทั้งยังได้พระราชทานไม้จากสำหรับสร้างที่พักให้ที่นาและยกค่านาให้ด้วย ¹³⁶

บทบาทสำคัญของมอญอพยพ นอกจากถูกเกณฑ์ในสงคราม จะมีหน้าที่สืบความเคลื่อนไหวในเมืองพม่าและชายแดนตะวันตก กองอาทมาตซ้ายและกองอาทมาตขวาเป็นพนักงานตรวจชายแดน เพื่อสืบข่าวข้าศึกและเล็ดลอดเข้าไปในพม่า คอยดักจับพม่าส่งเข้ากรุงและยังคอยสกัดการหลบหนีออกนอกพระราชอาณาจักร คนที่หลบหนีก็เป็นคนมอญที่อพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนตามเมืองต่าง ๆ เช่นที่ราชบุรี กาญจนบุรี อุทัยธานี และเมืองตาก พวกที่ถูกสกัดจับไว้จะส่งมายังเมืองหลวง การกำหนดให้ผู้อพยพตั้งถิ่นฐานในเขตเมืองหลวงเพื่อป้องกันไม่ให้อพยพไปเสียกำลังไป ¹³⁷

มอญถูกจัดอยู่ในระบบเกณฑ์แรงงานเช่นเดียวกับไพร่ทั่วไป ไพร่หลวงรามัญจัดเป็นไพร่หลวงฝ่ายทหารขึ้นกับฝ่ายกลาโหม สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นไพร่หลวงรามัญอยู่ในสังกัดกรมใหญ่ 5

¹³³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2, หน้า 74.

¹³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 75.

¹³⁵ หอพระสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1177, เลขที่ 14.

¹³⁶ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2, หน้า 74-75.

¹³⁷ พิสิษฐ์ ปลัดสิงห์, คนมอญ, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แสงแดด, 2530), หน้า 103-108.

กรม มีเจ้ากรมเป็นข้าราชการมอญ คือ กรมตั้งทองซ้าย พระยาเกียรติเป็นเจ้ากรม กรมตั้งทองขวา พระยารามเป็นเจ้ากรม กรมดาบสองมือ พระยานครอินทร์เป็นเจ้ากรม กรมอาทมาตซ้าย พระยาภักดีสงคราม และกรมอาทมาตขวา มีพระยารัตนจักรเป็นเจ้ากรม¹³⁸

ไพร่หลวงรามัญในแต่ละกรมนี้ แบ่งออกเป็นหมู่ ๆ ไพร่ในหมู่เรียกว่าลูกหมู่ หัวหน้าผู้ควบคุมเรียกว่า เจ้าหมู่ มีตำแหน่งเป็นนายหมวด ซึ่งขึ้นต่อขุนนางที่เป็นนายกอง และทั้งหมดอยู่ในบังคับของเจ้ากรม คือ เจ้าพระยามหาโยธา¹³⁹ ต่อมาหน้าที่ด้านข่าวและการสอดแนมของกองมอญลดลง เนื่องจากสงครามระหว่างพม่ากับอังกฤษทำให้สถานการณ์ชายแดนและโอกาสสุรุกรานซึ่งกันและกันของไทยกับพม่าคลี่คลายลง ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เก็บลูกหมู่กองมอญมาฝึกหัดทหารอย่างฝรั่ง มีเจ้าหมู่สมุหบัญชีสารวัตขุนหมื่นรับเบี้ยหวัดขึ้นอยู่ในกรมพระกลาโหมโดยสิทธิขาด¹⁴⁰ เมื่อสิ้นเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรีย) จึงมิได้มีการแต่งตั้งขุนนางในตำแหน่งนี้ขึ้นอีก ให้กรมมอญทั้งสิ้นอยู่ในบังคับบัญชาของกรมพระกลาโหม ส่วนมอญที่ไม่ได้เป็นไพร่หลวงจะมีฐานะเป็นไพร่ในสังกัดในกรมพระราชวังบวร ไพร่รามัญในสังกัดของกรมพระราชวังบวร อยู่ใน 3 กรม เจ้ากรมมีบรรดาศักดิ์เป็นพระ ได้แก่ กรมมอญขวาเจ้ากรมคือพระปราบอังวะ กรมมอญซ้าย มีพระชนะภูคามเป็นเจ้ากรม และกรมมอญกลาง เจ้ากรมคือพระพิระภักดีสรเดช¹⁴¹ ในทางทฤษฎีไพร่มอญจะไม่ขึ้นกับสังกัดของเจ้าหรือขุนนางอื่น จากพระราชกระแสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเสรรฐวงศ์ราวีตรกราบทูลขอบุตรหมู่รามัญให้ย้ายจาก

¹³⁸ "พระโอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง," กฎหมายตราสามดวง, 1:302-307.

¹³⁹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน, (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2470), หน้า 49.

¹⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 48.

¹⁴¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เรื่องงบประมาณการจ่ายเงินแผ่นดิน ร.ศ. 111-112.
แน้ม น. 1.3 เลขที่ 3, 10, 11.

กรมเดิมมาเป็นไพร่ในสังกัด ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยว่า

บุตรหมู่รามัญ ห้ามไม่ให้ เป็นข้าเจ้าบ่าวข้าราชการมาแต่โบราณ ยอมให้มีแต่ พระราชวังบวรแห่งเดียว เพราะฉะนั้นตั้งแต่เคยเห็นมาใครทูลขอไม่เคยได้ ลักครั้งหนึ่ง ว่าเป็นธรรมเนียมมาแต่แผ่นดินตาก ได้ยินรับสั่งตั้งนอ่ย่าขอเลย มันจะผิดธรรมเนียมไป¹⁴²

อย่างไรก็ตามการแบ่งสรรดังกล่าวน่าจะเป็นเพียงทฤษฎีเท่านั้น เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้พระราชทานไพร่มอญให้แก่พระองค์เจ้ากฤษดาภินิหาร พระเจ้าลูกยาเธอไว้ใช้สอย 47 คน โดยให้ยกขาดหมู่มาลักแปลงเป็นเลขส่วนพระองค์¹⁴³

นอกจากกลุ่มมอญในกรุงเทพฯที่มีจำนวนไม่น้อย ยังมีชุมชนของกลุ่มผู้อพยพจากทางหัวเมืองมอญ-พม่ากลุ่มอื่นอีก และด้วยท่าทีที่ไม่เป็นมิตรกันระหว่างไทยกับพม่า ทำให้มีการเคลื่อนไหวทางชายแดนตลอดช่วงเวลา การยกทัพสู้หัวเมืองทางตะวันตกและล่องแดนเข้าไปมักจะมีไพร่อพยพหลบภัยติดตามกลับมา หลายกลุ่มถูกส่งเข้าเมืองหลวง ชุมชนชาวทวายที่ถูกอพยพเข้ามาในปี พ.ศ. 2335 โปรดฯ ให้ตั้งหมู่บ้านที่ตำบลคอกกระบือ¹⁴⁴ (ยานนาวาในปัจจุบัน)

หมู่บ้านทวายเป็นหมู่บ้านใหญ่ชาวทวายในกรุงเทพฯ และผู้อพยพจากหัวเมืองพม่าในรุ่นหลังต่อมาได้เข้าอยู่ร่วมด้วย¹⁴⁵ กลายเป็นชุมชนใหญ่ของพวกเขาเชื้อสายพม่า-มอญอีกแห่งหนึ่งในขณะที่ฐานะของพม่าอยู่ในสภาพชะงักงันที่ถูกจับกุมกักขัง พม่าจำนวนหลายพันคนถูกจับมาเพื่อใช้งานโยธา และงานหนักต่าง ๆ ด้วยความรู้สึกว่าเป็นศัตรู พม่าได้รับการดูถูกเหยียดหยาม และการปฏิบัติอย่างโหดร้ายป่าเถื่อน¹⁴⁶ บางครั้งจึงมีความพยายามหลบหนี เช่น ในปี พ.ศ. 2359 ได้เกิดเหตุการณ์เชลยพม่าแหกคุก

¹⁴² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, แน้ม ก.14/77 ร.ศ. 122.

¹⁴³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, แน้ม น. 40.2/49 ร.ศ.124.

¹⁴⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 134.

¹⁴⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, หน้า 241.

¹⁴⁶ Charles Gutzlaff, Journal of the Three Voyages . . ., p.38.

พม่าเจ็ดร้อยคนซึ่งจะอยู่ ณ คุณนั้น พวกนั้นพากันแหกคุกออกมาฆ่าฟันคดี พะทามะรง
 เบี้ยแลพระทามะรงยามในตายเป็นหลายคนพากันหนีลงไปข้างล่างทางสำเเพง
 พระอินทรเดชได้เห็นพวกพม่าเดินเกกรียวกราวไล่ฟันผู้คนร้องอื้ออึงก็ตกตะลึง
 ใจรีบเร็วเข้ามาในพระราชวังเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว...
 ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้รับสั่งก็พากันไปตามจับพวกอ้ายพม่าเหล่าร้ายได้ตัว
 ในวันนั้นบ้าง ได้ที่เรือที่สวนบ้าน ได้ที่บ้านพระยาทวายบ้าน จับได้พม่า 65
 คน เอาตัวมาชำระใต้ถ้ำมขัดถึงพระยาทวายว่าคบคิดพร้อมใจกันและนัดหมาย
 กับพระยาทวายว่ารู้เห็นด้วย จะพากันอพยพหนีไป... แล้วให้เอาตัวพระยา
 ทวายกับพม่าหกสิบห้าคนไปประหารชีวิตเสีย เมื่อ ณ วันพฤหัสบดี เดือน หก
 ขึ้นห้าค่ำ พม่านอกจากที่จับได้ 42 คน หายสูญไปสืบไม่ได้ความพม่าทวายพวก
 พระยาทวายที่ยังอยู่ก็เอามาใช้ราชการเป็นสองผลัด ให้เข้าเวรวันหนึ่งออกวันหนึ่ง
 เพื่อระวังมิให้หนีได้¹⁴⁷

การอพยพของลาว เขมร ญวน และจากเมืองทางตะวันออกเฉียงเหนือ

นับแต่การขยายอำนาจในกรุงธนบุรีเป็นต้นมา ราชสำนักไทยได้มีการเกี่ยวของสัมพันธ์
 กับรัฐในอินโดจีนทั้งสาม คือ ลาว เขมร และญวน ด้วยความพยายามเพื่ออิทธิพลและอำนาจทาง
 การเมืองเหนือดินแดนและครอบงำรัฐเหล่านี้ ช่วงเวลาที่ปัญหาภายในของรัฐทั้งสามได้ทำให้เกิด
 ช่องว่างให้รัฐไทยมีโอกาสเข้าแทรกแซง และเมื่อราชสำนักราชวงศ์เหิงยั้นที่เมืองเว้สามารถตั้ง
 ตัวได้อีกครั้งหนึ่ง การเคลื่อนไหวใหม่ของญวนทำให้เกิดการกระทบที่บางครั้งก่อให้เกิดความขัดแย้ง
 จนขยายเป็นสงครามระหว่างไทยกับญวน ที่ทำให้มีการกวาดต้อนผู้คนจาก ลาว เขมรและญวน
 เข้ามายังพระราชอาณาจักรหลายครั้ง หมู่บ้านของไพร่อพยพเหล่านี้กระจายอยู่ในหลายพื้นที่ภายใน
 เขตกรุงเทพฯและในหัวเมืองต่าง ๆ

¹⁴⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2,

1. ผู้อพยพจากหัวเมือง "ลาว"

คนที่ถูกเรียกว่า "ลาว" ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มิได้หมายถึงผู้คนในประเทศลาวตามแผนที่ปัจจุบันเท่านั้น แต่คำเรียกนี้หมายถึงผู้คนในหัวเมืองเหนือลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นไป คือ ล้านนาและล้านช้าง*

การยกทัพขึ้นสู่หัวเมืองทางเหนือในสมัยธนบุรีเป็นต้นมา ทำให้การอพยพลาวเข้าสู่พื้นที่ต่าง ๆ การอพยพ ถูกกวาดต้อน ถูกเกลี้ยกล่อม และจับเป็นเชลยสงครามขึ้นอยู่กับเหตุการณ์ในแต่ละคราว เหตุผลหนึ่งคือการเมืองระหว่างประเทศ ในสมัยธนบุรีนั้นการขยายอำนาจไปถึงล้านนาและล้านช้างเป็นการประกันความปลอดภัยจากอิทธิพลของพม่าที่แผ่เข้ามายังดินแดนนี้ และเมื่ออำนาจของกรุงเทพฯแผ่ไปจรดชายแดนญวน ในช่วงเวลาเดียวกันที่ญวนเริ่มสร้างความมั่นคงภายในและขยายอำนาจเข้าสู่รัฐเพื่อนบ้าน การอพยพลาวโดยเฉพาะลาวพวนในเมืองพวน เมืองคำเกิด เมืองลคร ชานแดนลาว-ญวน เป็นการตัดโอกาสสั่งสมกำลังและแย่งผู้คน

---

*หัวเมืองล้านนา ได้แก่ เมืองเชียงใหม่ เชียงแสน ลำปาง ลำพูน แพร่ น่าน ประชาชนที่อยู่ในหัวเมืองแถบนี้นิยมสักร่างกาย ตั้งแต่ใต้สะดือลงมาเล็กน้อยถึงหัวเข่า ซึ่งไม่เหมือนกับทางพม่าและเงี้ยว ลายสักมีสีดำทำให้ถูกเรียกว่า ลาวพุงดำ [โปรดดู คาร์ล บอค, ท้องถิ่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง, เรียบเรียงโดย เสฐียร พันธะรังษี และอัมพร ทีชะระ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักศิลปวัฒนธรรม, 2529), หน้า 85-86. หอพระสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3, จ.ศ. 1189, เลขที่ 4,4/ก และ 4/ข]

ลาวพุงขาวเป็นไพร่ลาวจากหลวงพระบาง เวียงจันทน์และจำปาศักดิ์พวกนี้ไม่นิยมสักเหมือนไพร่จากล้านนา เนื่องจากถูกเรียกว่าลาวเหมือนกันเพื่อแยกแยะความแตกต่างจึงเรียกรวมกันไปว่า ลาวพุงขาว [หอพระสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1197 เลขที่ 53.]

จากญวน¹⁴⁸ นโยบายนี้ดำเนินมาตลอดสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น¹⁴⁹ เกี่ยวพันกันจนกลายเป็นความขัดแย้งและสงครามเกือบตลอดยุคสมัย

ก. การอพยพและตั้งชุมชนของลาวพุงดำในกรุงเทพฯ

การยกทัพขึ้นกวาดไล่อิทธิพลพม่าในหัวเมืองล้านนาในสมัยพระเจ้าตากถึงรัชกาลแรกของกรุงรัตนโกสินทร์ นอกจากจะช่วงชิงหัวเมืองทางเหนือจากอำนาจพม่า ยังเป็นการปิดกั้นโอกาสขยายอิทธิพลของพม่าเข้ามายังบริเวณนี้และทำให้มั่นใจได้ว่าหัวเมืองล้านช้างจะปลอดภัยจากอำนาจพม่า ในช่วงเวลาที่ยังติดพันการสู้รบกับกองทัพพม่า เมื่อพม่ายกกองทัพเข้าตีเชียงใหม่ในปี พ.ศ. 2345 กองทัพที่เกณฑ์จากเมืองต่าง ๆ โดยคำสั่งจากกรุงเทพฯยกขึ้นไปรักษาเมือง และเลขขึ้นไปตีเชียงใหม่ที่พม่ายังยึดครองอยู่ อาศัยการกบฏของชาวเมืองต่อพม่าเปิดประตูเมืองรับกองทัพฝ่ายไทยจึงยึดเมืองไว้ได้ ชาวเชียงใหม่ 23,000 เศษ ถูกกวาดลงมา โดยแบ่งคนเป็น 5 ส่วน แบ่งให้กับกองทัพของหัวเมืองที่ยกขึ้นมาช่วย เมืองเวียงจันทน์ เมืองน่าน เมืองเชียงใหม่ เมืองลำปาง และส่วนหนึ่งได้ส่งลงมากรุงเทพฯ ส่วนนี้ให้ไปอยู่ที่สระบุรีและราชบุรี¹⁵⁰ แต่ก็น่าจะมีส่วนถูกแจกจ่ายให้แก่เจ้านายและขุนนางนายทหารในกรุงเทพฯ กองทัพที่ยกขึ้นไปในสงครามคราวนี้มีกรมพระราชวังบวรฯ กรมพระราชวังหลัง กรมหลวงเทพหริรักษ์ กรมหมื่นสุนทรภูเบศร์ เป็นแม่ทัพ¹⁵¹

¹⁴⁸ หอพระสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 3, จ.ศ. 1194 เลขที่ 7/ก เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 130.

¹⁴⁹ โปรดดู หอพระสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1177 เลขที่ 14, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1191 เลขที่ 4. และ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, หน้า 94.

¹⁵⁰ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 184.

¹⁵¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 169-184.

มีชุมชนชาวเหนืออยู่แห่งหนึ่งที่บ้านช่างหล่อ¹⁵² ตั้งอยู่ระหว่างด้านหลังวัดระฆังถึงเขตวังหลัง หมู่บ้านแห่งนี้อาจจะเป็นครัวชาวเหนือที่ถูกกวาดลงมาในช่วงเวลานี้และเป็นไพร่ในสังกัดของกรมพระราชวังหลังที่ได้รับจากการอพยพหลังสงครามครั้งนี้ได้สร้างบ้านอยู่ใกล้เขตพระราชวังหลัง และอาจจะมิชุมชนที่อื่นอีกแต่ในเวลาและการเปลี่ยนแปลงภายในสังคมได้กลบกลืนลักษณะ เฉพาะที่จะแยกแยะ เหมือนดังหลาย ๆ หมู่บ้านที่จะไม่สามารถระบุอดีตได้จากปัจจุบัน

ข. การอพยพลาวจากหัวเมืองล้านช้าง

นอกจากตัดกำลังที่อาจจะเป็นโอกาสที่เอื้อให้การขยายอำนาจของญวน และโอกาสในการสละหลุดจากอำนาจไทยของล้านช้าง โดยการอพยพผู้คนผ่นครัวส่งมาอยู่เนือง ๆ ความต้องการกำลังคนสำหรับเสริมสร้างความมั่นคงทั้งทางการเมือง และเศรษฐกิจ ตลอดจนช่างฝีมือประเภทต่าง ๆ เพื่อทดแทนส่วนที่สูญเสียไปในคราวสงคราม ลาวถูกกวาดต้อนลงมาจำนวนมหาศาล ผู้บันทึกเหตุการณ์ร่วมสมัยคือ กุตซาลาฟ (Gutzlaff) มิชชันนารีโปรเตสแตนต์ที่เข้ามาทำงานเผยแผ่ศาสนาในระหว่างปี พ.ศ. 2371-2374 ได้ตั้งข้อสังเกตถึงแรงบีบคั้นที่ทำให้เกิดการก่อกบฏของเจ้าอนุเป็นเพราะการชูดริตอย่างหนักหน่วงจากรัฐบาลกรุงเทพฯ ส่วยสินค้าในลาวเป็นผลประโยชน์สำคัญต่อการค้าที่กรุงเทพฯ ในการส่งออกไปยังตลาดยุโรป และโรงงานอุตสาหกรรมที่อินเดีย เช่น งาช้าง ทองคำ หนังเสือ เครื่องเทศ¹⁵³ และครอว์ฟอร์ดได้ยกตัวอย่างของยางไม้ และครั้ง ที่เป็นส่วยส่งมาจากลาว¹⁵⁴ แต่ทั้งนี้เหตุผลอีกประการหนึ่งในการตัดสินใจยกทัพเข้ามากวาดต้อนผู้คนไปยังลาวของเจ้าอนุ น่าจะเป็นความสูญเสียทางด้านกำลังคนซ้ำแล้วซ้ำอีกจากการกวาดต้อนผู้คนเข้าสู่หัวเมืองและกรุงเทพฯ การกดขี่จากรัฐบาลกรุงเทพฯ ทั้งสองเหตุผลนี้ทำให้เกิดสงคราม ในที่สุดเมืองเวียงจันทน์ถูกทำลายย่อยยับ การกวาดต้อนครั้งใหญ่ในฐานะเชลยศึก อพยพผู้คนกระจ่ายไปในหัวเมืองอีสาน ถูกส่งลงมายังภาคกลางและกรุงเทพฯ โดยทางกองทัพ

¹⁵² ชัย เรืองศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทย สมัย พ.ศ. 2352 - 2453 ด้านสังคม, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เรืองศิลป์, 2517), หน้า 280.

¹⁵³ Charles Gutzlaff, Journal of Three Voyages . . ., p.42.

¹⁵⁴ เอกสารของครอว์ฟอร์ด, แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2515.), หน้า 103 - 104.

เข้ายึดเมืองเวียงจันทน์แจ่มมายังส่วนกลาง "จะคิดฉลองพระเดชพระคุณเอาสรรเมืองเวียงจันทน์ลงไปไว้กรุงเทพมหานครให้ได้คักหมื่นหนึ่ง ... ทั้งครอบครัวเป็นคนห้าหมื่น"¹⁵⁵ ในขณะที่ปรกติแล้ว "ประมาณคนเมืองเวียงจันทน์ และเมืองขึ้นกับเมืองเวียงจันทน์สองหมื่นเสก"¹⁵⁶

การอพยพใช้คงเดินทางมาตามเส้นทางเดินทัพ ไปยังหัวเมืองลาว การเดินทางจากกรุงเทพฯ แล่นเรือถึงท่าเจ้าสนุก ต่อจากนี้เป็นเส้นทางบก ผ่านท่าราบ บ้านม่วงสองคอน แก่งคอยมากเหล็ก ลำตครอง จันทิก สูงเนิน เมืองนครราชสีมา ลำพะสี ลำเชริน หนองบัวลำพู จนข้ามปากถึงพานพร้าวริมลำน้ำโขง และอีกเส้นทางหนึ่งเดินทางจากพานพร้าว เข้าชุมแพ ภูเขียว ท่าสะแกข้ามพะสี บัวชุม ไชยदार หัวยุดคา เขานางประจัน เมืองลพบุรี เข้าเขตสระบุรี บ้านหม้อท่าเรือ จากนั้นล่องเรือลงมายังกรุงเทพฯ ระยะเวลาในการเดินทางจากสระบุรีถึงเวียงจันทน์ซึ่งเป็นการเดินทางทางบก ประมาณ 23 วัน¹⁵⁷

การยกทัพไปยังเมืองลาวน่าจะมีหลายเส้นทาง โดยเดินจากแก่งคอย ผ่านกำพราน (คำพราน มวกเหล็ก) แล้วไปไชยบาดาน (ปัจจุบันเป็นอำเภอหนึ่งในเมืองลพบุรี) ผ่านบัวชุม เข้าเขตเมืองเพชรบูรณ์ผ่านศรีเทพ ท่าโรง (วิเชียรบุรี) กองทุนรองคลา หนองชุมแสน นายม เพชรบูรณ์ หล่มสัก ระยะทางจากแก่งคอยถึงหล่มสักเดินในเวลา 10 วันครึ่ง¹⁵⁸

เมื่อประมาณเส้นทางและเวลาการเดินทางจนถึงกรุงเทพฯ คงใช้เวลาหนึ่งเดือน ในเส้นทางทางแม่น้ำชลยผู้ถูกอพยพจะถูกต้อนใส่แพล่องลงมา จำนวนมากต้องอดตาย และอีกไม่น้อยน่าจะเจ็บป่วยตาย ระหว่างการเดินทางมีคนหลบหนีอยู่ตลอดเวลา¹⁵⁹

¹⁵⁵ หอพระสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1189, เลขที่ 4/ข.

¹⁵⁶ เรื่องเดียวกัน.

¹⁵⁷ หอพระสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1188 เลขที่ 4, (ระยะทางเสด็จทัพหลวง จ.ศ. 1188).

¹⁵⁸ เรื่องเดียวกัน.

¹⁵⁹ Charles Gutzlaff, Journal of the Three Voyages . . ., p 43.

และโปรดดู หอพระสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1189-1190 เลขที่ 4/ข (ปราบกบฏเมืองเวียงจันทน์ จ.ศ. 1189).

ค. ชุมชนลาวพุงขาวในกรุงเทพฯ

เมื่อกองทัพธนบุรีตีเวียงจันทน์ในปี พ.ศ. 2322 ปีที่อัญเชิญพระแก้วมรกตและพระบางลงมายังธนบุรี คราวลาวถูกกวาดต้อนลงมาด้วย กลุ่มหนึ่งได้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บางยี่ขัน ที่นี้น่าจะเป็นชุมชนลาวแห่งแรก ๆ ในธนบุรี เจ้าจอมแ่วนในรัชกาลที่ 1 ซึ่งเป็นลาวได้บูรณะวัดแห่งหนึ่งในบริเวณนี้ เรียกว่าวัดดาวดึงส์¹⁵⁰ หมู่บ้านลาวที่นี้ น่าจะหนาแน่นพอสมควร จนเมื่อตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ลาวถูกอพยพเข้ามายังกรุงเทพฯอีก ลาวกลุ่มใหม่ได้ตั้งบ้านเรือนบริเวณย่านบางขุนพรหม เดิมเรียกว่าไร่พริก เมื่อลาวเข้าอยู่อาศัยจึงเรียกว่า บ้านลาว¹⁵¹ ลาวที่บางยี่ขันและลาวบางขุนพรหมเป็นลาวเจ้าเวียงจันทน์ทั้งสองกลุ่ม

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีการอพยพลาวพวน จำนวนเกือบ 5,000 คนทั้งหมดนี้ได้สร้างบ้านเรือนอยู่บริเวณตั้งแต่ถนนเจริญกรุงถึงถนนพาราหุรีตในปัจจุบัน เรียกกันว่าบ้านลาว¹⁵² ลาวพวนที่นี้ครั้งหนึ่งมีอาชีพทำกระบะขาย ได้ชื่อว่า บ้านกระบะ¹⁵³ ลาวพวนจะถูกอพยพค่อนข้างบ่อยครั้ง มีจำนวนมากถูกส่งไปอยู่หัวเมืองต่าง ๆ เช่น ที่ลพบุรี ปราชินบุรี และจำนวนไม่น้อยที่ส่งเข้ามายังกรุงเทพฯ พวกที่เข้ามาครั้งหลังคงได้อยู่ในหมู่บ้านลาวพวนเดิม ทำให้พื้นที่หมู่บ้านลาวแผ่ตัวออกไป แถบหอกลองถึงสะพานข้างบ้านหม้อ สะพานมอญก็เป็นที่อยู่ของลาวพวน¹⁵⁴ นอกจากในบริเวณดังกล่าว ลาวพวนยังมีที่อยู่แถบวัดคอกหมู ใกล้สี่แยกหลานหลวง

¹⁵⁰ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชชกาลที่ 3, หน้า 335.

¹⁵¹ น. ณ ปากน้ำ, ศิลปในกรุงเทพมหานคร ภาคแรก, (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2521), หน้า 238.

¹⁵² บังอร ปิยะพันธ์, "ประวัติศาสตร์ของชุมชนลาวในหัวเมืองขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529), หน้า 41.

¹⁵³ เสฐียรโกเศศ, ฟื้นความหลัง, (กรุงเทพฯ : ศึกษิตสยาม, 2512), 3:34.

¹⁵⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชชกาลที่ 3, หน้า 108.

ลาวพวนที่นี้มีการทอหูก ทอผ้า¹⁶⁵ และในผังธนบุรีปรากฏว่ามีลาวพวนอยู่ที่บางลำไ้¹⁶⁶ ที่นี้มีวัดเรียกว่า วัดลาว แสดงว่าจะต้องเป็นชุมชนขนาดพอสมควร และยังปรากฏมีชุมชนลาวกระจัดกระจายในพื้นที่ต่าง ๆ เช่น ลาววัดจักรวรรดิซึ่งคงเป็นลาวในสังกัดเจ้าพระยาบดินทร์เดชาในรัชกาลที่ 3 เนื่องจากวัดนี้เป็นวัดที่บิดาของเจ้าพระยาผู้นี้บูรณะและได้เกณฑ์ลาวเป็นแรงงานก่อสร้างซ่อมแซม¹⁶⁷ ในบริเวณนี้มีบ้านลาวที่ยังมีความหวังอยู่ว่าสักวันหนึ่งจะได้กลับไปบ้านเมือง¹⁶⁸ เมื่อสิ้นสงครามเจ้าอนุได้เชิญพระบางลงมาอีกครั้ง หลังจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ได้พระราชทานคืนไปในต้นรัชกาล พระบางได้ประดิษฐานอยู่ที่วัดจักรวรรดิจนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานคืนให้ไป ลาววัดสุทธิวาราม วัดนี้เรียกว่าวัดลาวมาก่อน เนื่องจากมีบ้านเรือนของลาวอยู่หลังวัด¹⁶⁹ ลาวที่วัดโสมนัส¹⁷⁰ คงถูกส่งมาอยู่เป็นข้าพระในปี พ.ศ. 2399 เมื่อสร้างวัดนี้เสร็จ ที่วัดขุนจันทร์ของต้นตระกูลอมาตยกุลสร้างขึ้นภายหลังสงครามเจ้าอนุคงได้ไพร่ลาวมาเป็นข้าพระโยมสงฆ์อยู่บ้าง เนื่องจากพระสุริยภักดี (บ่ออมาตยกุล) เป็นนายทัพที่ยกกองทัพขึ้นไปรบในสงครามครั้งนี้ด้วย¹⁷¹

ลาวอพยพส่วนใหญ่จะถูกแจกจ่ายไปสังกัดตามหน่วยงานราชการ พระราชวัง วังเจ้านายและให้เป็นบำเหน็จรางวัลแก่ข้าราชการ มีบางส่วนที่ถูกยกให้เป็นเลิกข้าพระ เช่น เลิกข้าวัด

¹⁶⁵ มุลมรดกชนชาติอีสานลาว, อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระยอดแก้วพุทธชินราชสลกอมหาสิ่งขปาโมกข์ สมเด็จพระสังฆราชแห่งพระราชาณาจักรลาว วันที่ 12 มีนาคม 2528, (กรุงเทพฯ : จงเจริญการพิมพ์, 2528), หน้า 83.

¹⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

¹⁶⁷ Charles Gutzlaff, *Journal of the Three Voyages . . .*, p.45

¹⁶⁸ *ibid.*, p.46.

¹⁶⁹ เสฐียรโกเศศ, *พื้นความหลัง*, (กรุงเทพฯ : ศึกษิตสยาม, 2513), หน้า 26.

¹⁷⁰ "จดหมายเหตุไทร," *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 8*, กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2507), หน้า 201.

¹⁷¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชชกาลที่ 3*, หน้า 48.

ไพชยนต์พลเสนย์ พระประแดง¹⁷² วัดบวรนิเวศ¹⁷³ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาวัดปทุมวนาราม ท้องที่นาปทุมวันมีกลุ่มลาวอยู่อาศัยดูแลและทำนา เป็นชุมชนลาวแห่งหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงให้นิมนต์พระคณะลาววัดบวรนิเวศเข้าประจำที่วัดนี้ วัดเป็นวัดที่พวกลาวให้ความนับถือ จึงทรงดำริที่จะเชิญพระใสจากเวียงจันทน์ซึ่งขณะนั้นอยู่ที่หนองคาย มาประดิษฐานไว้ที่วัดนี้ "ลาวในวัดแลคฤหัสถ์ลาวชาวประทุมวันนั้นจะขึ้นชมยินดี. . . ก็จะได้เป็นที่นับถือของราษฎรซึ่งเป็นลาวและเป็นศิษย์เชื้อถือลาว อยู่อีกแห่งหนึ่ง อย่างพระบางที่วัดจักรวรรดิ พระแทรกคำที่วัดคฤหบดี แลพระเสริมในพระบวรราชวังนั้น. . ."¹⁷⁴

เชลยเป็นมรดกตกทอดถึงลูกหลานได้ ในครอบครัวเจ้าพระยาวรพงษ์พิพัฒน์ได้รับมรดกเชลยลาวเวียงจันทน์จากทวดถึงปู่¹⁷⁵ เชลยเหล่านี้คงถูกใช้งานทั่วไป ๆ ในบ้าน และบางคนมีหน้าที่เลี้ยงเด็ก เช่น แม่นมของลูก ก.ศ.ร. กุหลาบ เป็นชาวเวียงจันทน์ที่ถูกกวาดต้อน ด้วยประสบการณ์ของตนเองในภาวะสงคราม จึงมักจะปลุกเด็กให้ตื่นกลางดึก เป็นการเตรียมพร้อมหากต้องหลบหนีอย่างฉุกเฉิน¹⁷⁶

2. การอพยพจากเขมรและญวน

ส่วนใหญ่เป็นไพร่จากการเกลี้ยกล่อมชกชวณ และเข้ามาเนื่องจากปัญหาภายในสังคมการเมืองของเขมรและญวนเอง เช่นในปีแรกของกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 เกิดเหตุการณ์วุ่นวายในเขมร นักองเอง โอรสสมเด็จพระนารายณ์ราชาและเจ้านายเขมรติดตามพระยายมราช (แบน) พระยาขลาใหม่(ปก) พร้อมกับกวาดต้อนครอบครัวชาวเขมรประมาณ 500 คนที่ส่วนใหญ่

¹⁷² อุกุค จิงนิพนธ์สกุล, เศรษฐกิจวัดในกรุงเทพมหานคร, (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2528), หน้า 80.

¹⁷³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 79-80.

¹⁷⁴ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ชุมนุมพระบรมราชาธิบาย..., หน้า 30.

¹⁷⁵ "ประวัติเจ้าพระยาวรพงษ์พิพัฒน์," ประวัติเจ้าพระยาวรพงษ์พิพัฒน์ พระยาภิรมย์ภักดี และประวัติโรงเบียร์ โชคชะตาในชีวิตที่พอใจ, (พระนคร: คຸຣຸສຸກາ, 2506.), หน้า 9-10.

¹⁷⁶ มั่นนยา ธนะภูมิ, ก.ศ.ร. กุหลาบ, เอกสารทางวิชาการสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย. (กรุงเทพมหานคร : แสงรุ่งการพิมพ์, 2525.), หน้า 73.

นับถือศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิกเดินทางเข้ามากรุงเทพฯด้วย ครอบครัวเขมรคาทอลิกถูกล่งไปอยู่ที่เหนือวัดสมอราย อยู่ใกล้กับพวกเชื้อสายโปรตุเกสที่นับถือศาสนาเดียวกัน หมู่บ้านนี้ได้ชื่อว่าหมู่บ้านเขมร¹⁷⁷ กลุ่มเจ้านายเขมรได้โปรดฯให้ตั้งบ้านเรือนที่ตำบลคอกกระบือ¹⁷⁸ ภายหลังได้ถูกย้ายไปอยู่ที่ริมคลองคูพระนคร เรียกว่าวังเจ้าเขมร¹⁷⁹ เป็นชุมชนของชาวเขมรในเขตพระนคร ซึ่งมีบางส่วนเป็นเขมรที่นับถือศาสนาอิสลามตั้งบ้านเรือนอยู่ ได้ชื่อว่าบ้านแขกเมืองเขมร เมื่อตัดถนนเจริญกรุงในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้ามคลองคูพระนครถนนผ่านหน้าหมู่บ้านนี้¹⁸⁰

เขมรมุสลิมกลุ่มอื่นในกรุงเทพฯ ได้แก่ พวกที่เคยพำนักตั้งบ้านเรือนตั้งแต่สมัยอยุธยา เมื่อสถาปนากรุงเทพฯ ได้เดินทางเข้ามาตั้งถิ่นฐานใหม่ที่กรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดฯพระราชทานที่ดินบริเวณที่เรียกว่า"บ้านครัว" (อยู่ในเขตพญาไทปัจจุบัน) ให้เป็นที่ตั้งชุมชน¹⁸¹ หมู่บ้านนี้ยังคงมีชาวเขมรมุสลิมอยู่อาศัยจนถึงปัจจุบัน

ในกลุ่มผู้นำ莞莞การเดินทางเข้ามากรุงเทพฯในช่วงแรกเป็นการเดินทางเข้าเพื่อการลี้ภัยเนื่องจากเหตุการณ์การเมืองภายใน ในสมัยธนบุรี อดิเรกและพระยาราชาเศรษฐีเจ้าเมืองพุทไธมาศ พาครอบครัวอพยพเข้ามา บ้าน莞莞ในรัชกาลนี้อยู่บริเวณท่าเตียนปัจจุบัน แต่ด้วยความระแวงไม่วางใจว่าจะคิดการร้าย ทำให้ผู้นำ莞莞กลุ่มนี้ถูกประหารและ莞莞ที่ท่าเตียนต้องถูก

¹⁷⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 28.

¹⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 87.

¹⁷⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 28.

¹⁸⁰ The Bangkok Recorder, 3 November 1865, No 17: 155.

¹⁸¹ Chaiwat Satha-Anand, Faith in a Compromising Mode: A Study of Bangkok Muslims and the Tourist Trade. (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1988), p. 21.

เนรเทศออกไปนอกเขตกำแพงพระนคร^{1๒๒} จนเมื่อองค์เชียงสือเข้ามาลี้ภัยในกรุงเทพฯ ในต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดฯให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ใต้บ้านต้นสำโรง^{1๒๓} ซึ่งภายหลังได้หลบหนีออกไป ญวนกลุ่มที่เข้ามาครั้งหลังจึงถูกส่งให้ออกไปตั้งบ้านเรือนที่ใหม่ เพราะ“ให้ลงไปอยู่ข้างล่างใกล้ทะเลจึงหนีไปโดยง่าย ญวนพวกนี้จะต้องให้ไปอยู่ข้างบนจึงจะคิดหนีออกไปก็ลำบากไม่สะดวก”^{1๒๔}

เมื่อญวนอพยพซึ่งเป็นคาทอลิกเข้ามาจากการเกลี้ยกล่อมของบาทหลวงที่ทางรัฐบาลกรุงเทพฯส่งออกไปพร้อมกับกองทัพใน ปี พ.ศ.2385 ^{1๒๕} กลุ่มนี้ได้ส่งไปตั้งบ้านเรือนเหนือบ้านเขมรริมวัดลี้มเกลี้ยงโปรดฯให้ลี้กว่าญวนสวามีภักดีกลุ่มหนึ่ง^{1๒๖} อีกกลุ่มหนึ่งเจ้าพระยาบดินทร์เดชาส่งจากค่ายองเตียนกุน โปรดฯให้ลี้ข้อมือว่ากองอาสาบญวน พระราชทานให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ไว้ใช้สอย^{1๒๗} ในภายหลังมีเข้ามาอีกก็ส่งให้ไปอยู่ร่วมกับกลุ่มเดิมตามศาสนา ญวนที่นับถือศาสนาพุทธมีชุมชนอยู่ที่บ้านหม้อ นานูรีด บางโพ

สาเหตุที่มีการอพยพของญวนที่นับถือคริสต์ศาสนาเข้ามา เกิดจากพระเจ้ามินหมางได้ประกาศห้ามคนญวนนับถือศาสนาคริสต์ ทำให้พวกญวนที่เป็นคริสต์ต้องหลบหนี เมื่อกองทัพไทยยกไปรบกับญวนจึงได้พากันติดตามกลับมา^{1๒๘}

ในชุมชนเขมร-ญวนคาทอลิกมีผู้คนจำนวนนับพัน บ้านเรือนมีลักษณะเป็นกระต๊อบเล็ก ๆ ซ่อมซ่อและสกปรกในสายตาของริชาร์ดสัน ชาวอังกฤษที่เดินทางเข้ามากรุงเทพฯในสมัยรัชกาลที่

^{1๒๒} กรมหลวงนรินทรเทวี, จดหมายเหตุความทรงจำ. . ., หน้า 167.

^{1๒๓} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 30.

^{1๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า 98-99.

^{1๒๕} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, หน้า 236.

^{1๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า 136-137.

^{1๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า 225-226.

^{1๒๘} กิริติ บุญเจือ, "วิวัฒนาการของหมู่บ้านมิตตคาม," (เอกสารการวิจัย สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 12.

3 แต่ชาวญวนเจ้าของบ้านบอกว่าดีกว่าอยู่เมืองญวน แม้ว่าหลายคนจะเป็นขอทาน ให้อาหารร้อนเร่ขอเงินไปทั่วเมืองก็ตาม¹⁸⁹

อาชีพส่วนใหญ่ของญวนที่บ้านญวน คือ จับปลา ต้มเหล้า เลี้ยงหมู ซึ่งคงเป็นการดำรงชีวิตที่ถนัดในชุมชนญวน เมื่อสุนทรภู่เดินทางผ่านบางโพได้บันทึกไว้ในนิราศตอนหนึ่งว่า "ถึงบ้านญวนล้วนแต่โรงแลสหรั่ง มีห้องซังกุงปลาไว้ค้าขาย ตรงหน้าโรงโพงพางเขาวางราย"¹⁹⁰ ตรงกับที่ริชาร์ดสันได้บอกเล่าว่าญวนที่ริมวัดส้มเกลี้ยงหรือแถบบางโพมีอาชีพจับกุง จับปลา¹⁹¹

3. เชลยซ้ำ

การปราบกบฏของสาเกียดโจ้งที่ตั้งตัวเป็นผู้วิเศษมีบุญ ได้พวกฆ่าสาละวัน ซ่าคำทอง ซ่าอัถบือ เข้าเป็นพวกมีจำนวน 8,000 คน รวบรวมกำลังตั้งอยู่ที่ทุ่งนาหว่า เมืองจำปาศักดิ์ กองทัพที่ยกขึ้นไปโดยได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือจากกองทหารของเจ้าอนุเวียงจันทน์ "จับตัวอำยสาเกียดโจ้งจำส่งลงมากกรุงเทพมหานคร กับครอบครัวซ้ำเป็นอันมาก. . . พวกครอบครัวซ้ำนั้นโปรดให้เป็นตะพุ่นหญ้าช้าง ตั้งบ้านอยู่ที่บางบอน"¹⁹² เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2362 ซ่าเชลยเหล่านี้เป็นกลุ่มชนที่อยู่ในระดับล่างของสังคม แม้ไม่ปรากฏร่องรอยของชุมชนเหมือนดังกลุ่มชนในวัฒนธรรมอื่นที่ยังคงนามสถานที่ไว้บ้าง แต่อย่างน้อยในสมัยรัชกาลที่ 5 ซ่าที่บางบอนยังคงเรียกว่าซ่าตะพุ่นหญ้าช้าง¹⁹³

¹⁸⁹Richardson, "Journal of a Mission from the Supreme Government of India to the Court of Siam," Journal of the Royal Asiatic Society of Bengal 9,1(January - June 1840): no 97&99, pp 236-237.

¹⁹⁰"นิราศภูเขาทอง," ชีวิตและงานของสุนทรภู่, (กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2528), หน้า 151.

¹⁹¹Richardson, "Journal of a Mission from the Supreme Government of India to the Court of Siam," p. 237.

¹⁹²เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2, หน้า 113-114.

¹⁹³เรื่องเดียวกัน, หน้า 114.

ไพร่อพยพจากหัวเมืองทางใต้

การเคลื่อนย้ายจากหัวเมืองทางใต้สู่การตั้งชุมชนในกรุงเทพฯ มีสภาพการไม่แตกต่างจากการอพยพของไพร่กลุ่มอื่นเท่าใดนัก กล่าวคือภาวะของสงครามและปัญหาความขัดแย้งในหัวเมืองทางใต้ตลอดไปถึงมลายู ที่กระทบกระเทือนด้วยอำนาจทางการเมืองจากราชสำนักกรุงเทพฯ ที่แผ่อิทธิพลลงไปครอบงำ อยู่ในกระบวนการสร้างความมั่นคงจากการขยายตัวของพระราชอาณาจักรที่ผู้นำรัตนโกสินทร์ตอนต้นสืบทอดภารกิจนี้ นับแต่สมัยธนบุรี เป็นต้นมา และมีการเข้ามาของตะวันตกเป็นตัวแปรที่ทำให้ความขัดแย้งขยายเป็นสงคราม

การอพยพมีทั้งการชักชวน และบังคับกวาดต้อนในฐานะเชลยศึก นับแต่การยกทัพสู่หัวเมืองทางใต้ภายใต้การนำของกรมพระราชวังบวรในรัชกาลที่ 1 คราวแขกถูกกวาดต้อนขึ้นมาจากเมืองปัตตานีที่ "แต่ก่อนรัฐนี้มีแต่ชาวมลายูทั้งหมด แต่โดยที่ปรารถนาจะแยกตัวออกจากอาณาจักรสยาม เลยถูกหาว่าเป็นกบฏ ชาวเมืองกว่าครึ่งจำนวนถูกจับกุมตัวมา"¹⁹⁴ คราวแขกอพยพรุ่นนี้น่าจะเป็นกลุ่มที่ตั้งบ้านเรือนอยู่แถบวัดชนะสงคราม ใกล้วังหน้าที่ภายหลังสงครามคงได้คร่าวแขกนี้อยู่ในบังคับ และในบริเวณไม่ห่างออกไปนักมีถนนชื่อ ถนนตานี คงจะได้ชื่อตามชุมชนชาวปัตตานีดังกล่าวนี้

การเคลื่อนย้ายผู้คนจากหัวเมืองทางใต้และมลายูครั้งใหญ่ที่ทำให้กรุงเทพฯ เปิดพื้นที่สำหรับชุมชนชาวใต้ และชาวมุสลิมอย่างกว้างขวางอยู่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่ออิทธิพลของราชสำนักกรุงเทพฯ ปะทะกับความพยายามปลุกตัวเป็นอิสระของหัวเมืองมลายู และการอ้างสิทธิในการปกครองรัฐหัวเมืองมลายูของอังกฤษจากสนธิสัญญาอังกฤษ-ฮอลันดา ในปี พ.ศ. 2366 ที่เปิดโอกาสให้อังกฤษเข้าแทรกแซง จนสงครามปะทุขึ้นในปี พ.ศ. 2374 ราชสำนักกรุงเทพฯ ในรัชกาลที่ 3 ต้อนรับการเคลื่อนย้ายเข้าสู่กรุงเทพฯ ด้วยการส่งเรือออกไปรับผู้อพยพ¹⁹⁵

¹⁹⁴ ญิง บัปติสท์ पालเลกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, (พระนคร: ก้าวหน้า, 2506), หน้า 20.

¹⁹⁵ จดหมายเหตุสมเด็จพระนเรศวรมหาราช, กรมศิลปากรจัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติเนื่องในมหามงคลวันพระบรมราชสมภพ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครบ 200 ปี (กรุงเทพมหานคร: บริษัทวิศตอริเฝ้าเวอร์นอยท์จำกัด, 2530), หน้า 140.

ชาวมุสลิมจากทางใต้ที่เดินทางเข้ามากรุงเทพฯ ส่วนแรกถูกส่งไปอยู่กับพระยาราชวังสรรค์ ตั้งบ้านอยู่ที่สุเหร่าคลองนางหงษ์¹⁹⁶ ริมคลองมหานาคต่อออกไปคลองบางกะปิ พวกที่เดินทางเข้ามาภายหลังถูกส่งออกไปในพื้นที่คลองแสนแสบที่ไกลออกไป¹⁹⁷ การขุดคลองสายใหม่ผ่านทุ่งแสนแสบเชื่อมแม่น้ำบางปะกงเพื่อการเดินทางไปยังทางตะวันออก เป็นการเตรียมการทางด้านญวนที่ราชสำนักกรุงเทพฯ เริ่มระวางการขยายอำนาจของญวนเหนือเขมรซึ่งกระทบถึงกรุงเทพฯ และผลได้จากคลองขุดใหม่คือพื้นที่นา เพื่อเลี้ยงชาวเมืองและส่งออก บ้านเรือนชุมชนชาวมุสลิมเป็นชุมชนแห่งแรกสำหรับพื้นที่นี้ ปลูกบ้านด้วยไม้ไผ่ "พื้นบ้าน . . . ยกขึ้นสูงจากพื้นประมาณ 4 ฟุต เลื่อผ้าที่สวมใส่เป็นผ้ารัดเอวธรรมดา ๆ และไม่ว่าพวกเขาจะทำอะไรอยู่ที่ตามมือข้างหนึ่งจะใช้มัดขึงอยู่เสมอ"¹⁹⁸

ไพร่หลวงเกณฑ์บุญ ชาวเมืองพัทลุง สงขลา นครศรีธรรมราช อนุยพติดตามกองทัพเข้ามายังกรุงเทพฯ ได้ตั้งบ้านเรือนในละแวกใกล้เคียงกับกลุ่มชาวใต้ที่สนามกระบือ¹⁹⁹ (ในบริเวณถนนหลานหลวงและถนนดำรงรักษ์ปัจจุบัน) พวกนี้ถูกหัดให้เป็นช่างปูน ช่างศิลา เพื่อช่วยราชการหลายคนมีความสามารถในการแสดงละครชาตรี ได้ตั้งเป็นคณะละครที่มีชื่อเสียง²⁰⁰

ชาวมุสลิมยังอยู่กระจ่ายในเขตพื้นที่อื่น เช่น บริเวณที่ทำการไปรษณีย์กลางปัจจุบัน เดิมเป็นชุมชนชาวมุสลิม เรียกว่าสุเหร่าบ้านแขก²⁰¹ ต่อมาเมื่อราชการต้องการที่ดินสร้างที่ทำการไปรษณีย์

¹⁹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 167-169.

¹⁹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 170.

¹⁹⁸ ลูเซียน เอ็ม. แองส์ (แต่ง), ข้าวกับมนุษย์: นิเวศน์วิทยาทางการเกษตรในเอเชียอาคเนย์, แปลโดย นฤจร อธิธิจิระจรัส, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527), หน้า 109.

¹⁹⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, หน้า 119-120.

²⁰⁰ ม.ร.ว. แสงโสม เกษมศรี และวิมล พงศ์พิพัฒน์, ประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2325 - 2394), หน้า 184.

²⁰¹ เสฐียรโกเศศ, พื้นความหลัง, 1: 301.

จึงย้ายไปอยู่บริเวณที่เรียกว่าตรอกโรงภาษี มุสลิมบริเวณนี้มีทั้งที่เดินทางมาจากอินเดีย ในปลายสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เมื่อเข้ามาได้อยู่รวมกลุ่มในชุมชนวัฒนธรรมเดียวกัน* และทางถนนเจริญกรุงปากตะวันออก ตั้งแต่ต้นถนนสุรวงศ์ด้านเหนือไปถึงคลองสะพานยาว ก็มีหมู่บ้านอิสลาม²⁰² ทางปากถนนบุรีมีหมู่บ้านอิสลามนอกจากพวกที่อยู่กันมาเนิ่นนานประมาณว่าสมัยอยุธยาตามแนวคลองบางกอกใหญ่ถึงคลองบางหลวง ซึ่งอาจจะมิมีมุสลิมที่เข้ามาในช่วงหลังเข้าตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้เคียงกันอีกแห่งอยู่ที่หลังวัดพิชัยญาติยังมีชื่อเรียกบ้านแขกถึงทุกวันนี้

การเข้ามาของคนจีน

เป็นระยะเวลาค่อนข้างจะยาวนานที่คนจีนได้เดินทางออกนอกประเทศเพื่อประกอบการค้า และตั้งถิ่นฐานในดินแดนต่าง ๆ นอกประเทศ ในสมัยอยุธยาที่เช่นกันชุมชนคนจีนมีความโดดเด่นทางการค้าและมีจำนวนไม่น้อยทีเดียว แม้ว่าด้วยอิทธิพลจากความเชื่อในจารีตขงจื้อ คนจีนจะไม่ยอมละทิ้งถิ่นที่อยู่บ้านเกิดที่เป็นการแสดงความไม่กตัญญูต่อบรรพบุรุษ ผู้อพยพมักจะได้รับ การดูถูกเหยียดหยามจากผู้ที่อยู่ในประเทศ²⁰³ แต่ก็ยังมีคนจีนที่ถูกความกดดันผลักดันให้ต้องละทิ้งบ้านเมือง แม้ว่าในบางช่วงเวลารัฐบาลจีนได้ประกาศนโยบายปิดกั้นการอพยพของคนจีนก็ตาม แรงบีบบังคับจึงต้องเป็นเรื่องที่ค่อนข้างรุนแรง เช่น ในทางการเมืองคนจีนไม่น้อยพากันหลบหนีการปกครองระบอบแมนจู และในทางเศรษฐกิจเป็นแรงผลักดันสำคัญที่สุดในการเคลื่อนย้ายของคนจีนออกนอกประเทศ²⁰⁴ โดยเฉพาะในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 23 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 24 จำนวนประชากรในเมืองจีนเพิ่มอย่างรวดเร็ว ในระยะเวลาเพียง 150 ปี เพิ่มขึ้นถึง 3 เท่า²⁰⁵ ปัญหา

*ขอขอบคุณอาจารย์สุวรรณา สถาอานันท์ สำหรับข้อมูลในส่วนนี้

²⁰² เสฐียรโกเศศ, ฟื้นความหลัง, 1: 314.

²⁰³ Yen Ching-hwang, A Social History of the Chinese in Singapore and Malaya 1800-1911, (Singapore: Oxford University Press, 1986), p. 1.

²⁰⁴ Ibid.

²⁰⁵ Ibid., p. 111.

ประชากรล้นทำให้เกิดความไม่สมดุลย์ในการดำรงชีพประจำวัน ที่ดินทำกินส่วนใหญ่ยังคงอยู่ในมือเจ้าที่ดิน ชาวนากลายเป็นผู้เช่าในราคาแพง และยังต้องรับภาระภาษีที่หนักหน่วง อาหาร ข้าว ขาดแคลน ปัญหาเหล่านี้ถูกซ้ำเติมด้วยภัยพิบัติทางธรรมชาติหลายต่อหลายครั้ง ทำให้คนจำนวนล้าน ไร่ที่อยู่อาศัย ตายเพราะขาดอาหาร การกบฏและสงครามซ้ำเติมภาวะความบั่นป่วนในสังคมที่เป็น อยู่ให้เลวร้ายลงไปอีก²⁰⁶

การเดินทางสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของคนจีนเมื่อเข้าสู่กลางพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นนโยบายที่มาจากความต้องการของผู้นำในภูมิภาคนี้ ไม่ว่าจะเป็นอังกฤษเมื่อยึดครองดินแดน บางส่วนในมลายู การตั้งศูนย์กลางถาวรที่ปักในปี พ.ศ. 2329 ด้วยนโยบายการค้าเสรีของ ปีนังและนโยบายของฟรานซิส ไลท์ ทำให้แรงงานราคาถูกเป็นที่ต้องการเพื่อขยายตัวทางการผลิต ในไร่และเหมืองตีบ²⁰⁷ กุสสินถูกเกลี้ยกล่อมชักจูงจากรรดาหน้าให้เชื่อว่าในดินแดนโพ้น ทะเลนี้ ในเวลาไม่กี่ปีกับการทำงานหนัก เขาเหล่านี้จะสามารถกลับบ้านเกิดพร้อมกับเงิน จำนวนมาก²⁰⁸

สำหรับการเดินทางเข้ามายังเมืองไทย แม้จะดำเนินมาในระยะเวลาอันยาวนาน และ การเปิดรับคนจีนเพื่อทดแทนปัญหาขาดแคลนแรงงานนับแต่สมัยธนบุรีถึงกรุงเทพฯ เรือสำเภาใน ที่เที่ยวกลับจากเมืองจีนจะบรรทุกคนจีนกลับมาด้วยเที่ยวละ 1,200 คน²⁰⁹ แต่เมื่อถึงช่วงเวลา ของภาวะทางสังคมและเศรษฐกิจของ เมืองจีนเป็นแรงผลักดันให้คนคิดเสี่ยงโชคนอกประเทศ ด้วย แรงจูงใจจากการเปิดรับอย่างเปิดเผยของผู้นำรัตนโกสินทร์ตอนต้น จีนอพยพในสมัยกลางพุทธ- ศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมาเป็นพวกที่มีความหวังในอนาคตทางเศรษฐกิจ ส่วนใหญ่มีฐานะยากจน

²⁰⁶ Ibid., Chapter 1.

²⁰⁷ Ibid., p. 111.

²⁰⁸ Ibid., p. 141, 240.—

²⁰⁹ วราภรณ์ กิณานนท์, "การค้าสำเภาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น," (วิทยานิพนธ์ ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), หน้า 412.

ไว้การศึกษา²¹⁰ แต่ก็มีพวกที่มีความชำนาญในการค้าการเดินเรือและการเพาะปลูก การเข้ามาของจีนจึงมีทั้ง ชาวประมง พ่อค้าเร่ นักเดินเรือ ช่างฝีมือระดับต่ำ กุ๊ส และชาวนาล้มละลายทั้งหมดนี้เข้ามาพร้อมกับความหวัง มีเพียงตะกร้าไม้ไผ่ ไม้คานไม้ไผ่ และหมอนไม้ไผ่อย่างละหนึ่งชิ้น และมักจะนั่งขมขื่นและนำฝักเขียวเป็นเสบียงติดตัวระหว่างการรอนแรมกลางทะเลที่ใช้เวลานานวัน²¹¹ บางคนอาจจะประสบความสำเร็จได้เงินทองมากพอที่จะกลับคืนบ้านเกิด ในขณะที่คนอื่น ๆ อีกมากมายยังคงก้มหน้าทำงาน²¹² หลายคนก็คาดหวังความร่ำรวยอย่างรวดเร็วด้วยการเสี่ยงโชคในบ่อนการพนันที่ทำให้บางคนได้เปลี่ยนฐานะในช่วงริบตา แต่อีกไม่น้อยที่ยังทุกข์ยากและต้องใช้ชีวิตอยู่ต่างเมืองต่อไป การกลับไปยังเมืองจีนบางคนดูจะเป็นไปได้ยากกว่าการตั้งรกรากและสร้างฐานะอย่างมั่นคงในเมืองไทย เพราะเขาเหล่านั้นไม่สามารถกลับไปอยู่ในสภาพที่ดีไปกว่าก่อนเดินทางมาสักเท่าใดนัก โดยเฉพาะพวกที่ล้มละลายมาก่อน พวกนี้ไม่มีภูมิหลังและพื้นฐานในความสัมพันธ์กับระบบราชการจีนซึ่งเป็นเรื่องใหญ่ การแสวงหาความก้าวหน้าทางสังคมด้วยการฝากตัวในระบบอุปถัมภ์ของสังคมไทยมีความเป็นไปได้มากกว่า ดังนั้นสิ่งสำคัญสำหรับจีนอพยพด้วยความเคยชินจากจารีตปฏิบัติในวัฒนธรรมจีน ความปรารถนามากที่สุดคือการได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์จากพระเจ้าแผ่นดิน²¹³ มีคนจีนน้อยมากเมื่อเทียบกับจำนวนอพยพเข้ามาเมือง

²¹⁰ Charles Gutzlaff, Journal of the Three Voyages . . ., p. 34-36. and see also Sir Thomas Stamford Raffles, ed., The Mission to Siam and Hue the Capital of Cochin-China in the year 1821-2, from the journal of the late George Finlayson, with a memoir of the author, (London: John Murray, 1826), pp 166-168.

²¹¹ ด่วน ลี เชิง, "ชาวจีนแต่จิวที่อพยพมายังไทยในระยะแรก," ศิลปวัฒนธรรม 4(กันยายน 2526): 40.

²¹² Yen Ching-hwang, A Social History of the Chinese in Singapore and Malaya 1800-1911, p. 141, 240.

²¹³ Charles Gutzlaff, Journal of the Three Voyages . . ., p. 35.

ไทยทั้งหมดของคนจีนที่ได้รับโอกาสที่ดีในสังคมและความสำเร็จทางเศรษฐกิจ การดิ้นรนมีอยู่เหมือน ๆ กับกลุ่มไพร่ในสังคมชุมชนเมืองกรุงเทพฯ ความผิดหวังถูกถ่ายทอดเป็นบทกลอนจารึกไว้ที่สุสานว่า "เคยล่องผ่านน้ำดำ เคยกินน้ำขม ความในใจอันเต็มอูระไหลไปกับสายน้ำ หวังจะเป็นเจ้าสัว ไม่สามารถกลับสู่แผ่นดินเกิด เมื่อแก่ลงก็ฝังกระดูกที่สุช้า"²¹⁴

ชาวต่างประเทศอื่น ๆ

นอกจากชุมชนไทย และกลุ่มชนที่ถูกกวาดต้อนและสมัครใจอพยพเพื่อตั้งถิ่นฐานใหม่ในกรุงเทพฯ ที่ทำให้เมืองมีการขยายตัวของพื้นที่และเติบโตอย่างรวดเร็ว ยังมีผู้คนกลุ่มย่อยที่เดินทางเข้ามาในช่วงเวลาต่าง ๆ กัน ได้แก่ ชาวมุสลิมจากประเทศอินโดนีเซียซึ่งเข้ามาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตมกเกสัน²¹⁵ และในสมัยเดียวกันก็มีมุสลิม"ปาตาน"จากอินเดีย ส่วนใหญ่เป็นพ่อค้าผ้าและอัญมณี มีชุมชนอยู่ในย่านคนจีนเขตราษฎร์วังซึ่งเป็นชุมชนมุสลิมตั้งแต่สมัยธนบุรี²¹⁶

การเข้ามาของชาวตะวันตกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในรัชกาลแรกมีชาวยุโรปเดินทางเข้ามาติดต่อทำการค้า และพวกบาทหลวงคริสต์ศาสนิกายคาทอลิกเข้ามาทำงานทางศาสนา โดยเฉพาะกับกลุ่มเชื้อสายโปรตุเกส ความสัมพันธ์ทางการทูตอย่างเป็นทางการกับตะวันตก เริ่มที่ความพยายามของโปรตุเกสในการติดต่อทางการค้ากับรัฐบาลกรุงเทพฯ โดยเจ้าเมืองมาเก๊าส่งคาร์โลส มานูเอล ดา ซิลเวรา (Carlos Manuel da Silveira) เข้ามากรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. 2361 และต่อมาได้รับแต่งตั้งจากผู้สำเร็จราชการโปรตุเกสที่เมืองกัวให้เป็นกงสุลประจำกรุงเทพฯ และได้รับพระราชทานที่ดินสร้างบ้านบริเวณเดียวกันกับท้องเชียงสีที่เคยพำนักมาก่อน ปัจจุบันยังคงเป็นที่ตั้งสถานทูตโปรตุเกส นับเป็นจุดเริ่มต้นของการเข้ามาของชาวตะวันตกที่มีที่นำ

²¹⁴ ต้วน ลี เริง, "ชาวจีนแต่จิวที่อพยพมายังไทยในระยะแรก," หน้า 40.

²¹⁵ Chaiwat Satha-Anand, Faith in a Compromising Mode: A Study of Bangkok Muslims . . ., p. 21.

²¹⁶ Ibid, p. 22.

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้มีการว่าจ้างชาวยุโรปทำงานให้กับรัฐบาลจำนวน 84 คน มีทั้งทางทหาร, ครุในราชสำนัก, นายท่า และตำรวจ ²¹⁹ และยังมีจำนวนไม่น้อยที่เข้ามาประกอบอาชีพการงานอิสระ ซึ่งได้แก่ มิชชันนารี, พ่อค้า, กัปตันเรือ, นักการทูต, นายช่าง ฯลฯ และก็มีบางคนที่ไม่ได้ทำมาหากินสิ่งไร, แทงหายตัวละ 100 บาท 200 บาท เนื่อง, เป็นนักเลงเล่นโป, เล่นไพ่, แล้วช่วยทาสไว้เปนหลายคร้วหลายคน, ซื่อนาสวนวัวควายเข้าของไว้เปนนันมาก" และเป็นหัวขโมย²²⁰

ด้วยการเดินทางอย่างต่อเนื่องของผู้คนเข้าสู่เมืองกรุงเทพฯ ในตลอดช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทำให้ขอบเขตของเมืองแผ่ขยายด้วยจำนวนชุมชนที่เพิ่มขึ้น อาจกล่าวได้ว่าจากสภาพของเมืองเล็ก ๆ ที่ถูกทำลายในสงครามปลายสมัยอยุธยาได้เติบโตในเวลาทีรวดเร็ว จำนวนประชากรในกรุงเทพฯ

ก่อนการสำรวจจำนวนประชากรอย่างเป็นทางการทั้งในเขตเมืองหลวงและหัวเมืองต่าง ๆ ในพระราชอาณาจักรสยาม ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2454 นี้ไม่มีหลักฐานที่แน่นอนยืนยันจำนวนประชากรไม่ว่าจะเป็นในเมืองกรุงเทพฯหรือหัวเมืองใดได้ อาศัยข้อมูลจากบันทึกชาวตะวันตกที่เดินทางเข้ามายังกรุงเทพฯ และได้สังเกตการณ์ประมาณจำนวนเอาไว้ นับแต่ครอว์ฟอร์ด (John Crawford) ทูตอังกฤษที่เข้ามากรุงเทพฯในเดือนกุมภาพันธ์ ปี พ.ศ. 2365 ปลายสมัยรัชกาลที่ 2 ประมาณว่าประชากรอย่างคาดเดาทั้งพระราชอาณาจักรรวม 5,142,000 คน²²¹ แต่ได้แก้ไขตัวเลขดังกล่าวในงานเขียนครั้งหลังเปัน 2,790,000 คน²²² ซึ่งตัวเลขหลังนี้ค่อนข้างตรงกับการประมาณไว้ของผู้บันทึกรายอื่น ๆ เช่น มัลลอค (Mullock) ในปี พ.ศ. 2370 ให้ไว้

²¹⁹ Walter F. Vella, The Impact of the West on Government in Thailand, (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1955), p. 334.

²²⁰ หนังสือจดหมายเหตุ, เล่ม 1, 16 มิถุนายน 1865: 48.

²²¹ เอกสารของครอว์ฟอร์ด.

²²² วิลเลียม สกินเนอร์, สังคมจีนในประเทศไทย: ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์, แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และคนอื่น ๆ, (กรุงเทพฯ: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529), หน้า 68-69.

จำนวน 3,252,650 คน²²³ แต่ต่ำกว่าของเอ็ดมันด์ โรเบิร์ตส์ (Edmund Roberts) ตัวแทนการทูตจากอเมริกาที่ได้แยกจำนวนตามเชื้อชาติไว้ในปี พ.ศ. 2378 คือ²²⁴

สยามแท้	1,600,000 คน
ลาว	1,200,000 คน
จีน	500,000 คน
มาเลย์	320,000 คน
รวม	3,620,000 คน

ตัวเลขจำนวนประชากรที่มัลคอม (Malcom) คาดเดาอย่างหยาบ ๆ ระบุไว้ในปี พ.ศ. 2382 ยังมีน้อยกว่าของเอ็ดมันด์ คือ 3,000,000 คน²²⁵ ซึ่งในปี พ.ศ. 2397 บาทหลวงปาล เลกัวซ์ผู้นำศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิกในเมืองไทยที่ใช้ชีวิตทางศาสนาอย่างยาวนานในกรุงเทพฯ ได้อ้างการคำนวณจำนวนประชากรที่อาณาจักร 6,000,000 คน²²⁶ แม้จะดูว่ามากเมื่อเทียบเคียงกับตัวเลขของผู้อื่นก่อนหน้า แต่การสำรวจสำมะโนประชากรของสยามในปี พ.ศ. 2454 ที่การสำรวจอย่างเป็นทางการได้จำนวนรวมทั้งประเทศ 8,266,408 คน ประชากรในอีก 8 ปีต่อมาเพิ่มขึ้น 940,947 คน เฉลี่ย 13.6 ต่อพันคนต่อปี²²⁷ เมื่อย้อนกลับไปพิจารณาการเพิ่มของประชากรที่มีการอพยพครั้งใหญ่ ๆ หลายครั้งจำนวนประชากรมีความเป็นไปได้ที่จะไม่ต่ำกว่า 3,000,000 คนในช่วงต้นรัชกาลที่ 3 และเพิ่มเป็น 6,000,000 ในปลายรัชกาลที่ 4 ในเวลาเกือบ 50 ปีเพิ่มขึ้นเท่าหนึ่ง

²²³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

²²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

²²⁵ Malcom Howard, Travels in South Eastern Asia embracing Hindustan, Malaya, Siam and China, (London: n.p., 1839), p. 125.

²²⁶ ฦง บัปติสต์ ปาลเลกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, หน้า 3-4.

²²⁷ กองสถิติสาธารณสุข กระทรวงสาธารณสุข, สถิติสาธารณสุข พ.ศ. 2516-2517, (กรุงเทพฯ: สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข, ม.ป.ป.), หน้า 1-3.

จากการประมาณจำนวนประชากรในกรุงเทพฯ ที่ปรากฏในบันทึกของนักการทูต นักเดินทาง บาดหลวง ศาสนทูต ส่วนใหญ่เป็นตัวเลขจำนวนในช่วงหลังสงครามเจ้าอนุเวียงจันทน์ได้ยุติลงแล้ว การพิจารณาตัวเลขจำนวนประชากรในกรุงเทพฯ ต้องคำนึงถึงการเพิ่มลดของผู้คน ซึ่งหมายถึงการเคลื่อนย้ายผู้คนเข้าสู่กรุงเทพฯ ครั้งใหญ่เพียงผ่านพ้นไป จากการกวาดต้อนลาวในหัวเมืองต่าง ๆ ของล้านช้างลงมาไม่น้อยกว่า 50,000 คน ลาวอพยพเหล่านี้ถูกส่งไปตามเมืองในภาคกลางและส่งเข้ามายังกรุงเทพฯ และมีการเคลื่อนย้ายอพยพผู้คนจากหัวเมืองทางใต้ ทางด้านเขมร-ญวน ในระหว่างปี พ.ศ. 2372-2390 ประกอบกับการอพยพเข้าออกของคนจีนจำนวนมากในช่วงเวลาเดียวกัน เป็นการเคลื่อนไหวที่ทำให้ไม่สามารถบอกได้แน่นอนว่าจำนวนประชากรในกรุงเทพฯ ที่ตรงกับความเป็นจริงมีเท่าไร ซึ่งนอกจากการเคลื่อนย้ายเข้าออกจะเป็นตัวการที่ทำให้จำนวนไม่แน่นอนแล้ว โรคระบาดและสาเหตุการตายในสังคมสมัยนั้นยังเป็นตัวการของการลดจำนวนประชากรได้คร่าวละไม่น้อย เช่น การระบาดของอหิวาต์ในปี พ.ศ. 2363 ครอว์ฟอร์ดประมาณว่ามีคนตายเฉพาะในกรุงเทพฯ ถึงหนึ่งในห้าของจำนวนทั้งหมด²²⁰

---

²²⁰ เอกสารของครอว์ฟอร์ด, หน้า 130.

อย่างไรก็ตาม ตัวเลขที่นักบันทึกได้ให้ไว้สำหรับประชากรในกรุงเทพฯ ส่วนใหญ่กลับค่อนข้างตรงกัน คืออยู่ในจำนวนประมาณ 400,000 คน ดังตารางที่ได้แสดงไว้ข้างล่างนี้²²¹

ปี พ.ศ.	ครอว์ฟอร์ด	50,000 คน
2371	กutschlaf	401,000 คน
2371	ทอมลิน	401,300 คน
2381	บันทึกของมิชชันนารี	400,000 คน
2382	มัลคอม	100,000 คน
2395	นิล	350,000 คน
2397	पालเลกัวซ์	404,000 คน
2400	เบาริ่ง	300,000 คน

ตามตารางนี้ สกินเนอร์ระบุว่าทอมลินได้แก้ไขตัวเลขใหม่ เปลี่ยนเป็น 77,300 คน โดยได้เห็นคล้อยตามตัวเลขใหม่ของทอมลินนี้ว่า "ตุสมเหตุสมผล"²²² และทำให้จำนวนที่มีลคอมผู้

²²¹ จำนวนประชากรของครอว์ฟอร์ด กutschlaf และมัลคอม โปรดดู Malcom Howard, Travels in South Eastern Asia embracing Hindustan, Malaya, Siam and China, p. 120. ตัวเลขของทอมลิน โปรดดู Charles Gutzlaff, Journal of the Three Voyages . . ., p. x1. บันทึกของมิชชันนารีระบุตัวเลขของจำนวนประชากรใน Present and Perspective Missions in Siam, (Boston: Massachusetts Sabbath School Society, 1838), p. 55. สำหรับของนิล ซึ่งเป็นชาวอังกฤษเข้ามากรุงเทพฯ ในระหว่างปี พ.ศ. 2383-2384 ปรากฏในงานเขียนเกี่ยวกับเมืองไทย โปรดดู กรมศิลปากร, ชีวิตความเป็นอยู่ในกรุงเทพฯ ในทัศนะของชาวต่างประเทศ ระหว่างปี พ.ศ. 2383-2384 (ค.ศ. 1840-1841), (กรุงเทพฯ: ธนประดิษฐ์ การพิมพ์, 2525), หน้า 28. จำนวนประชากรในกรุงเทพฯ ของपालเลกัวซ์ อ้างจาก ญิง บัปติสท์ ปาลเลกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, หน้า 53-54. และของเบาริ่ง โปรดดูใน วิลเลียม สกินเนอร์, สังคมจีนในประเทศไทย: ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์, หน้า 80.

²²² วิลเลียม สกินเนอร์, สังคมจีนในประเทศไทย: ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์, หน้า 80-81.

ซึ่ง สกินเนอร์มีความเห็นว่า"ใช้ความอดสาหะอย่างมากในเรื่องนี้(ประชากรในกรุงเทพฯ) สอบถามผู้ใหญ่บ้าน นับจำนวนบ้านในบางเขต นับจำนวนจริง ๆ ของพระ เป็นต้น" มีตัวเลขที่ใกล้เคียงกับของทอมลินคือ 100,000 คนดู"สมเหตุสมผล" เช่นกัน²²³ แต่ที่มีลคมแจ่งจำนวนประชากรมีทั้งในเมืองหลวงและบริเวณใกล้เคียง โดยแบ่งเป็น²²⁴

คนจีนและลูกจีน	60,000 คน
สยาม	30,000 คน
โคชินจีน มอญ ทวาย มาเลย์ โปรตุเกสและคริสเตียน (รวม)	10,000 คน

ตัวเลขของมัลคอล์มจะน้อยเกินไปสำหรับเมืองที่มีการเพิ่มจำนวนชุมชนและอพยพผู้คนเข้ามาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในปีที่มัลคอล์มทำการประมาณจำนวนประชากรสงครามเจ้าอนุแห่งยุดิลง และสงครามกับทางหัวเมืองมลายู รวมทั้งทางด้านเขมร-ญวนกำลังดำเนินอยู่นั้นมีการกวาดต้อนอพยพและเกลี้ยกล่อมผู้คนเดินทางเข้าสู่เมืองอย่างต่อเนื่องในช่วงสงคราม

การเคลื่อนย้ายของกลุ่มชนเข้าสู่เขตเมืองและบริเวณรอบนอกทำให้เมืองเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว ภายหลังจากการทำสงครามในช่วงเวลาดังตั้งสถาปนาเมืองธนบุรีจนถึงสงครามในปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวนผู้คนที่ถูกกวาดต้อนเพราะสงครามมีจำนวนไม่น้อยที่ได้เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนสังคมเมืองฯ การตั้งบ้านเรือนแผ่ขยายออกไปรายรอบเมืองนับเนื่องเป็นการขยายตัวของกรุงเทพฯ การเคลื่อนไหวของผู้คนในสังคมที่มีการเดินทางติดต่อในแขวงกรุงเทพฯ ปทุมธานี นนทบุรี นครเขื่อนขันธ์ มีตำบลบ้านติด ๆ กันไป ไม่ขาดตอน²²⁵ นอกจากการเพิ่มจำนวนของประชากรในเขตกรุงเทพฯ อย่างค่อนข้างรวดเร็วด้วยเหตุผลดังกล่าวแล้ว ยังมีปัจจัยอื่นอีกหลายประการที่ทำให้มีจำนวนผู้คนลดลงอย่างรวดเร็วเช่นกัน ได้แก่ การระบาดของโรค และการเกณฑ์แรงงานในสงคราม ที่บางครั้งยังความสูญเสียในเป็นจำนวนไม่น้อย อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาจากการเพิ่มจำนวนและตัวเลขที่ค่อนข้างจะมีความเป็นไปได้ที่แสดงให้เห็นข้างต้น สิ่งที่ควรสังเกตคือในระยะเวลายังไม่ถึงร้อยปีแรกของการสถาปนาเมืองหลวง

²²³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

²²⁴ Malcom Howard, Travels in South Eastern Asia embracing Hindustan, Malaya, Siam and China, p. 120.

²²⁵ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศ รัชกาลที่ 4, หน้า 95.

ใหม่จากสภาพที่ยับเยินเพราะสงคราม และปัญหากำลังแรงงานในระยะแรก ผู้คนได้เพิ่มจำนวนมากขึ้นอย่างรวดเร็ว ทั้งหมดนี้เองที่ทำให้กรุงเทพฯขยายตัว มีการเติบโตทางสังคม ความหลากหลายของประสบการณ์กลุ่มชน ไม่ว่าจะเป็นอาชีพการผลิต หรือฐานะในสังคม พื้นที่ของเมืองถูกบุกเบิกออกไปอย่างกว้างขวาง และนำไปสู่การคลี่คลายเปลี่ยนแปลงทางสังคม ชีวิตความเป็นอยู่เมื่อการตั้งถิ่นฐานได้ลงตัวอย่างถาวรในช่วงท้ายของยุคสมัย นั่นคือการปรับเปลี่ยนครั้งใหญ่ภายในชุมชนซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไปในบทที่ 3